

SCHEIBER SÁNDOR

HÉBER KÓDEX- MARADVÁNYOK MAGYARORSZÁGI KÖTÉS- TÁBLÁKBAN

וְכָל יִשְׂרָאֵל יֵשֶׁה וְהָכִיר מֵאֵל אֱלֹהִים אֶחָד

נִבְרָא הָאֱלֹהִים
לְחַיֵּת נֶסֶח בְּרָדָה
וּמִצֵּדִים
לֵד אֶת לִוְיִיתָא
עַבְדֵּי בְרָאָה לְחַיִּים
וְהָאֱלֹהִים וְהָאֵת
מִתְּרִים וְהָאֵת
מִתְּרִים אֶשְׁרֵהוּ
מִשְׁבֵּי מִתְּרִים וְהָאֵת

אֱלֹהִים וְהָאֵת
מִתְּרִים וְהָאֵת
מִתְּרִים
מִשְׁבֵּי מִתְּרִים וְהָאֵת
וְכָל יִשְׂרָאֵל יֵשֶׁה
מִתְּרִים וְהָאֵת
מִתְּרִים וְהָאֵת
מִתְּרִים וְהָאֵת
מִתְּרִים וְהָאֵת
מִתְּרִים וְהָאֵת

SCHEIBER SÁNDOR

HÉBER

KÓDEXMARADVÁNYOK
MAGYARORSZÁGI
KÖTÉSTÁBLÁKBAN

A középkori magyar zsidóság
könyvkultúrája

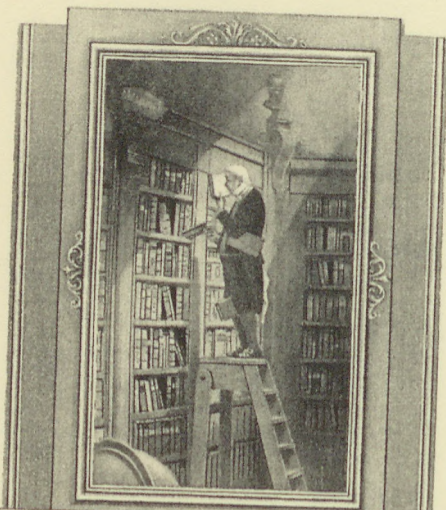
A könyv kettős célt tűz ki maga elé.

Címe szerint kodikológiai munka, amely 172 héber kéziratot ismertet és dolgoz fel. Ezek magyarországi könyv- és levéltárak egyes darabjainak kötéseként vagy kötésében maradtak meg.

A címen túlmenően van a könyvnek egy másik, jelentősebb célja is. A kódexek egy részének magyarországi provenienciáját kiderítve, bemutatja a magyar zsidóság középkori könyvkultúráját. Felkutatta és összegyűjtötte hozzá a héber könyvekre egyebütt található, szórványos adatokat is. Tizenöt centrumot tud ez idő szerint megjelölni.

Korábbi könyvével együtt szerző a magyar zsidóság irodalmi műveltségét tárja fel a középkorban.

783.699

Bookplate Ink

FROM THE LIBRARY OF

Prof. Dr. Gabor Korvin

SCHEIBER SÁNDOR

HÉBER KÓDEXMARADVÁNYOK
MAGYARORSZÁGI KÖTÉSTÁBLÁKBAN

ALEXANDER SCHEIBER

HEBRÄISCHE
KODEXÜBERRESTE
IN UNGARLÄNDISCHEN
EINBANDSTAFELN

DIE BUCHKULTUR DER UNGARISCHEN
JUDEN IM MITTELALTER

BUDAPEST, 1969

12 53423
t5

SCHEIBER SÁNDOR

HÉBER
KÓDEXMARADVÁNYOK
MAGYARORSZÁGI
KÖTÉSTÁBLÁKBAN

A KÖZÉPKORI MAGYAR ZSIDÓSÁG
KÖNYVKULTÚRÁJA

HERMAN LIPÓT
1972
MAGYATEKABOE

BUDAPEST, 1969

Keleti Gyűjtemény

783.699

Scheiber, Sándor : Héber
kódexmaradványok
magyarországi kőtestáblákban :
A középkori ...

202117711

MTA KÖNYVTÁR ÉS
INFORMÁCIÓS KÖZPONT

A MAGYAR IZRAELITÁK ORSZÁGOS KÉPVISELETE KIADÁSA

ELŐSZÓ

Ez a könyv kettős célt tűz maga elé.

Címe szerint kodikológiai munka, amely 172 héber kéziratot ismertet és dolgoz fel. Ezek magyarországi könyv- és levéltárak egyes darabjainak kötéseként vagy kötésében maradtak meg.

A könyvnyomtatás hadat üzent a kódexirodalomnak, a könyvkötők a kódexek kíméletlen pusztítói voltak. A birtokukba került kéziratokat felszabdalták és kötésként vagy kötéseikhez segédanyagul felhasználták. Héber kódexekhez könnyen juthattak. Itthon is, külföldön is a zsidók gyakori kiűzésekor, pogromok idején a város, az egyház rátette kezét az elhagyott, gazdátlan zsidó könyvekre s — ha szükség volt rá — a könyvkötők rendelkezésére bocsátotta. Ezek az erős pergamenlevelekből kötéstáblákat, előzéklapokat vagy bordacsíkokat vágtak.

Mégis, elégtétellel tartozunk ezeknek a régi könyvkötőmestereknek. A mi esetünkben nem pusztítói, hanem megőrzői voltak annak a csekély anyagnak, ami megmaradt. A héber kódexeknek nélkülük nyomuk veszett volna.

A címen túlmenően van a könyvnek egy másik, jelentősebb célja is. A kódexek egy részének magyarországi provenienciáját kiderítve, bemutatja a magyar zsidóság középkori könyvkultúráját. Felkutattuk és összegyűj-

töttük hozzá a héber könyvekre egyebüttl található, szór-
ványos adatokat is. Tizenöt centrumot tudunk ez idő sze-
rint megjelölni. Korábbi könyvünkkel együtt¹ a magyar
zsidóság irodalmi műveltségét tárjuk fel a középkorban.²

Ezt a területet eddig kevesen érintették.

Kohn Sámuel leírt néhány héber kézirat-töredéket,
amelyekről világosan látható, hogy kötéstáblák voltak
s lefejtésük után kerültek a Magyar Nemzeti Múzeum
könyvtárába.³ Sajnálnivaló, hogy eredetükről nincs
semmi adatunk. *Ábel Jenő* felhívta a figyelmet arra,
hogy a bártfai Szt. Egyed templomának könyvtárában
két mű bordájához héber kéziratcsíkokat használtak.⁴
Minthogy Georgius Petri könyvtárának jólismert bárt-
fai kötéseik ezek, kétségtelen, hogy a felhasznált két kéz-
irat a XVI. század első évtizedében Magyarországon
volt. A könyvtár maradványa azóta a Történeti Mú-
zeumba került s így Budapesten átnézhattuk. Kitűnt,
hogy további kötetekben is találhatók héber kódex-
töredékek. *Pollák Miksa* először figyelt fel a Soproni
Levéltár héber kötéstábláira és igyekezett azokat meg-

¹ *Scheiber Sándor*: Magyarországi zsidó feliratok. Bp., 1960.

² Hiányzik még a magyarországi zsidó irodalom története.
Addig is utalunk *L. Grünwald* munkájára: *התנועה הציונית בארץ ישראל*.
Bp., 1921. 3–21.

³ *Kohn Sámuel*: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának
héber kéziratai. Bp., 1877. 23–24. No. VII; Die hebräischen
Handschriften des ungarischen Nationalmuseums zu Buda-
pest. Berlin, 1877. 25–27.

⁴ *Ábel Jenő*: A bártfai Sz.-Egyed temploma könyvtárának
története. Bp., 1885. 152–153. Nos. 20–21.

határozni.⁵ *Ovidius Faust* megírta, hogy a pozsonyi Városi Levéltár 1439-es telekkönyve Móse Coucy Széfer Micvot Gádol című műve pergamenlevelébe van kötve.⁶ Rámutattunk tévedésére: Jálkut Simóni-kéziratról van szó.⁷ *Büchler Sándor* a keszthelyi Festetich-könyvtárban XIV. századi illusztrált hártyalevelet talált⁸ — egy héber Biblia-kódex részletét —, amelyről megállapítottuk, hogy szintén kötésül szolgált. Ugyanő a körmendi Batthyány-levéltárban Jákob b. Áser Túr című törvénykönyvének kéziratosa töredékére lelt, amely már 1541-ben a Batthyányak tulajdonában volt és úrbéri összeírás kötésül szolgált náluk.⁹ Ő csak sejtette, mi már tudjuk, hogy Sopronból vetődött oda a zsidók 1526-os kiűzetése után és a Soproni Levéltár egy héber kódexmaradványának kiegészítő része.

Büchler Sándor megtárgyalta velünk idézett tanulmányait — a másodikat a szerző mártírhalála után mi is adtuk ki — s ezzel felkeltette bennünk az érdeklődést e

⁵ *Pollák Miksa*: A zsidók története Sopronban. Bp., 1896. 88—91; *Die Geschichte der Juden in Oedenburg*. Wien, 1929. 30—31.

⁶ *O. Faust*: *Zur Geschichte der Juden in Bratislava*. *Jüdische Volkszeitung*. X. 1928. Nos. 39—40. (Ábrával.)

⁷ *V.ö. E. Katz*: *Jalkut Schimoni Posoniensis*. *Studia Semitica Philologica neenon Philosophica Joanni Bakoš dicata*. Bratislava, 1965. 131—137.

⁸ *Büchler Sándor*: Egy középkori héber könyv-illusztráció. *Libanon*. VII. 1942. 65. A hártya ma a Zsidó Vallási és Történeti Gyűjteményben van.

⁹ *Büchler Sándor*: A körmendi középkori héber kódextöredék. *Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw*. Bp., 1947. 311. A töredék ez idő szerint lappang.

témakör iránt. A könyv végén található bibliográfiából kitűnik, hogy 1949 óta foglalkozunk a tárggyal, amikor átvizsgáltuk a Soproni Állami Levéltár héber kötetstábláinak első csoportját.

Azontúl sorra jártuk a fontosabb magyarországi könyv- és levéltárakat, hogy a helyszínen végezzünk kutatómunkát.

1962-ben először, 1967–68-ban négy ízben tettünk tanulmányutat Szlovákiában, hogy az ottani régi zsidó települések könyvmaradványait felmérjük. Első úton *Neumann Róbert* (Pozsony), a másodikon *Boris Balent* (Pozsony) és *Zoldán Árpád* (Szenc) kísért és könnyítette meg számunkra a tájékozódást. A harmadik utat két tanítványunk, *Beer Iván* (Budapest) és *Salamon Ervin* (Kassa) társaságában tettük meg. A negyedik úton *Knöpfler Gábor* és *Salamon Ervin* voltak velünk. Az első út állomásai: Pozsony, Vöröskő, Bazin, Modor, Szentgyörgy és Nagyszombat voltak. A másodiké: Pozsony, Nyitra, Újbánya, Selmecebánya, Besztercebánya, Turócszentmárton, Alsókubin, Nagybecse, Ilava és Trenčén. A harmadiké: Kassa, Jászó, Szepesváralja, Lőcse, Késmárk és Lubló. A negyediké: Érsekújvár és Galgóc.

Szlovákia területén van még lehetőség a további kutatásra. Itt csak egyet említünk meg. Az eperjesi Zsidó Múzeumban volt egykor egy latin–héber nyelvtan, amely szépen írt, héber pergamenbe volt kötve.¹⁰ Nem-

¹⁰ *Lányi Menyhért*: A Prešovi Zsidó Múzeum. *Lányi Menyhért*—*Propperné Békefi Hermin*: Szlovenszkói zsidó hitközségek története. Kassa, 1933. 161.

rég elhalt barátomtól, *Bárkány Jenő* mérnöktől — a Múzeum alapítójától — tudom, hogy a Múzeum anyaga ideiglenesen a prágai Zsidó Múzeum raktárába került. Most, hogy a szlovákiai Zsidó Múzeum létrejötté küszöbön áll, idekerül az egész gyűjtemény. Így mód nyílik majd a hártya megvizsgálására. Az eperjesi provenienciának megvan a lehetősége, hiszen II. Rudolf 1582-ben, II. Mátyás 1615-ben védlevelet adott az eperjesi céheknek a zsidók ellenében.¹¹ Tehát már volt itt zsidó település.

Aki az utolsó két évtizedben ezen a területen dolgozott, kezdeményezésünk nyomán tette. Áll ez a Soproni Állami Levéltár később felbukkant kötéstábláira¹² s áll az irányításunkkal és részünkre összegyűjtött pozsonyi anyagra egyaránt.¹³

A már említetteken kívül a következők voltak segítségünkre a hosszú évek anyaggyűjtésében: *Borsa Geodeon* (OSzK), *Csapodi Csaba* (MTA Könyvtára), *Dán Róbert* (OSzK), *Dörnyei Sándor* (Orsz. Gyógyszerészeti Intézet Könyvtára), *Házi Jenő* (Soproni Állami Levéltár), *Holl Béla* (OSzK), néhai *Horváth Antal Tibor* (Budapest), *Koroknay Éva* (Iparművészeti Múzeum), *Kovách Zoltán* (Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár), *Pataki János* (Budapest), *J. Pavelek* (Szentgyörgyi Városi Le-

¹¹ *M. Atlas*: Geschichte der jüdischen Gemeinde von Prešov (Eperjes). Zeitschrift für die Geschichte der Juden, IV. 1967. 17.

¹² *Róth Ernő*: A Soproni Állami Levéltár héber kézíratairól. Soproni Szemle. X. 1956. 319–334.

¹³ *E. Katz*: Mittelalterliche hebräische Handschriftenfragmente aus Bratislava. Zeitschrift für die Geschichte der Juden. III. 1966. 17–30, 63–77.

véltár), *Radó Polykarp* (Budapesti Központi Papnövelde), *Sajó Géza* (OSzK, ma Vancouver), *Sasvári Dezső* (OSzK), *J. Simončič* (Nagyszombati Városi Levéltár), *Soltész Zoltánné* (OSzK) és *Vizkelety András* (OSzK). Mindannyiuknak köszönettel tartozunk.

Befejezésül megvalljuk: A könyv megírásánál nagyobb örömet, sőt, izgalmat jelentett anyagának felkutatása. Mindvégig az a remény élt bennünk, hogy Magyarországon írt vagy magyar vonatkozású héber kódexmaradvány kerül egyszer kezünkbe.¹⁴

Talán szerencsésebb lesz, ki munkánkat folytatni fogja.

Hálával gondolunk a *Memorial Foundation for Jewish Culture*-ra, amely a könyv kiadásának költségeit vállalta.

Budapest, 1968. február 4.

¹⁴ Tudomásunk szerint ez ideig csak az angol zsidóság középkori könyvkultúrájának dokumentálására történt kísérlet. Lásd *C. Roth: The Intellectual Activities of Medieval English Jewry*. London, 1949. 7–11. *M. Beil-Arié* legutóbb Münchenben egy VIII. század előtt írt héber palimpsestet fedezett fel, amelyet kötésből bontottak ki: *Kirjath Sepher*. XLIII. 1968. 411–428.

I. A MAGYARORSZÁGI HÉBER KÖNYVKULTÚRA KÖZÉPKORI CENTRUMAI

1. K A S S A

(Košice)

A középkori Kassa zsidóságának történetéről kevés az ismeretünk. A XV. század végén felmerülő, szórványos adatok mégis engednek hitközségre következtetni.

1484. április 12-én Mandl zsidó nyugtát állít ki 450 forintról, amelyet Kassa város tanácsa megfizetett.¹ A kassai városi levéltárban őrzött okiraton zöld viaszpecsét látható, rajta emberfej. Mandl Bernát feltevése szerint „a rajta levő arckép minden valószínűség szerint *Mendel Jakab praefectust mutatja.*”² Munkácsi Ernő összevetette ezt az Országos Levéltárban őrzött, 1496. december 12-én kelt oklevél³ pecsétjének ábrájával s arra a megállapításra jutott, hogy „a két arc teljesen különbözik egymástól. Az orr és a szemtekintet más és más. Az országos levéltári okiraton egy reneszansz főt látunk ápolt szakállal, míg a most közölt kassai pecsét sokkal erőteljesebb, durvább vonásokat és ápolatlanabb szakállt tüntet fel. Az országos levéltári arcképes pecsét ezek után csak akkor tekinthető valóban Mendel prefektus pecsétjének, ha feltesszük, hogy mind a kettő a Mendel családból származó más és más személyt ábrá-

¹ M.Zs.O. I. No. 166.

² *Mandl Bernát*: Régi zsidó pecsétekről. IMIT Évkönyve. 1904. 288.

³ M.Zs.O. I. No. 194.

zol. Ez az okirat 1496-ból való, míg a kassai 1484-ből. Az irodalomban pedig meglehetősen vitás, hogy a Mendel családból származó prefektusok mikor kezdték működésüket és tulajdonképpen mi volt a személynevük.”⁴

Grünvald Fülöp helyesen a korábbi az apa, a későbbin a fiú, Jacobus Mendel ábráját látja: „Wir haben also zwei verschiedene Porträt-Siegel, das erklärt sich auch aus den beiden Urkunden, auf welchen dieselbe uns erhalten blieben. Mendel treffen wir seit 1474 als Vertreter der Juden Ungarns, den Titel Präfekt führte er aber — laut der Urkunden — vom Jahre 1482 angefangen. Während sein Sohn, Jacobus Mendel, nach dem Tode seines Vaters, erst mit dem Jahre 1493 als Nachfolger die Stelle des Juden-Präfekten bekleidete. Also können wir feststellen: das ältere Bild aus dem Jahre 1484 zeigt den Vater, Mendel Jud, das Jüngere aber den Sohn, Jacobus Mendel.”⁵

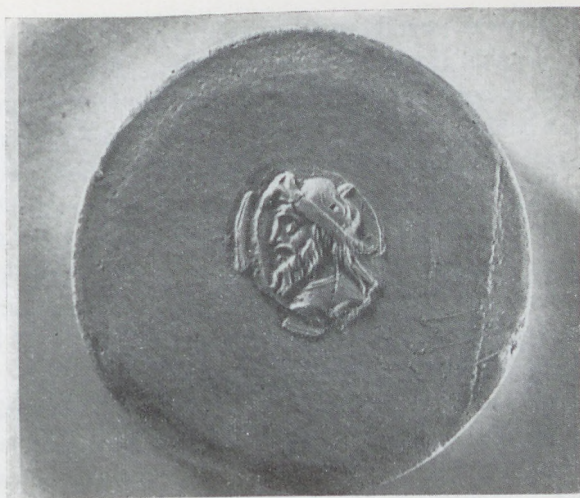
Jacobus Mendel, mint a magyar zsidóság képviselője, II. Ulászló idején az ország zsidósága részére megszerzi IV. Béla zsidóprivilegiumának megerősítését. Bemutatja Mátyás király pergamenre írt, kettős királyi pecséttel ellátott oklevelét. A megerősítés 1493. július 26-án kelt.⁶ Néhány hónap múlva, 1494. január 10-én, Jacobus Mendel prefektus kérelmére II. Ulászló ismét átíratja az oklevelet.⁷ Ennek a megerősítésnek két pél-

⁴ *Munkácsi Ernő*: Mendel prefektus hiteles portréja. Libanon. VI. 1941. 82—83.

⁵ *Ph. Grünvald*: Die Porträt-Siegel der Judenpräfekten Ungarns. N. M. Gelber Jubilee Volume. Tel-Aviv, 1963. 290.

⁶ M.Zs.O. I. No. 188.

⁷ M.Zs.O. I. No. 190.

1. Jacobus Mendel prefektus peesétje 1496-ból

dánya maradt meg könyv formájában: Az egyik Pozsony, a másik Kassa város levéltárában. Kohn Sámuel feltevése meggondolkoztató: Jacobus Mendel a fontos okiratot több példányban másoltatta le és a hiteles másolatokat a nagyobb hitközségeknek megküldte. Ezek a hitközségi példányok kerültek azután a városi levéltárakba.⁸ Ezt támogatja az a tény is, hogy pl. az 1422. augusztus 10-i átírás margóján héber számok jelzik az egyes pontokat. Tehát kétségtelenül zsidók használták. A kassai példány ilyen módon bizonyít a helybeli hitközség fennállása mellett a középkorban.

Egy sor más mozzanat is hozható fel erre. 1494. május 30-án Opitzer János, Kassa hadnagya elismeri, hogy százhetvenöt magyar forintot vett kölcsön Schwarcz Mendel zsidótól.⁹ A Mendel-család tagja ez is. 1524. március 24-én II. Lajos tudatja Kassa városával, hogy az ottani pénzverde főnökévé Izsák zsidót nevezte ki.¹⁰ Személyével a 3. fejezetben bővebben foglalkozunk. 1527. december 3-án János zsidó Kassán letiltatja Schröter Andrásnének Csiszár Benedeknél levő nyolc forintját.¹¹ A sárospataki Izrael is Kassán bonyolítja üzleteit egy negyedszázadon át, 1489 és 1519 között.¹²

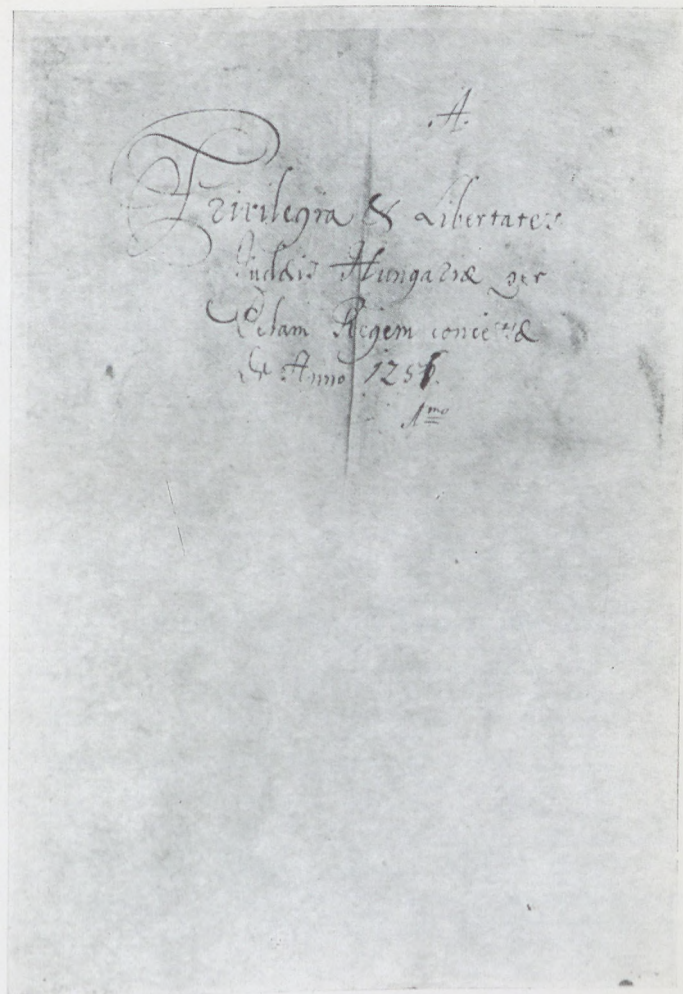
⁸ Kohn Sámuel: A zsidók története Magyarországon. Bp., 1884. 240.

⁹ M.Zs.O. I. No. 191.

¹⁰ M.Zs.O. I. No. 275; *Lányi Menyhért—Propperné Békefi Hermin*: Szlovenszkói zsidó hitközségek története. Kassa, 1933. 11.

¹¹ M.Zs.O. I. No. 311.

¹² M.Zs.O. I. No. 171 — No. 254.

2. IV. Béla 1251-es zsidóprivilegiumának kassai példánya 1494-ből (címlap)

Instrumenta in dicta vtra Sacristia seu speculator ut pre
mittitur diligenter requirunt et remanere faciant equitatis
et remissionem alia parva carum pecto Salomon et alijs
Iudeis in dicto regno nostro residens pro provariorum iurum
eorum in regno dare emanari debent aliud non fuit
Datum in Vespisgrad p[er]a quib[us] prima ante domica p[er]m[is]it
anno domini millesimo Trecentesimo nonagesimo Septo V[er]o
itaq[ue] p[ar]te ipsius domini n[ost]ri Regis sum[us] obedire cupientes
ut tenem[us] p[er] dicta l[et]tera instrumenta annotatoz Iudeoz iura
et libertates eorum gaudere in vtra Sacristia requiramus
diligenter et in quodam registro nostro antiquo more solito
in vtra Sacristia rep[er]ito etiam Tenentem p[re]m[is]sorum olim
Dele Regis quart[us] infanscap[us] p[er]m[is]it inuenit[ur] (in p[re]m[is]sorum p[re]m[is]sorum
tenentem l[et]tera h[ec] erat lapsum Albei) l[et]tera p[re]m[is]sorum p[er]
tenentem p[re]m[is]sorum tenentem nos d[ec]et p[re]be[re] assensum et vota
que ac rationis tramite non discordant p[er]fectu saluare admi
plere Rectora vniuersitatis v[er]o h[ec]um p[er]re duximus d[ec]la
randum q[uod] p[er] Iudey Albei n[ost]ram accidentis p[re]m[is]sorum ex p[re]
tulerunt nobis p[re]m[is]sorum bonis Dele Regis quart[us] l[et]tera
p[re]m[is]sorum iura et libertates d[ec]lam[us] S[ed] quo nobis p[re]m[is]sorum
p[re]m[is]sorum ut cumq[ue] p[re]m[is]sorum p[re]m[is]sorum h[ec] n[ost]ri m[is]sorum
p[re]m[is]sorum et S[ed] p[er]m[is]sorum n[ost]ri m[is]sorum faciem[us] rationem p[er]
p[re]m[is]sorum p[er]m[is]sorum attende admissum liberalit[er] et libent[er] iung
p[re]m[is]sorum tenor talis est

Bela de[us] gratia Vngarie Bohemie Dalmae
Cecarie Rame Serue Bactrie Lodomerie Comanog[us] R[ex]
omnib[us] p[re]m[is]sorum p[re]m[is]sorum h[ec] n[ost]ri p[re]m[is]sorum Saluatore in d[ec]m
saluatore R[ex] vniuersumq[ue] p[re]m[is]sorum h[ec] n[ost]ri in n[ost]ro Regno p[er]
tam volens ite et beniuolen[ter] n[ost]ri p[re]m[is]sorum inuenire Iudey
vniuers[us] in Regno n[ost]ro p[re]m[is]sorum h[ec] p[re]m[is]sorum p[re]m[is]sorum
ipsis inuolabile obferendum statum[us] itaq[ue] **p[er]m[is]sorum**
ut p[er] p[re]m[is]sorum n[ost]ri aut p[re]m[is]sorum inuolabile sunt in causa
metamomali que tangit p[re]m[is]sorum aut res Iudey in d[ec]m p[re]m[is]sorum
qua Iudey n[ost]ri ad p[re]m[is]sorum et Iudeo in testimonio amicitate
n[ost]ri p[re]m[is]sorum sit adeo notari[us] et manifestum ut in d[ec]m
inueniat remouere si nila erat p[re]m[is]sorum sit istud h[ec] in d[ec]m
in quolib[et] lapidib[us] h[ec] p[re]m[is]sorum volens obferre **Item** d[ec]m
in quibus Iudey n[ost]ri impetit asserere q[uod] si sua p[re]m[is]sorum au
ligant et Iudey h[ec] p[re]m[is]sorum S[ed] p[re]m[is]sorum h[ec] p[re]m[is]sorum

3. IV. Béla 1251-es zsidóprivilegiumának kassai példánya 1494-ből (az első lap)

László Ernő állításával szemben, hogy 1360 után ötszáz éven át nem éltek zsidók Kassán,¹³ mi Enten Manó, Kassa mártírrabbijának véleményéhez csatlakozunk: „In den Mauern der Stadt Kaschau lebten also auch Juden vor der Schlacht bei Mohács.”¹⁴

A zsidóktól kerülhettek el héber könyvek a kassai Szent Erzsébet egyház könyvtárába: Egy közelebbről meg nem határozott héber mű és két héber *Biblia*, a második kétkötetes (*Liber hebraicus*, *Biblia hebraica*, *Bibliarum hebraicarum tomi 2*).¹⁵ Az 1671-ben készített katalógusban szerepelnek ezek, tehát jóval korábban kerültek a könyvtárába.

Az 1583-ban elhalálozott Gallen János kassai könyvkereskedő raktárában egy héber *Zsoltárkönyv* is akadt,¹⁶ amelynek eredete aligha lehet kétséges.

¹³ E. László: *Hungarian Jewry: Settlement and Demography*. Hungarian-Jewish Studies. I. New York, 1966. 92.

¹⁴ E. Enten: *Zur Geschichte der Juden in Košice (Kaschau)*. Zeitschrift für die Geschichte der Juden in der Tschechoslowakei. II. 1931/32. 280.

¹⁵ M.Zs.O. V/1. No. 710.

¹⁶ Ifj. Kemény Lajos: Egy XVI. századbeli könyvkereskedő raktára. Magyar Könyvszemle. Új folyam. III. 1895. 316.

2. B Á R T F A

(Bardejov)

Bártfa 1376 óta szabad királyi város. Fal és bástya védte, amelynek maradványai máig állnak. A Kárpátok közelében fekszik, a Lengyelország felé vezető út mentén. Innen magyarázható, hogy — bár a város a XVIII. század előtt nem adott helyet zsidóknak¹ — a krakkóiakkal kapcsolatot tartott.

1521. március 28-án Zsigmond lengyel király levelet intéz Bártfa tanácsához, amelyben felpanaszolja, hogy krakkói zsidókat (*judeis nostris Craccoviensibus*) a várostól nem messze kiraboltak. Kéri, hogy vagy szolgáltatassák vissza az eltulajdonított javakat, vagy adjanak megfelelő elégtételt.² 1554. novemberében Anselmus Ephorinus krakkói zsidó orvos ír Bártfa város tanácsának és orvosságot küld az ott dúló pestis gyógyítására.³

Georgius Petri könyvtárának bártfai kötéseiben gyakori a héber kódextöredék. Ezek egy *Bibliából* (Nos. 3—6.) és két *Talmud*-példányból (Nos. 90—91, 95.) kerültek ki.⁴

¹ *M. Atlas*: Die jüdische Geschichte der Stadt Bartfeld (Bartfa) und des Bades Bardejov in der Tschechoslowakei. Zeitschrift für die Geschichte der Juden. III. 1966. 151.

² *M.Zs.O.* V/1. No. 282.

³ *M.Zs.O.* VIII. No. 247.

⁴ *Ábel Jenő*: A bártfai Sz.-Egyed temploma könyvtárának története. Bp., 1885. 152—153. Nos. 20—21.

Georgius Petri bártfai presbiter és bölcsészeti baccalarius volt. 1499-ben iratkozott be a krakkói egyetemre „Georgius Petri de Barthwa” néven. 1501-ben szerzi meg a baccalarius címet. További tanulmányairól nincs tudomásunk. 1506 és 1509 között maga készítette el könyvtára jegyzékét, amelyet halála esetén — ez 1509-re tehető — a Szent Egyed templomra hagyományozott „pro utilitate omnium in sacra scriptura legere volentium.”

A jegyzékben szereplő ötvenhat kötet közül tíz ma is látható a M. Történeti Múzeumban a bártfai Egyed-templom idekerült eredeti könyvszekrényében. Mind-megannyi „szebbnél szebb kötéssel ékeskedik. Alexander de Ales 'Summa Theologiae' című művének három kötete és Johannes Gerson műveinek két kötete egy könyvkötő műhelyéből került ki; mind az öt kötet bőrrel bevont fatáblába van kötve, melynek első oldalán a könyv címe van aranyozott betűkkel benyomva és melynek kötéséhez egy héber kéziratot használtak fel; a többi kötetek is pompás bőrrel bevont és többnyire köldökökkel és csatokkal ellátott fatáblákba vannak kötve. Érdekesebbé teszi még e kötések, hogy Alexander de Ales és Gerson műveit, sőt talán a többit is, bártfai könyvkötő kötötte be.”⁵

Csak annyit kell igazítanunk Ábel Jenő megállapításán, hogy nemcsak e két műben, hanem a Biblia Latina (Basel, 1502.)⁶ köteteiben is találhatók pergamencsíkok

⁵ Ábel Jenő: I.m. 65.

⁶ Ábel Jenő: I.m. 154—155. Nos. 33—35.

ugyanabból a Biblia-kódexből. S nem *egy* héber kéziratot használt fel a könyvkötő, hanem legalább hármat.

Valószínű, hogy a tulajdonos, vagy a könyvkötő Krakkóból szerezte be a héber kódexeket az ottani zsidókkal való kapcsolatai révén. Ezek a héber kódexek tehát a XVI. század elején Bártfán voltak.⁷ Ugyanebből az időből található lengyel nyomtatvány bártfai kötésben.⁸

⁷ E kötések előzményeit — Bártfa levéltárának három legrégibb darabját 1456-tól kezdődően — *Mykowszky Viktor* tárgyalta: *Régi könyvkötések Bártfán*. Művészi Ipar. V. 1890. 76—80.

⁸ *Borsa Gedeon*, Magyar Könyvszemle. LXXXIV. 1968. 197—200.

3. TRENCSÉN

(Trenčín)

Vannak nyomok a trencségi zsidóság régmúltjára vonatkozóan.

1300. március 30-án Sobolo, trencségi polgár és felesége, Cibeles, elismerik, hogy Dániel trencségi zsidónak eladták telküket és a mellette fekvő kertet.¹

Ezután két és negyed századig hallgatnak a források. A XVI. század elején viszont hitközséget kell itt feltételeznünk. 1522. november 24-én Szegedi Izsák — mint a trencségi zsidók előljárója (obester der und von Thren[cz]) — arra kéri a nagyszombati zsidóbíró, hogy városa zsidóit tartsa meg régi jogaikban, hadd élhessenek békességben. Személyes megbízottai bővebb magyarázattal szolgálnak. Ezek a megbízottak nyilván a trencségi hitközség tagjai: Behem Jakab, Knobloch József és Model Ábrahám.²

Érdemes megismerkednünk a trencségi zsidóság előjárójának pályafutásával. Amint a neve mutatja, Szegedről származott. Mikor és hogyan került Trencsénbe, ez idő szerint még nem tudjuk.

1524. március 3-án Szapolyai György szepesi gróf szolgálatában áll. Társaival egyetemben — ura nevében — letétbe helyez Pozsony város hatóságánál tíz

¹ M.Zs.O. I. No. 34.

² M.Zs.O. VIII. No. 146.

darab drágaköves aranyékszert, háromezer forintos kölcsön záloga gyanánt. A kölcsön közvetítője: Izsák unokaöccse, Izsák budai zsidó.³

1524. március 24-én II. Lajos a kassai pénzverdét bízta rá.⁴ Minthogy Szapolyai János ajánlotta, nyilván azonos a mi Izsákunkkal. Erről az adatról kassai fejezetünkben már volt szó.

1525-ben Nagyszombatban találjuk. A Bazini grófok 1529-es röpirata szerint⁵ az egyik vádlott, Dávid Saiffenmacher, azt vallja, hogy négy évvel a bazini gyermekgyilkosság előtt Nagyszombatban is történt hasonló. Vallomása Szegedi Izsákra tereli a gyanút: „... und als pald er in die statt ist khommen, hat der klein Feitl jud von Tierna gesagt, wie denselbigen tag der Isaac jud Sogedi genannt zu zweyen tischen juden in seinem hauss zu gast gehabt mit geschray, daselbst imm kheller seines hauss der christ gemartert worden ist.”⁶ Könnyen kerülhetett e városba Izsák, hiszen Nagyszombat a Szapolyai-birtokok közt feküdt.

1527. december 28-án Ferdinánd király elajándékozta Izsák zsidó házát a nagyszombati Zsidó utcában, mert tulajdonosa kitartott Szapolyai János mellett és követte őt Lengyelországba, amikor Ferdinánd csapatai elől odamenekült.⁷

³ M.Zs.O. IV. No. 83.

⁴ M.Zs.O. I. No. 275.

⁵ Hubay Ilona: Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480–1718. Bp., 1948. 26. No. 95.

⁶ M.Zs.O. I. No. 329.

⁷ M.Zs.O. I. No. 312.

Trencsén 1526 után a Habsburgok kezén marad, de a XVII. század elejéig nincs többé tudomásunk zsidókról.⁸ Talán Mohács után félelmükben elmenekültek. 1606-ban Rudolf császár az osztrák tanácsadó mellé egy trencsényi zsidó fiát, Fülöpöt osztja be.⁹ Nagysokára van újabb hírünk: 1692-ben Trencsén városa a zsidók panaszára jelenti a pozsonyi kamarának, hogy nem tiltotta el őket az égetett szesznek Morvaországból való behozatalától.¹⁰ 1693. aug. 31-én Trencsényi Simso és Ábrahám nyugtázza a bécsi Ejnoch zsidó törlesztését.^{10a}

Trencsényi eredetűnek tartunk egy kódextöredéket, amelynek sorsát az alábbiakban kíséreljük meg kibogozni.

Az 1525–26. évben a Garam-menti alsómagyarországi bányászok többször robbantottak ki felkelést Besztercebányán. A kormány ki akarta fogni a szelet a vitorlából. 1525. június 21-én a pénzverés körüli visszaélések miatt letartóztatta a Fuggerek budai tisztjeit, valamint Thurzó Elek főkincstartót. Ugyanakkor lefoglalta a Fuggerek bányáit. Thurzó helyére Szerencsés Imre került, aki „hatalmas jövedelmet ígért a királynak a Fuggerek elkobzott bányáiból.” Szerencsés ezzel dokumentálta, hogy a hazai kereskedelmi tőke képviselője és küzd az idegen érdekek ellen.¹¹

⁸ E. László: Hungarian Jewry: Settlement and Demography. Hungarian-Jewish Studies. I. New York, 1966. 78.

⁹ Diamant Gyula, MZsSz. IX. 1892. 396.

¹⁰ M.Zs.O. II. No. 201.

^{10a} OL. Múzeumi Törzsanyag. R. 224.

¹¹ A. Kubinyi: Die Nürnberger Haller in Ofen. Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg. LII. Nürnberg,

A bányászok ezt nem értették át. 1525. augusztusában kijelentik: Thurzónak szívesen dolgoznak, de semmiképpen sem Szerencsés Imrének, vagy másnak (sie wollen auch vornemlich dem Emerich Scherentzich Juden nicht arbtten, ader tzue ainen hern haben). Inkább kivándorolnak (ehe wollen sie aussn lande tziehen).¹²

Az 1526. augusztus 3-i felkelés volt mind között a legkeményebb és a legjobban előkészített. A bányászok Besztercebányát csaknem teljesen felégették. Leverésükre a Zólyom megyei nemesség vonult fel, Hany Mátyás zólyomi várnaggyal az élén. A szomszédos megyék is segítségül jöttek.¹³

Kézenfekvőnek látszik, hogy a bányászfelkelés elnyomására siető fegyveresek egy csoportja zsákmányt szedett az úton s közte — éppen Trencsénben, a környék egyetlen zsidó hitközségében — azt a különös gond-

1963/64. 99—104. A zsidó történetírás már régebben pozitíven értékelte magatartását (*Büchler Sándor*: Szerencsés Imre származása. *Mahler-Emlékkönyv*. Bp., 1937. 406—414.). *S. Schwarzfuchs* most megjelent tanulmánya megemlíti, hogy Meir Katzenellenbogen padovai rabbi 87. számú, elismerő responzuma róla beszél (I Responsi di Rabbi Meir da Padova come fonte storica. Scritti in memoria di Leone Carpi. Gerusalemme, 1967. 130.). Az újabban felbukkant adatokat összefoglalja *Marton Lajos* cikke: „Fortunatus”. *Menorah*. VII. 1967. I. 28.

¹² *P. Ratkoš*: Dokumenty k banickemu povstaniu na Slovensku (1525—1526). Bratislava, 1957. 65. No. 29; *M.Zs.O.* VIII. No. 160.

¹³ *Heckenast Gusztáv*: A besztercebányai bányászfelkelés (1525—1526). *Századok*. LXXXVI. 1952. 364—396.

dal írt *Szemág*-kódexet is, amelynek egy levele kötés-ként jutott a besztercebányai Városi Levéltárba (No. 121.).

Különben hogyan került volna héber kódex egy városba, amelyben sohasem éltek zsidók?

4. SZAKOLCA

(Skalica)

Ezerkétszáztizenhétben II. Endre a Zakolcha nevű földet Tamás comesnek adományozza. IV. Béla 1256-os adománylevele Tamás unokáinak — Kozma és Achilles comeseknek — biztosítja e birtokot azokért az érdekekért, amelyeket a tatárok ellen a Sajó mellett vívott csatában és Frigyes osztrák herceg ellen az ország védelmében szereztek.

Nagy Lajos veti meg a városi fejlődés alapjait az 1372-ben adott és egy évtizedre rá megerősített kiváltságlevelével: A kamarai haszon (*lucrum camerae*) és más adók alól felmenti; polgárai áruikért az egész országban sem harmincadot, sem másféle adót nem fizetnek; a megyebeli és idegen kereskedők, akik a szerdai hetivásárokra a városba jönnek, szintén mentesednek a fentemlített adóktól.¹

Ez a kiváltság, valamint a Pozsonyhoz és Nagyszombathoz s nem utolsósorban az osztrák határhoz való közelsége adja magyarázatát a zsidó közösség kialakulásának.

Első adatunk róla nem sokkal későbbi, mint a Nagy Lajos-féle kiváltságlevelé. 1398-ból sírkő őrzi Zechárja b.

¹ *Oslay Ferenc*: Szakolca az Árpád- és Anjou-korban. Bp., 1914. 7—8, 14.

Jeidjda nevét.² 1814-ben egy szakolcai udvar kövezetébe volt beékelődve. A szájhagyomány ezt a területet tartotta a zsidó temető helyének. Temető már komoly hitközségre utal.

A továbbiakról keveset árulnak el forrásaink. 1406-ban Eysakh, egykor szakolcai, akkor már pozsonyi zsidó, elismeri lakóhelyének bírósága előtt Hans Eylaussemrokh és Hans der Leitgeb tartozásának rendezését.³ 1410-ben ismét előkerül neve — mint hitelezőé — a pozsonyi számadáskönyvben, amikor Zsigmond király Gödingre rándult ki: „Item ich hab geben Eysakhen dem Juden 2 libr. dy er den furlewten leih, da man dez kwnigs wegen gen Goding must furen.”⁴ Valószínű, hogy 1389-ben még Morvaországban élt.⁵

1439-ben Pozsony város zsidólajstromában előfordul Hendlin szakolcai zsidó nő neve (jüdin von Galicz).⁶ További követelése 1457-ben ugyanitt szerepel.⁷

1445. március 17-én egy szakolcai zsidó levelet visz Pozsony városához. Az úton megtámadják s ő a levelet eldobja.⁸

² Scheiber Sándor: Magyarországi zsidó feliratok. Bp., 1960. 115—121; L. Katz: The Life and the Works of Chatam Sofer (1762—1839). Jerusalem, 1960. 215. (Héber).

³ M.Zs.O. IV. No. 35.

⁴ Ortvay Tivadar: Pozsony város története. III. Pozsony, 1894. 20.

⁵ Mályusz Elemér: Zsigmondkori Oklevéltár. I. Bp., 1951. 136. No. 1096.

⁶ M.Zs.O. I. 468.

⁷ M.Zs.O. IV. 298. No. 63.

⁸ Pozsonyi Városi Levéltár. K. 9, pp. 187—190. Dr. J. Šátek (Jedlové Kostolany) közlése.

1446-ban a pozsonyi városi kamarás üzleti kapcsolatban áll egy szakolcai zsidóval (mit aim juden von Galitz).⁹

1457-ben V. László megparancsolja a szakolcai zsidóknak, hogy állítsanak öröket mint a többi polgár és engedelmességesen bíróknak és tanácsnak.¹⁰

A mohácsi vész után ők is osztották a környék zsidóságának sorsát: A kiűzetést. 1540-ben a pozsonyi magyar kamara már utasítja a szakolcai harmincadost, ne szolgálja ki a zsidókat: „Judaeis, qui antea in emendis et venendis rebus quibusvis pari libertate cum civibus utebantur, nulla deinceps servetur.”¹¹ 1648-ban hallunk egy külföldről. Austerlitzi zsidó kereskedő, Zalman, a magyar határvárosokban — Szakolcán és Holicsra — gyakran megfordult. Egyízben Gödingből Holicsra tartva nem tért vissza: Gyilkosság áldozata lett. A tettest Szakolcán állították bírái elé.¹²

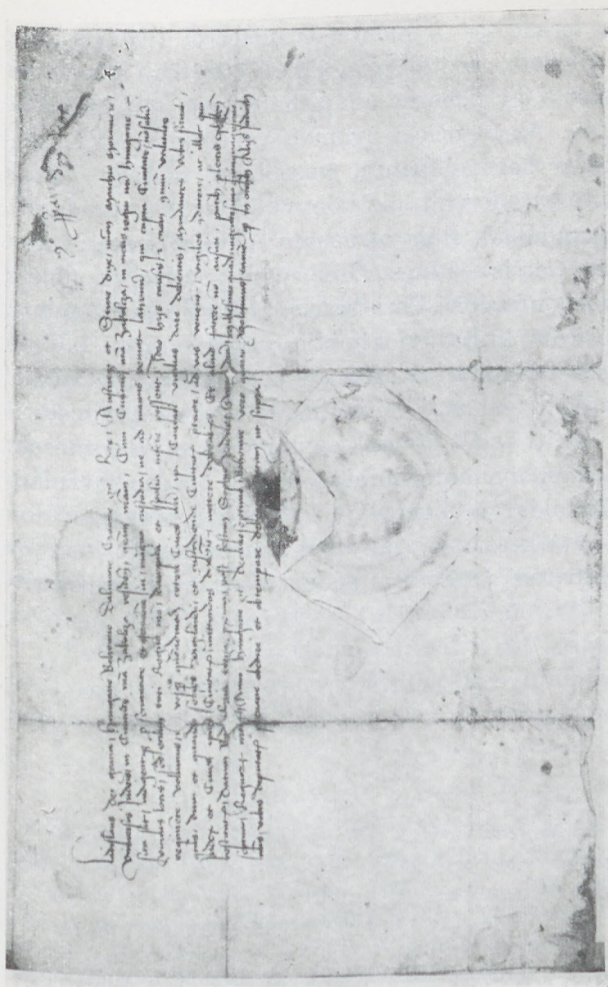
A szakolcai jezsuiták (Nos. 10, 84, 87.), valamint ferencesek könyvtárának héber kötetstáblái (Nos. 53, 61, 66, 93, 128—129, 132—133, 136, 152—153, 160—162, 164, 166.) között keressük a középkori zsidók könyveinek némelyikét. Az utóbbiak könyvkötéseiben feltűnően sok van, meglepően változatos tartalmú és jó minőségű. Kell számolnunk azonban azzal a ténnyel,

⁹ M.Zs.O. IV. 388.

¹⁰ R. Híkl: Počátky města Skalice. Historica Slovaca. III—IV. 1945/46. 164. Megjelenik a M.Zs.O. XII. kötetében.

¹¹ M.Zs.O. V/1. No. 367.

¹² Kohn Sámuel: Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez. Bp., 1881. 114.

4. V. Lászlónak a szakolcai zsidókra vonatkozó oklevele 1457-ből
a szakolcai városi levéltárban

hogy a ferencesek a morva Ivančicéről (Eibenschitz, Brünn mellett) hozták magukkal 1628-ban könyveik egy részét s így nehezen állapítható meg, mit kötöttek Szokolcán. Az ivančicei nyomda vezetője a XVI. század utolsó harmadában a poseni származású Lukaš Helic kitért zsidó volt, aki könyvkötészetet is rendezett be a nyomdában. Róla olvasható: „Inter quos . . . non extremae classis est Lucas Helitius Posnaniensis, genere Judaeus, confessione Christianus, professione theologus, Hebraicarum literarum scientia suspiciendus.”¹³ Kapcsolatai révén talán ő szerezte be a héber hárttyákat.

Segítségül kell majd hívnunk a könyvkötés történetusait. Az itt talált kötések egységesek és jellegzetesek: Görgetőkkel nyomott, mintás, félbőr borda; fatáblára húzva kétoldalt a héber hárttya, amely a bőrt szabadon hagyja. Itt készült-e, vagy bekötötten került ide? Ez fogja eldönteni a szokolcai kódextöredékek származását.

¹³ *Mirjam Daňková: Bratrské tisky Ivančické a Kralické. The Prints of Ivančice and Kralice of the Union of Czech Brethren (1564—1619). Praha, 1951. 43. (Sborník Národního Musea v Praze).*

5. GALGÓC

(Hlohovec)

Galgóc (Freistadtl) Nyitra megye galgócói járásában, a Vág mellett terül el. A XIV. században — amikor figyelmünk először irányul felé — Csák Máté birtoka volt. Halála után a Korona tulajdonába került. V. László 1456-ban Ujlaky Miklósnak adományozta. Az Ujlakyak magvaszakadása után — 1613-ban — újból a fiscusra szállt.

Nyitrában és Nyitrán már korán telepedtek meg zsidók. Salamon és Izsák Üregről (ירקא) 1233 előtt egy prozelyta rabszolgai ügyében Izsák b. Mózes bécsi rabbi döntését kéri.¹ Zsigárd falu 1280-ban Fredman zsidó kamaragróf tulajdonában volt.²

A források magában Galgócon csak a XV. század elejétől beszélnek zsidókról. 1424. november 17-én a nádor kongregációt tart Nyitra megyében és többek közt Si-

¹ Wellesz Gyula: Izsák b. Mózes Ór Zarua és az üreghi zsidók. MZsSz. XXI. 1904. 370—373; F. Kupfer—T. Lewicki: Żródła hebrajskie etc. Wrocław—Warszawa, 1956. 213—214, 227. A prozelyták és konvertiták sorát a középkori Magyarországon áttekintem a következő gyűjtőmunkában: Kirche und Synagoge. Handbuch zur Geschichte von Christen und Juden. II. Stuttgart, 1969.

² M.Zs.O. I. No. 31; IX. Nos. 1—2; A. Schischa, Archives. The Journal of the British Records Association, VIII. 1967. 92.

³ Scheiber: Héber kódexmaradványok

mon galgóci zsidót is levelesíti (Symonem Judeum in Galgoch residentem).³

1496—97-ben négy oklevél foglalkozik az Ocskay-család levéltárában Ábrahám galgóci zsidó pénzügyleteivel.⁴ Ebből kettőn sajátkezű héber írása szerepel. Ábrahám Freistattnak nevezi magát (ורישטט, בריישטט).⁵ Egy évtizeddel később újból előkerül neve. 1506. július 11-én II. Ulászló előtt Ujlaky Lőrinc előadja, hogy Ábrahám zsidó Galgóce városából (quidam Abraham Judeus, jobagio dicti exponentis in oppido suo Galgocz vocato in Comitatu Nitriensi existenti commorans) köteles lett volna adópénzeket szállítani Rahóca várába. Amikor azonban Almásra, Tata vár tartozékára érkezett, egy bizonyos Bálint 8 forintot erőszakkal elvett tőle. A király meghagyja a garamszentbenedeki konventnek, hogy ez ügyben indítson vizsgálatot.⁶ 1518-ban már háza van Galgócon. Ez év január 27-én a nyitrai káptalan előtt megjelent a galgóci ispotály igazgatója, Pál mester, Ábrahám galgóci zsidó társaságában. Pál mester kijelentette: Meggyőződött oklevélből arról, hogy a Szent Miklós plébániatemplommal szemben fekvő s egykor az ispotály tulajdonát képező, romladozó kőház jogosan jutott Ábrahám birtokába. Ezért sem őt, sem utódait jogaikban nem fogja háborgatni.⁷

Ugyancsak 1506. július 11-én II. Ulászló a garami

³ M.Zs.O. V/1. No. 79.

⁴ M.Zs.O. II. Pótlás. Nos. 35—36, 39—40.

⁵ M.Zs.O. II. Pótlás. Nos. 36, 40.

⁶ M.Zs.O. V/1. No. 234.

⁷ M.Zs.O. V/1. No. 271.

konventtől vizsgálatot kér Oroszlán galgóci zsidó ügyében, akit Nagyszombat felé való útjában a fenti Bohuth Bálint, a nyitrai megyei karkóci vámos fegyvereseivel megtámadott, megvert és elvett tőle 22 forintot és egy kardot.^{7a}

A bazini vérvádban 1529-ben említeneek egy Izsák zsidót Galgócról (ainem juden mit namen Isaak von der Freystatt).⁸ Králik galgóci zsidó 1534-ben már Hollicson él. Fia és veje összeverekszik Tamás szakolcai lakossal.⁹ 1538-ban Jakab zsidó Nagyszombatból Morvaországba költözött. Vissza akarván települni, családját Galgóczra küldi. Itt fognak el két évvel korábban egy morva zsidót, bebörtönzik és kínzásokkal hamis vallo-mást csikarnak ki belőle a nagyszombati vérvádra vonatkozóan.¹⁰

1539 elején Galgócon felakasztják Rufus¹¹ zsidót azzal a koholt váddal, hogy egy keresztény fiút megölt. Ferdinánd király január 15-én és 18-án inti a nagyszombati tanácsot: Ennek az esetnek ürügyén ne bánt-

^{7a} Garamszentbenedeki konvent. Fasc. 85. No. 21. Megjelenik a M.Zs.O. XII. kötetében.

⁸ M.Zs.O. I. No. 329; *Kohn Sámuel*: A zsidók története Magyarországon, 394.

⁹ *B. Varsik*: Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. storočia. I. Bratislava, 1956. 161–166. Nos. 65–68; M.Zs.O. VIII. Nos. 208–211.

¹⁰ M.Zs.O. I. Nos. 350–352.

¹¹ 1235 körül Kölnben *Ruppe* alakja fordul elő (*B. Brilling – H. Richter*: Westfalia Judaica. I. Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz, 1967. 35. No. 9.). A kiadók szerint „von Juden damals nicht geführt worden sein dürfte”. Lásd ismertetésemet: *Judaica Bohemiae*. IV. 1968. 87.

6. A XVIII. századi galgóci zsinagóga festett falmezői

6a. A XVIII. századi galgóci zsinagóga mosdójának héber felirata

sák a többi zsidót.¹² Rufus özvegye azonban bosszút áll férjéért. Két öreg asszony és egy leány segítségével három helyen felgyújtja Galgócot. A galgóci várnagy ítéletet tart felettük.¹³

A kiűzetés előtt álló nagyszombati zsidók vezetői közt, akik zsinagógájukat Peregi Albert pécsi prépostnak ajándékozzák, szerepel a galgóci másik Simon is.¹⁴ Innen származott tehát Nagyszombatba.

Ez az előtörténete a későbbi galgóci zsidó településnek.¹⁵

Az újabb településnek 1968. áprilisában fontos emléke került meg: Zsinagógája. A Hlohova ulica 64. számú ház lebontása után festett falmezők tűntek elő, rajtuk oszlopok ábrája és imaszövegek, továbbá egy feliratos kő, amely ideiglenesen a zsidó temető kamrájában nyert elhelyezést.

Szövege a következő:

ז י
ע"י אלופים גבאי
ממ"צ¹⁶ ה" אהרן ב"ה
צבי וז¹⁷ אברהם טו"ק¹⁸
תקט"ז לפק

¹² M.Zs.O. VIII. Nos. 218—219.

¹³ M.Zs.O. VIII. No. 220.

¹⁴ M.Zs.O. VIII. No. 227.

¹⁵ Mandl Bernát, IMIT Évkönyve. 1914. 215.

¹⁶ מרת מנחם.

¹⁷ יהודה.

¹⁸ טובי קהל.

Valószínűleg az előcsarnok mosdójához tartozott. Az adományozók — a Szentegylet két előjárója — nevét és az 1755-ös dátumot tartalmazza. Az első személyét, Herschl Áronét, az 1746-os conscriptióból dokumentálni tudjuk.¹⁹ A galgóci monográfia a zsidóknak sem középkori, sem XVIII. századi településéről nem tud.²⁰

Van alap tehát arra, hogy azt a gyönyörűen írt *Biblia*-kódexet, amelynek egy levele az érsekújvári zsoldfizetés kötéséül szolgált már 1581-ben (No. 12),²¹ a középkori galgóci zsidók könyvének tartsuk. Földrajzilag ez volt a legközelebbi hitközség, ahonnan héber kézirat odavetődhetett.

¹⁹ M.Zs.O. VII. 755.

²⁰ *A. Felcán*: Hlohovecko kedysi elnes a zajtra. Nitra, [1932]. A könyv egyetlen példánya a galgóci helytörténeti múzeumban (Vlastivedné múzeum) van.

²¹ M.Zs.O. V/1. No. 404.

6. NAGYSZOMBAT

(Trnava)

Az első sírkő 1340-ben szólal meg, az első oklevél 1373-ban a nagyszombati zsidókról. A sírkövek tragédiákra nyitnak ablakot. 1340-ben Izráel b. Chájjimot éjjel meggyilkolták otthonában.¹ Az 1396-os évet „a meg nem szűnő jajkiáltás”-ének mondják.²

Amikor megjelennek a színen, Béccsel való pénz-ügyleteikről hallunk. 1373. március 23-án Fuchsel Mihály bécsi polgár és felesége 26 font dénárt vesz kölcsön Gold nagyszombati zsidó nő fiától, Serl-től. Zálogul lekötik az Őreg Szénpiacon fekvő házukat.³ Három évvel később, 1376-ban, arról olvasunk, hogy Ücz Miklós bécsi timár és neje 16 solidus dénárral adósai Mendel nagyszombati zsidó fiának, Yrmidyának. Zálogul szolgál a Stubentor előtt fekvő gereuti házuk⁴. Rösel (más neveken Rosel, Roeslein, Rosslein) nagyszombati zsidó-

¹ Scheiber Sándor: Magyarországi zsidó feliratok, 106—107.

² Scheiber Sándor: I.m. 110—111.

³ Quellen zur Geschichte der Stadt Wien. III. 3. No. 3040; M.Zs.O. IX. No. 5.

⁴ I.m. III. 3. No. 3276; M.Zs.O. IX. No. 8. Nem kétséges, hogy az osztrák levéltárak átvizsgálása további anyaggal fogja gazdagítani a nagyszombati zsidók történetét, hiszen még mindig van három évtized az első sírkő és az első oklevél között.

nő neve sűrűn kerül elő a bécsi Scheffstrasse zsidókönyvében az 1389—96-os években.⁵

A nagyszombati számadáskönyvekben is találhatók szép számmal zsidó nevek (1394—1408, 1415, 1428).⁶

Jogállásukra néhány adat: 1452. december 19-én Hunyadi János meghagyja, hogy a város őrzése az ő kötelességük is.⁷ 1490. április 7-én Beatrix és Corvin János figyelmezteti a nagyszombatiakat, hogy a zsidók a kincstár tulajdonát képezik s így sem bántani, sem megkárosítani nem lehet őket.⁸ 1506. március 23-án a zsidóknak értésére adják, hogy kirendelhetők városi közmunkára.⁹ 1516. március 12-én Szapolyai János özvegye, Hedvig, inti — a zsidók panasza nyomán — a nagyszombatiakat, hogy hagyják meg őket jogaikban.¹⁰

Vannak adataink a zsidók foglalkozási ágaira. Ezek közé tartozik a zálog- és kölcsönüzlet, valamint a borkereskedelem.¹¹ Az utóbbival kapcsolatban Mátyás király idején panasz merül fel ellenük, hogy nemcsak a nagyszombatiaktól vásárolnak, hanem máshonnan is.¹² Egy borügyletnek nagyobb visszhangja támadt.

⁵ *A. Goldmann*: Das Judenbuch der Scheffstrasse zu Wien (1389—1420). Wien—Leipzig, 1908; M.Zs.O. II. Pótlás. No. 9; V/1. No. 38.

⁶ M.Zs.O. I. 459, 460, 463, 464.

⁷ M.Zs.O. I. No. 147.

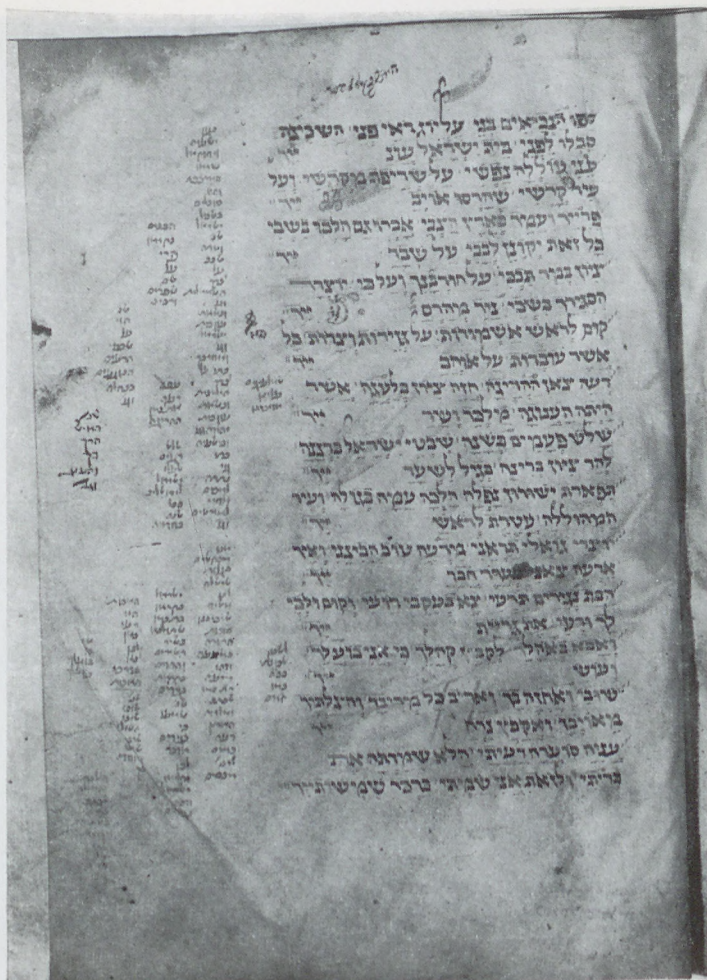
⁸ M.Zs.O. I. No. 172.

⁹ M.Zs.O. VIII. No. 106.

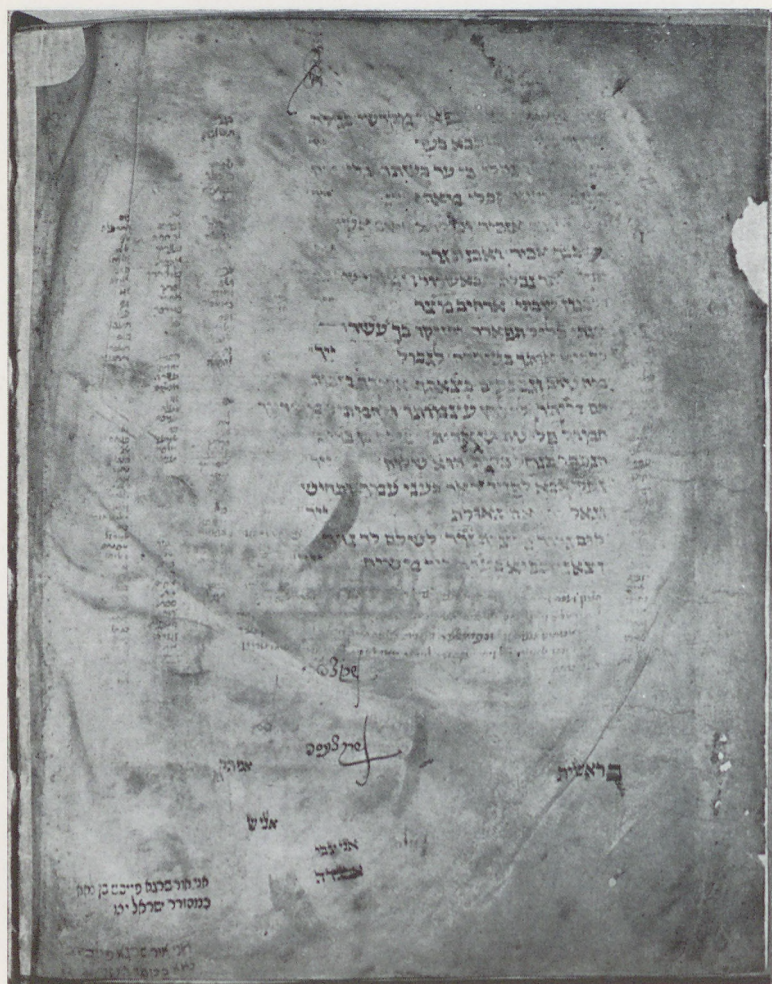
¹⁰ M.Zs.O. I. No. 244.

¹¹ 1397; M.Zs.O. V/1. No. 43; 1405; M.Zs.O. I. 460. No. 7. stb.

¹² M.Zs.O. I. No. 174.

7. A krakkói Tóra-kódex gyászdala a nagyszombati mártírokról (246a)

8. A krakkói Tóra-kódex gyászdala a nagyszombati mártírokról (246b)

1522. december 3-án,¹³ majd 4-én¹⁴ Bazini és Szentgyörgyi Ferenc gróf panaszt tesz a nagyszombati zsidóbírónál, hogy Chech nagyszombati zsidó a gotsgnadeni molnártól 30 akó bort vásárolt és csak 10 forintot fizetett érte. Később is vett át tőle bort s hagyta megromlani. 1523. január 4-én a gróf kéri a molnár kárának megtérítését.¹⁵ 1522. október 16-án Sasváry Miklós vöröskői várnagy a nagyszombati zsidóbíró előtt tiltakozik amiatt, hogy valamelyik jobbágyának borát egy nagyszombati zsidó a bolerázi szőlőhegyen tartozása fejében lefoglalta.¹⁶

Olykor állatállományt — pl. kecskéket — is tartanak (1522).¹⁷

1527 körül a nagyszombati polgárok panaszkodnak a zsidókra, hogy foglalkozásukat elszántják; mindenféleképp kereskednek, vesznek és eladnak. Áruikat hitelezik városiaknak és künnlakóknak egyaránt.¹⁸

Három évvel a zsidók kiűzetése után, 1542-ből fennmaradt tizenkilenc magyarországi harmincadhivatal naplója, közöttük Francisci Tamás nagyszombati harmincadosé, amely tájékoztat a Nyugat felé irányuló áruforgalomról.¹⁹ Ebből vissza lehet következtetni a

¹³ M.Zs.O. VIII. No. 147.

¹⁴ M.Zs.O. V/1. No. 293.

¹⁵ M.Zs.O. VIII. No. 150.

¹⁶ M.Zs.O. VIII. No. 145.

¹⁷ M.Zs.O. I. No. 269.

¹⁸ M.Zs.O. I. No. 313.

¹⁹ *Ember Gyűző*: Magyarország XVI. századi külkereskedelmének történetéhez. Századok. XCV. 1961. 1—46.

néhány évvel korábbi állapotra. Eredményében a zsidók munkája is szerepel. A külkereskedelem iránya: Ausztria, Morvaország, Csehország, Szilézia, Németország, Lengyelország és Olaszország. A magyarországi kereskedők legmagasabb értékben árut szállítottak ki, a behozatal legnagyobb tétele a kötött-szövött áru volt. Az adatokból „általános megállapításként azt a következtetést vonhatjuk le, hogy 1542-ben Magyarország nyugati irányú külkereskedelme — az ország egész külkereskedelmi áruforgalmának kb. 69%-a — az ország gazdasági helyzetéből szempontjából kedvező képet mutatott. A kivitel aránya (69, 48%) jóval meghaladta a behozatalét (30, 46%). Az áruforgalom túlnyomóan nagyobb részét (74, 35%) magyarországi kereskedők bonyolították le, mind a behozatalnál (68, 02%), mind pedig a kivitelnél (77, 18%). Az országban folyt olyan mérvű árutermelés, amely a külkereskedelmi mérleget aktívvá tette, volt olyan hazai kereskedelmi tőke, amely a külkereskedelmi áruforgalom közel háromnegyed részét kezében tartotta.”²⁰

Ez a közösség adta az egyetemes zsidóságnak az egyetlen neves magyarországi szerzőt a középkorban, Eisik Tyrnaut (megh. 1439 után), aki Minhágim c. munkájában a vallási élet szokásait feljegyezte és rögzítette. Számos kiadása mutatja népszerűségét.²¹ Működése

²⁰ *Ember Győző*: I.m. 44.

²¹ *Dán Róbert*, Magyar Könyvszemle. LXXXI. 1965. 353. Legújabbán *J. J. Cohen* valószínűvé teszi a M.Zs.O. adatai alapján, hogy 1430–39 között Pozsonyban volt rabbi (Há-máján. VIII. 1968. No. 4.).

nem lehetett hatástalan a gyülekezet szellemi érdeklődésére. A sírfeliratok stílusa a héberben való verzátus-ságra mutat.

Sorsuk itt is megpecsételődött. Már 1494-ben vérváddal illették őket.²² A krakkói Altschul Tóra-kódexének gyászdala — Józsuá b. Chájjim műve — szerint augusztus 22-én nyilvánosan tizenkét férfit és két nőt égettek el. A kitérést, amellyel életüket megmenthették volna, mindannyian visszautasították.²³ Büchler Sándor feltevése szerint²⁴ a mártírok névsorát talán a Lengyelországba menekült, Szapolyai-párti Szegedi Izsák — részletesen szoltunk róla a 3. fejezetben — vihette magával Nagyszombatból. Az illusztrált kódexet,²⁵ amely a regensburgi Gád b. Péter²⁶ Hállévi számára készült,

²² M.Zs.O. V/1. No. 195. Pozsony városa a kivégzésre elküldte képviselőit: M.Zs.O. VIII. No. 73.

²³ *Kohn Sámuel*: A zsidók története Magyarországon, 385—387, 441—446; *I. Davidson*: Thesaurus of Mediaeval Hebrew Poetry. I. New York, 1924. 334. No. 7357. Birtokunkban van egy 1938-ban Nagyszombatban megjelent, egy lapos nyomtatvány, amely Jóm—Kippurra szánt Szelichaként adja a héber szöveget, német fordítással.

²⁴ *Büchler Sándor*: A zsidók története Magyarországon. Egyenlőség. XXXVII. 1918. 2. szám.

²⁵ *Z. Ameisenowa*: Biblia hebrajska XIV-go wieku w Krakowie i jej dekoracja malarska. Kraków, 1929; *R. Wischnitzer*, MGWJ. LXXV. 1931. 69—71; JQR. N.S. XXV. 1934/35. 303—306; Monumenta Judaica. Katalog. Köln, 1963—1964. D. 5.

²⁶ A Péter névre a zsidóság körében további adatok: *C. Roth*: The Intellectual Activities of Medieval English Jewry. London, 1949. 14, 43; Germania Judaica. I. Tübingen, 1963. 141, 292, 546. Petra női név is előfordul az 1815. évi tabáni összeírásban.

1943-ban egy német katona rabolta el Krakkóból és a hanauai Historisches Museumban helyezte el (B. 3968).²⁷ A kódex tulajdonjogát szerződés rögzíti Hanau városa és a jeruzsálemi Israel Museum között. 1963-ban idekerült letétbe.²⁸

Az az állítás, amely az irodalomban többször kerül elő, hogy a zsidókat ekkor kiűzték Nagyszombatból, téves. Úgy hisszük, hogy egy XVIII. századi, hamisított oklevélre vezethető vissza.²⁹ Még további négy és fél évtizedig éltek itt. A bazini zsidóégetés 1529-ben belőlük is szedett áldozatot. 1536-ban ellenük támasztanak vérvádat. Több ártatlan hamvadt el ekkor a máglyán.³⁰ III. Pál pápa a vérvád ellen kiadott brevéjében — pontosabban az 1540. május 12-ről kelt fogalmazványában — utal a korábbi, vagy a későbbi nagyszombati vérengzésre (De tirna).³¹

Moess Alfréd: Pest megye és Pest-Buda zsidóságának demográfiája 1749–1846. Bp., 1968. 168.

²⁷ *H. Striedl—L. Tetzner—E. Róth*: Hebräische Handschriften. II. Wiesbaden, 1965. 131–132. No. 195.

²⁸ Hebrew illuminated manuscripts from Jerusalem collections. 1967. No. 4. A gyászdal fotóját az Israel Museum vezetőségének és Prof. B. Narkiss barátom közbenjárásának köszönöm.

²⁹ M.Zs.O. VIII. No. 74.

³⁰ M.Zs.O. I. No. 352; *Büchler Sándor*: A szentszék és a magyar zsidók a XVI. században. Bloch-Emlékkönyv. Bp., 1905. 174.

³¹ *R. Seeberg*: Zur Frage nach der Blutbeschuldigung. Ein geschichtlicher Beitrag. Evang. Kirchenzeitung. 1890; Die Bulle des Papstes Paul III. gegen die Blutlüge und Pfarrer Deckert. Bloch's Oesterreichische Wochenschrift. XVII. 1900. 926.

My Bichlitz a Radda Miska Trnawy wlażugene a zuamo qu
 nime tādum komuz by w drety pusklo / ze skalo gese se wo remie
 se nasse / ze žid Mart žid Abaant patogio d giny žide dne di
 lky kzeštranki p krom goguch norvina gila zmodomaly / Protoz my
 bychi d Radda Miska Trnawy lepsi sine se arospidily / aby židn deke
 a židomty dne wo Palek podulm Omalemy ktem na sin gely pochoy
 vppaliny byly / Pro lepši zivotno amagelino nassily gipotu
 wo sin židm, vopkly do miska nassily p vssely gasy zabranugene
 azapovydane / Letly v teleny Ogna Bozeho / 1 4 9 2

Proty Mledoty na ten gpi plos miska Trnawy
 vstane dne by žid zmodomaly p pmet mgy lca
 vstane

A nagyszombati polgárok kérésére Ferdinánd király 1539. február 19-én elrendeli a zsidók kiűzését.³² A város a zsinagóga fejében két részletben 150 forintot fizet ki.³³

A kaput, amelyen át vonult a szomorú menet, befalazták. Nyilván, hogy sohase térjenek vissza. Ez volt a déli (szeredi) kapu, amely Visegrád és Székesfehérvár felé vezetett.³⁴ A közelben elterülő zsidó temetőből szaggatták ki hozzá a szükséges sírköveket. A kaput csak 1800-ban nyitották meg és 1862-ben bontották le. Ekkor kilenc sírkő került ki belőle.³⁵ A régi zsidó temető falában találtak akkor elhelyezést. 1962-ben a helyszínen megtudtuk, hogy a felszabadulás után a temetőpásztor törte össze őket, hogy velük alapozza meg a ledöntött új sírköveket. Ugyanekkor két további középkori sírkőről is értesültünk. Az egyik a városi népiskola udvarában a kút vízfolyója, a másik a sétányon lépcső-feljárót képez egy áttört kapucskához.³⁶

A középkori zsidó település nyomát őrzi máig a Jerichó és Jeruzsálem utca,³⁷ a középkori gettó helye.

³² M.Zs.O. I. No. 352; VIII. Nos. 221—222.

³³ M.Zs.O. VIII. No. 232; v. ö. *Pollák Miksa*, MZsSz. XII. 1895. 362—365.

³⁴ *J. Pöstényi*: Z minulosti Trnavy de prevratu (1918). Trnava. 1238—1938. Trnava, 1938. 27—29. A közlemény adja a Szeredi kapu rajzát is.

³⁵ *Scheiber Sándor*: Magyarországi zsidó feliratok, 104—115.

³⁶ *S. Kaiser*: Tyrnau einst und jetzt, in Bezug auf die isr. Einwohner. Tyrnau, 1885. 42—43.

³⁷ *Scheiber Sándor*, Nyr. XC. 1966. 422—423; XCI. 1967. 495.

10. Az egykori Szeredi kapu Nagyszombatban

11. Középkori zsidó sírkő mint vízfolyó Nagyszombatban

Könyvkultúrájukra kevés nyom maradt. Az 1536-os gyermekgyilkossággal kapcsolatban a kivégzett Glaser Simon vagyontárgyainak leltárában 1539-ben szerepel három héber könyv (*Tres libri hebraici*).³⁸ Vagy az egyik ilyen magánszemély, vagy a hitközség tulajdonából került — a zsidók megégetése vagy kiűzetése után — a város kezére az a gondosan írt *Rási*-kódex, amelynek egy pergamenlevele a Városi Levéltárban az 1594/95-ös számadás kötéséül szolgál (No. 72.).³⁹

³⁸ M.Zs.O. V/1. No. 366.

³⁹ A fent idézett gyászdal kommentárja szerint az áldozatok sorában két aggastyán az *Ál-hákkol* imát, illetve a CXVIII. Zsoltár 5. versét mondotta a máglyán. A mártírok másutt az *Álénu* imádságot énekelték, amelynek dallama a tömeget meg-
rázta (*H. Avenary*, Yuval. *Studies of the Jewish Music Research Centre*. Jerusalem, 1968. 70–71.). Az utóbbiról lásd még *H. Wagenaar–Nolthenius*: *Der „Planctus Iudei” und der Gesang jüdischer Märtyrer in Blois anno 1171. Mélanges offerts à René Crozet*. II. Poitiers, 1966. 881–885.

7. BAZIN

(Pezinok)

A három kapus, kőfallal körülvett város a XIV. századtól a Bazini és Szentgyörgyi grófok birtoka volt. Kihalásuk után Szapolyai Jánosé lett. Tőle elvette Ferdinánd és híveinek adományozta.

Zsidóiról először 1456-ban esik szó. Ez év április 25-én V. László értesíti a pozsonyi, nagyszombati és bazini zsidók bírait, hogy elengedte a nyomorbajutott esukáriai és szelinci lakosoknak a zsidóknál levő zálogaik és tőlük vett kölcsöneik után felgyűlt kamatokat.¹

1518. március 18-án Bazini és Szentgyörgyi Ferenc gróf még védi a Pozsonyból hozzá költözött zsidók jogait. Küzd azért, hogy a városba bemehessenek.²

A hitközség kicsiny lehetett. Tagjai kereskedésen kívül ipart is űztek. Volt köztük szabó, szappanos, kardműves stb. Mindezt nevük árulja el.

A teljesen eladósodott grófok egy évtized múlva, 1529-ben, vérvádat koholnak ellenük és május 21-én máglyára küldik őket. Majd röpiratban mondják el a kínpadra hurcolt zsidók állítólagos vallomását.³

¹ M.Zs.O. VIII. No. 53.

² M.Zs.O. VIII. No. 130.

³ M.Zs.O. I. No. 329; *Ballagi Aladár*, Vasárnapi Újság. XXIX. 1882. 637—640; *Acsády Ignác*: A bazini vérvád. Szombati Újság. I. 1882. 324; *L. Grünhut*, ZfHB. VI. 1902.

Három napra rá, május 24-én, a magyar kamara tanácsosai Ferdinánd király tudomására hozzák a kivégzést és az áldozatok vagyonának elkobzását. Mivel a zsidók a királyi kamara alá tartoznak, vagyonuk is a kamaráé.⁴ Most sem a vérengzés érdekli őket és a jogtalanság, hanem a konc. Június 12-én a bécsi zsidók fordulnak Ferdinándhoz. Ők azonban a gyilkosok megbüntetését kérik és azt, hogy szabadítsa ki fogságukból a marcheggi zsidókat, akikre hasonló sors vár.⁵

A mártírok neve nem merült feledésbe. Szárnyalóan írja Kaufmann Dávid: „Ihr Tod sollte eben nicht unbeklagt und spurlos verhallen; das Seelengedächtniss, das ihnen auch in fernen Ländern bei den Glaubensbrüdern gestiftet wurde, denen ihr Wehgeschick in die Seele schnitt, hat ihre Namen auf die Nachwelt gebracht.” A krakkói Chevra régi Memor-könyvébe beírták — örök emlékül és emlékeztetőül — huszonnégynek nevét, köztük az ifjú Móseét, aki „fiatal mártírtársaival önként ugrott a lángokba.”

Névsoruk a következő:⁶

Pinchász b. Chizkija Sálom Hákkóhén,
Debóra, a felesége,
leánya,

94—95; *Scheiber Sándor*, Nyr. LXXVI. 1952. 394—395. Pozsony város elküldte képviselőit a látványos kivégzésre: M.Zs.O. VIII. No. 179.

⁴ M.Zs.O. VIII. No. 181.

⁵ M.Zs.O. I. No. 333.

⁶ *D. Kaufmann*: Die Märtyrer des Pösinger Autodafés von 1529. MGWJ. XXXVIII. 1894. 426—429.

Jákob b. Júda Hákkóhén,
 Jicchák b. Jekutiél Hállévi,
 Gitl b. Ábrahám, a felesége,
 a fiatal Móse b. Jákob Hákkóhén,
 ifjú barátai,
 Dávid b. Sámuel Hállévi,
 Jákob b. Ásér,
 Szilka b. Sábbátáj, a felesége,
 két fia,
 Jóna b. Zechárja,
 Dobris (olv. דובריש)^{6a} b. Móse, a felesége,
 két fia,
 Jákób b. Jóna (ez a harmadik fia),
 Ráchel b. Jicchák, a felesége,
 leányai,
 Benjámin b. Mordecháj,
 Jochebed b. Náchmán, a felesége,
 Eliezer b. Jicchák, a veje,
 Chánná b. Benjámin, a felesége.

A szöveg másolatát elkészítette a bazini hitközség és zsinagógájának falán helyezte el. Minden év Sávuót ünnepén felolvasták. Ma a tábla a városi múzeumban van.

A múlt század kilencvenes éveinek elején vasútépítésnél napvilágra került az elégetett áldozatok megszenesedett hamva is.⁷

^{6a} Szláv név. Lásd *O. Muneles—M. Vilímková: Starý židovský hřbitov v Praze. Praha, 1955. 178. No. 32.*

⁷ *D. Kaufmann: I. m. 426.*

Josel Rosheim Naplója harminchat áldozatot említ.⁸ A német zsidóság e nagytekintélyű alakját kérték fel a Günzburgban összegyűlt küldöttek, hogy szerkesszen emlékiratot Ferdinándhoz a bazini szörnyűségről és a bazini vérvád miatt bebörtönzött marcheggi zsidók kiszabadításáért. Egy évvel korábban ugyanis sikerrel járt közbe Ferdinándnál. A nagy érdekességű folyamodvány — mint Josel annyi írása — elveszett. „Aber wir können ahnen, welcher Art sie war und welche päpstlichen und kaiserlichen Urkunden der geschichtkundige Mann auswählte, um den der Kirche tief ergebenen Ferdinand von der Sinnlosigkeit der Blutschuldigung zu überzeugen.”⁹

Sem a zsidókról, sem ártatlan megkínzattatásukról nem beszél Bazin történetírója.¹⁰

A máglyára hurcoltak zsinagógájából vagy valamelyik áldozat elkobzott hagyatékából rabolták el azt a szép *Máchzort*, amely Szentgyörgy város levéltárába került. Ott egy levelét a „Liber formularum 1592—1619” kéziratok könyv táblájául alkalmazták (No. 149.). Szentgyörgy is a Bazini grófok birtoka volt. Ide viszont még 1506-ban sem bocsátottak be zsidót.¹¹

⁸ J. Kracauer, REJ. XVI. 1888. 90, 98.

⁹ S. Stern: Josel von Rosheim. Stuttgart, 1959. 72—73, 144.

¹⁰ D. Lehotská: Dejiny Mesta Pezinka. Turčiansky Sv. Martin, 1947. *Bíró Lajos* megrendítő regényt írt róluk (A bazini zsidók. Wien, 1921.).

¹¹ J. Pavelek: Dejiny židovstva vo Svätom Jure. 1942. (Kéziratban); Svätý Jur. Osveta Martin, 1958. 21.

8. POZSONY

(Bratislava)

III. Endre 1291-ben kiváltságokat adott Pozsony városának, amiért IV. László idején sokat szenvedett. Ezeket kiterjeszti a zsidókra is: „Item iudei in ipsa civitate constituti habeant eandem libertatem, quamet ipsi cives . . .”¹

E kiváltságlevél előtt egyetlen okirat sem említi őket. Mégis tudjuk, hogy már szervezett hitközségük volt.

1250 és 1280 között a mainzi Memor-könyv megörökíti Pozsony áldozatainak — Jónának és társainak — emlékét (הרוגי פריסבורק ר' יונה וחבריו).² A mártírhalálukról szóló אמונה נפשי³ kezdetű³ bűnbánó költemény — Szelicha — szavaiból a vád is kiviláglik, amellyel illették őket: Ostyagyalázás (בהגישו לחם ממואל). Ha elhagyják hitüket, életben maradtak volna. Ők inkább vállalták a megkövezést.⁴ 1215-ben nyilvánította az

¹ M.Zs.O. I. No. 32.

² A. Neubauer, REJ. IV. 1882. 14; S. Salfeld: Das Martyrologium des Nürnberger Memorbuches. Berlin, 1898. 24.

³ I. Davidson: I.m. I. 22. No. 425.

⁴ S. Salfeld: I.m. 154, 334—338; S. Bettelheim: Geschichte der Pressburger Jeshiba. Die Juden und die Judengemeinde Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart. Ed. H. Gold. Brünn, 1932. 63.

egyház szentnek az ostyát és 1243-ban esik szó először ostyagyalázási vádról Bielitzben. A vád Pozsonyban 1591-ben felújul.⁵

A XIII. században már rabbija is van a gyülekezetnek: Jehuda Liebermann, Eliezer b. Nátán mainzi rabbi leszármazottja.⁶

Zsinagógáról 1335. november 13-án értesülünk. A cisztercita rend panaszára, hogy a kápolnájuk mellé épített zsinagóga lármája zavarja a barátok áhitatát, XII. Benedek pápa meghagyja az esztergomi érseknek, hogy — ha így van — romboltassa le.⁷ 1336-ban valóban a Lőrincskapu közelébe költöznek a zsidók s itt emelnek új zsinagógát. A zsidógyűlöletnek más megnyilatkozása is van: A ferencesek templomának tornyára vízőkádoúl kaftános, disznón nyargaló zsidó szobrát alkalmazzák.⁸

1360-ban a Nagy Lajos által kiűzöttek Hainburgban keresnek menedéket s itt várják meg, míg 1368-ban hazatérhetnek⁹. Menedékhelyükről perelik pozsonyi adósai-

⁵ *Büchler Sándor*, Egyenlőség. XXXVII. 1918. 18. szám.

⁶ *S. Weingarten*: History of the Jews of Bratislava (Pressburg). Jerusalem, 1960. 9. (Héberül).

⁷ *Scheiber Sándor*: Magyarországi zsidó feliratok, 67—69.

⁸ *Ortvay Tivadar*: Pozsony város története. II/2. Pozsony, 1898. 285. Rokonábrázolásairól *A. Scheiber*: Von zwei mittelalterlichen Darstellungen des Juden. Orientalia Suecana. XVI. 1967. 97—98.

⁹ *L. Moses*: Die Juden in Niederösterreich. Wien, 1935. 129—130.

kat.¹⁰ A két város zsidóságának kapcsolata továbbra is megmarad.¹¹

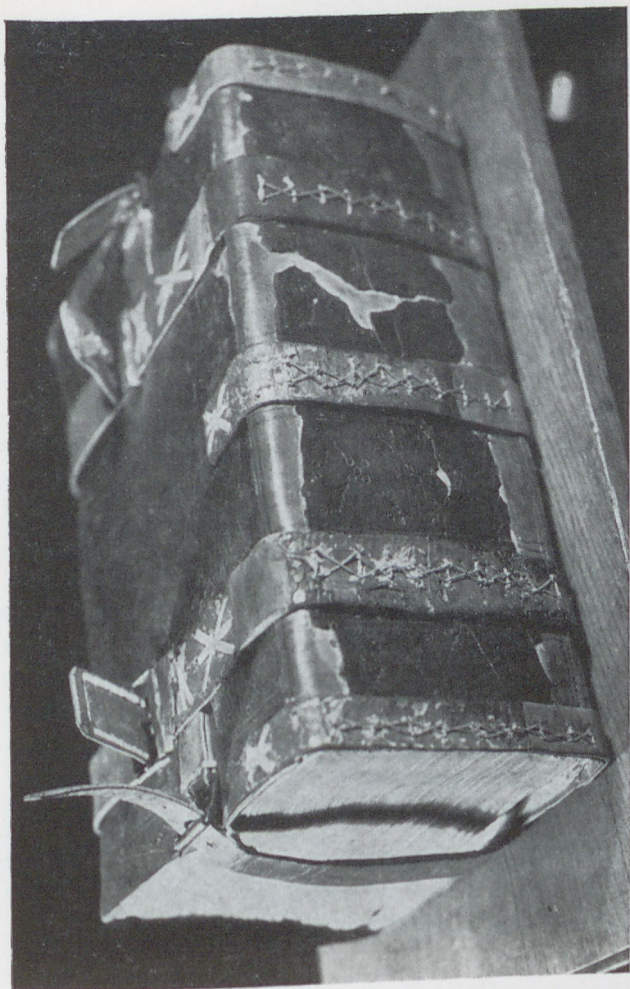
A hazatértek harmadszor építik fel templomukat. Ezt 1371-ben¹² és 1416-ban¹³ emlegetik forrásaink. 1446. június 16-án pozsonyi és idegen csőcselék az úrnapi körmenet alatt betör a Zsidó utcába, kirabolja a zsinagógát és magánházakat. Az erről szóló okirat teljes szövege a pozsonyi városi levéltárból most került kiadásra. Kiderül belőle, hogy a fürdőslegények voltak a főcinkosok és hozzájuk csatlakoztak a városba munkára jövők. Közülük több fogságba került: „Auch wisset, das an hewtigem tag datum des brieffs, gleich vnder der process, ein sackman vber dy juden ist gangen hye, den hat man iere schul vnd hewser aufgeprochen mit gewalt vnd sew beraubt. Das haben getan padknecht vnd auch das gemain volk, das her in dy arbeit ist kommen, der wir ettlich in vnser fencknüss haben, darunder auch ettlich graff Jörgens holden sind vnd ist ein pöse sach gar genug, doch hoffen, wir werden komen auff denn rechten grund derselben sachen. Lieben herren vnd prüder, secht euch selbs dartnyden vnd an dem

¹⁰ M.Zs.O. I. No. 46.

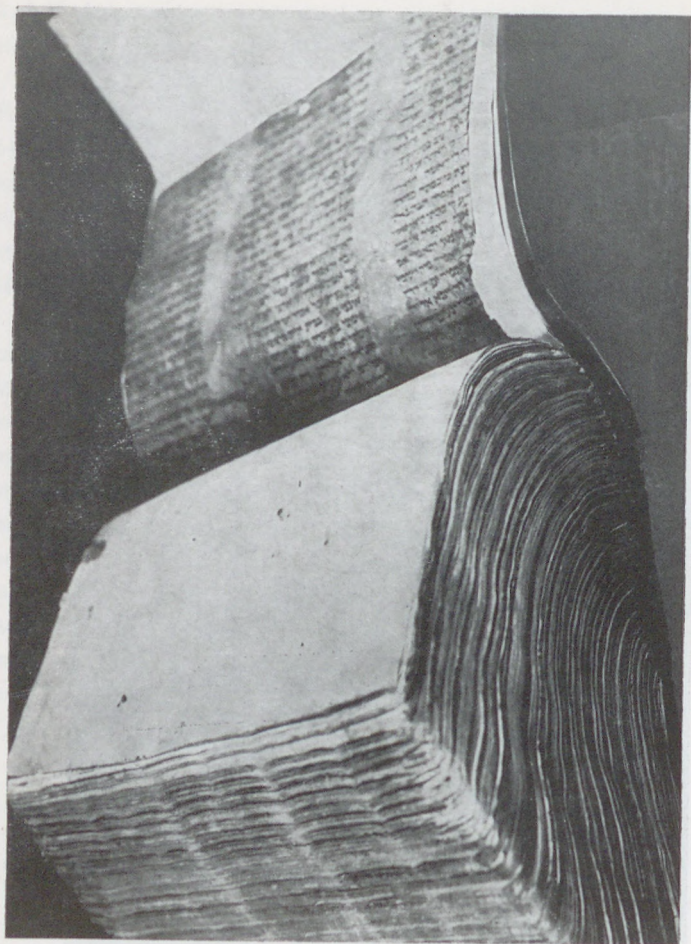
¹¹ M.Zs.O. VIII. No. 5.

¹² Pozsony város jogkönyve előírja, hogy zsidó tíz forintnál nagyobb összeg esetében a Tórára esküszik, kisebbnél a zsinagóga kapuján levő fogantyúsgyűrűre (auf dem ryng). Lásd M.Zs.O. I. No. 52. További irodalom: Fachliteratur des Mittelalters. Festschrift für Gerhard Eis. Stuttgart, 1968. 511, 513.

¹³ M.Zs.O. IV. No. 45.

14. A pozsonyi városi levéltár I. számú Telekkönyve 1439-ből

15. Tóra-darab a pozsonyi városi levéltár I. számú Telekkönyvében 1439-ből

haimezug woll vnd eben für, desgleichen wir hie mit allem fleiss fürsickhtikleich tün wellen.”¹⁴

Talán ekkor került prédára az a *Tóra*-tekercs (No. 8.) és *Jálkut Simóni*-kódex (No. 108.), amely a pozsonyi 1439-es I. telekkönyv kötésében található, valamint az a *Talmud*-példány (No. 77.), amely a II. telekkönyvében van.¹⁵ Ezek kétségtelenül a pozsonyi zsidók kézíratos könyvei közül valók. S minthogy a pozsonyi középkori zsidó életnek csupán ezek a tárgyi emlékei -- egyetlen sírkő sem maradt meg a népes község temetőjéből -- igen jelentősek számunkra.

Módosságukhoz a pénz- és zálogüzleteken kívül kereskedelmi tevékenységükkel jutottak: Foglalkoztak új ruhákkal,¹⁶ posztóneműekkel, lovakkal,¹⁷ borral¹⁸ (szőlőt termesztettek és értékesítették), s végül cipőt árusítottak.¹⁹

A könyvkultúrát és a héber nyelvet Pozsony rabbijai és tudósai művelték és terjesztették. Közülük többet ismerünk névszerint is.²⁰ Az írókészségről itt is vallanak az oklevelek héber záradékai.

¹⁴ M.Zs.O. X. No. 28.

¹⁵ A pozsonyi középkori telekkönyv két kötetének leírását *F. Kováts* adta: Pressburger Grundbuchführung und Liegenschaftsrecht im Spätmittelalter. Zeitschr. Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung. XXXIX. 1918. 45—87; XL. 1919. 1—69.

¹⁶ M.Zs.O. IV. No. 74.

¹⁷ M.Zs.O. I. No. 280.

¹⁸ M.Zs.O. I. 464. No. 12.

¹⁹ M.Zs.O. XI. No. 6.

²⁰ *H. Flesch*, Die Juden und die Judengemeinde Bratislava, 17; *S. Bettelheim*, i.m. 62; *S. Weingarten*: I.m. 20—21.

A világi tudományokban való jártasságra is van adat. Zachariás orvost II. Ulászló mentesíti a zsidóviseletről, hogy nagyobb biztonságban járhasson betegeihez.²¹ A király bizonyára önmagára gondolt, hiszen később Budára hívja (quem . . . huc Budam vocari fecimus).²² II. Lajos Pozsonyban időzésekor 1520. december 14-én a többi zsidónak is felmentést ad a megkülönböztető viselet alól.²³ Ezt 1521. február 15-én megismétli.²⁴ Budán hegyes kalap, vörös köpeny s annak feltűnő helyén sárga folt volt az előírás, Pozsonyban a XV. században köpeny-csuklya (capucium, quod vulgariter cuclya vocatur — mondja 1520-ban Várday Pál).²⁵ Ilyesféle problémája nem volt az austerlitzi zsidó orvosnak, Michelnek, aki 1524. augusztus 14-én látogatott Pozsonyba, hogy visszaadja a szemevilágát a vak erszénykészítőnek.²⁶

A zsidóviselet, az 1503-as és 1523-as zsidóüldözés csak előcsatározások voltak 1526-hoz, amikor a pozsonyi polgárok kéri II. Lajos özvegyét, Máriát, űzze ki a zsidókat városukból. A királynő a kérést október

²¹ M.Zs.O. I. Nos. 223—225.

²² *Ortvay Tivadar*: Pozsony város története. II/2. Pozsony, 1898. 313.

²³ M.Zs.O. I. No. 257.

²⁴ M.Zs.O. I. No. 259.

²⁵ *Ortvay Tivadar*: I.m. 313; *Pollák Miksa*: A zsidó-jel történetéhez. IMIT Évkönyve. 1896. 252—264. A zsidóviseletről a középkorban másutt Európában: *A. Rubens*: A History of Jewish Costume. London, 1967. 91—107.

²⁶ M.Zs.O. VIII. No. 156.

9-én teljesíti. Rendeletét meg is okolja: Amikor ura a katolikus hitért harcolva a kereszténység ellenségének, a töröknek áldozata lett, a zsidók elmenekültek Pozsonyból, előbb azonban vagyonukat biztonságba helyezték.²⁷ A királynő később a zsidóknak járó adósságok kamatait is elengedi, csupán a tőke megtérítését írja elő. Erre is ad egy év haladéket.²⁸

Megalázottan vonultak ki a hazájukból kiűzöttek. Néhány polgár kísérte csak a Dévény felé tartó hontalanokat.

Zsinagógájukból 1539-ben szárazmalom lett. Utóbb beleépült az Orsolya-kolostorba.^{28a}

1526-tól kb. 1690-ig zsidó nem lakhatott sem Pozsony városa, sem a pozsonyi királyi vár területén. Csak az országos vásárok idején jelenhettek meg áruikkal. A vásár tartama alatt szabadon kereskedhettek. Ennek végeztével Pozsony területéről és határából távozniok kellett. A közeli helységek, ahonnan a vásárra jöttek, ezek voltak: Marchegg, Hainburg, Wolfstahl stb. A távolabbiak között Nikolsburg, Ebenfurt, Schossberg, Göding, Kremsier és Prága szerepelt. Egyszóval: Alsó-Ausztria, Morva- és Csehország zsidósága. 1656-tól kezdve már hazai helységek is feltűnedeznek: Holics, Köpcsény, Stomfa, Nagylévárd és Oroszvár. A főrendi földesurak védelme alatt egyre több zsidó telepedett meg e községekben.²⁹

²⁷ M.Zs.O. I. No. 287.

²⁸ M.Zs.O. I. No. 288.

^{28a} S. Krauss: קורות בני החסידים בישראל. New York, 1955. 199. A temetőről még 1552 táján is esik szó: M.Zs.O. XI. No. 16.

²⁹ Házsi Jenő, M.Zs.O. IX. 21–22.

H.L. A kiűzöttek után is maradtak könyvek. Egy ilyen nagy és módos gyülekezetben — zsinagógai és magánhasználatra — komoly mennyiségben lehettek. 1511. december 13-án egy zsidó asszonyról, Rifkáról, a kőszegi Leser leányáról azt olvassuk, hogy könyvei vannak Pozsonyban (Riffka etwan gesessen zu Prespurg ain hawss, puecher vnd hawssrat).³⁰ Természetesen nem ő volt az egyetlen bibliofil a városban.

Maradványait kell látnunk a pozsonyi Káptalan könyvtábláin. Ezek: *Talmud*-példány Rásival és Tószafóttal (No. 74.); *Simon b. Jicchák b. Abún Divánja* (No. 157.). A pozsonyi ferenceseknél: *Biblia*-kódex (No. 11.); a pozsonyi jezsuitáknál: Ugyancsak egy *Biblia*-kódex (No. 43.). A pozsonyi Evangélikus Lyceumban: Egy *Talmud*-traktátus (No. 81.). A malackai ferencesekhez jutott *Túr*-példányt Szelepcsényi György vásárolta Pozsonyban (No. 124.).

Nem lehet tudni, hogy kívülük a pozsonyi gyűjteményekben szép számmal látható, héber kötéstáblák között mi való még a középkori zsidók tulajdonából.

Később is megmaradt a könyvszeretet a pozsonyi zsidókban. Holstein János Kristóf pozsonyi aranyműves az 1721-es és 1727-es vallomásaiban elmondja,³¹ hogy az úgynevezett szép zsidónő által néhai Berno Kristófnak zálogul kínált ékszereket és értéktárgyakat ő 1300 forintra becsülte. Ezek között látott egy ezüsfoglalatú, héber könyvet és egy tornyos zsidógyűrűt (certum librum

³⁰ M.Zs.O. VIII. No. 120.

³¹ M.Zs.O. X. Nos. 457, 493.

judaicum in circumferentiis argento obductum . . . et iam certum annulum judaicum cum turri). Az ilyen művészi kötések még a XVIII. században is általában illusztrált kéziratokat szoktak fedni.³² A másik tárgy menyasszonyi gyűrű volt, amilyen számos található külföldi köz- és magángyűjteményekben. A hódoltság korabeli Pestről is előkerült egy.³³

³² *S. S. Kayser*: Jewish Ceremonial Art. Philadelphia, 1955. 162–163. Nos. 177–178; *L. A. Mayer*: Bibliography of Jewish Art. Jerusalem, 1967. 350.

³³ *Scheiber Sándor*: Magyarországi zsidó feliratok, 315–319. Külföldi gyűjteményekben: Synagoga. Kultgeräte und Kunstwerke. Recklinghausen, 1960–61. C. 271–294; *J. Gutmann*: Jüdische Zeremonialkunst. Frankfurt a/M., 1963. 34. és 63a/b. ábra; *Ph.-H. Goodman*: The Jewish Marriage Anthology. Philadelphia, 1965. 108. és 109. lapok közötti 11–15. ábra; *Scheiber Sándor*, Művészettörténeti Értesítő. XVI. 1967. 139.

9. SOPRON

Az Orsz. Műemléki Felügyelőség Soproni Kirendeltsége 1967-ben az Új utca 22—24. háztelkeken román stílusú zsinagógát fedezett fel. Épségben maradt meg, csak ráépítettek, ill. körülépítették. Az építészeti formák bizonyossága szerint a XIII. század közepén emelték, tehát a prágai Altneuschullal egyidőben. Rozettás díszítésű kapuja egészen hasonló hozzá.¹

A zsinagóga déli falának külső részén feliratos kő látható. Csak a balfele maradt meg, rajta nyilván az alapítók, donátorok nevének maradványai:

..... [ב"ר] אברהם זצ"ל
..... ב"ר מאיר

Fordítása:

..... [fia] Ábrahámnak, az igaz emléke áldott,
..... fia Méirnek.

Tehát maguk a nevek hiányoznak — letördelték őket —, csupán az apaké maradt meg.

A kibontásra váró, nagyjelentőségű zsinagóga nyo-

¹ V. Mencl: Vývoj středověkého portálu v českých zemích. Zprávy Památkové Péče. XX. 1960. 8—26, 112—153.

16. A soproni román stílusú zsinagóga felirata

mán Sopron zsidóságának történetét revízió alá kell vennünk.

Idrīsī, II. Rogerius szicíliai király arab geográfusa, 1153-ban Sopront jelentős városként említi. Vásárai látogatottak.² A XII. században kialakult magyar mezőváros (villa) és királyi vár (castrum) területén keresztül kerestek az olasz kereskedők kapcsolatot Kelet-Európával. A Nyugat felé irányuló kereskedelem egyik útja szintén Sopronon át vezetett.³

Valószínű, hogy a zsidók már ekkor megtalálták, felfedezték maguknak Sopront. Ennek fényénél hitelt nyer a Sopronból kiűzöttek 1526-os állítása, hogy hatszázéves sírköveik vannak.⁴ Nem merték volna állítani, ha nem lettek volna ilyenek a temetőjükben. Az első kereszteshadjárat rablócsapatai, amelyek éppen Sopron kapujáig jutottak el, magyarországi zsidókat is mészároltak.⁵ Úgy véljük, hogy innen szedték áldozataikat.

Az utolsó évek kutatásai nyilvánvalóvá tették, hogy ez a terület — Sopron és Vasvár környéke — volt a magyarországi zsidóság egyik legkorábbi települése.

² *W. Hoenerbach*: Deutschland und seine Nachbarländer nach der grossen Geographie des Idrīsī. Stuttgart, 1938; *H. Reutter*: Geschichte der Strassen in das Wiener Becken. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. IX. 206.

³ *Mollay Károly*, Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956. 41–43, 48.

⁴ *Pollák Miksa*: A zsidók története Sopronban. Bp., 1896. 10–11; M.Zs.O. X. No. 45.

⁵ M.Zs.O. V/1. Nos. 1–3; *A. Scheiber*: Hungary. The World History of the Jewish People. The Dark Ages. Tel-Aviv, 1966. 318.

Hogy az Új utca 11-ben a XIV. század második felében új, gótikus zsinagógát építettek, amely emennél nem nagyobb és nem művészbibb, arra mutat, hogy elhagyták a várost — talán a tatárjárás hírére — s visszatérésük után már mások kezén, átalakítottan találták.

Amikor Károly Róbert 1324-ben személyes védelmet biztosít kereszténynek — zsidónak egyaránt, talán így akarja a város emelése érdekében visszahívni őket (sive sint christiani sive iudei . . . secure commorentur sub nostra proteccione speciali).⁶

Időközben nagyot fejlődött a város. IV. László 1277. évi szabadalomlevele és más királyi kiváltságok — szabad költözködési jog, védelmül falak és tornyok szabad építése, a gabona és bordézsmas szabályozása, határvám engedélyezése stb. — Sopron gyors gazdasági emelkedését eredményezte. A kereskedelem fejlődése folytán a XIII. század végén, vagy a XIV. század elején német kereskedők és kézművesek telepedtek le a városban.⁷ Velük érkezett a zsidók második hulláma.

Ilyen történelmi előzmények ellenére — minthogy a korai levéltári anyag hiányos — csak viszonylag későn találjuk okleveles említésüket. 1354-ben jelenti a győri prépost I. Lajosnak a soproni polgárok által emelt vádakköztt azt is, hogy Henrik plébánosuk elzálogosított a zsidóknál kelyheket és egyházi felszereléseket.⁸

⁶ M.Zs.O. I. No. 35.

⁷ Sallay Marianne—Sedlmayr János: A soproni középkori zsinagóga. Magyar Műemlékvédelem. 1959—1960. Bp., 1964. 191—192.

⁸ Házi Jenő: Sopron . . . története. I/1. Sopron, 1921. 102—104.

A hiányzó írásos adatok ellenére is élt már Sopronban az újabb zsidó közösség, hiszen 1320 körül használatban volt a Judengasse utcanév.⁹

Az első ismert zsidó: Izrael. A fent említett dátumnál egy évvel korábban, 1353. március 15-én, a pozsonyi káptalan bizonyítja, hogy Nagymartoni Miklós, Lőrinc fia, személyesen megjelent előtte és elismerte, hogy rokonaitól, a Sopron megyei Csornai Lőrinc fiaitól, 700 font bécsi dénárt vett kölcsön. Ezzel az összeggel adósságát kívánja kiegyenlíteni, amelyet Izrael soproni zsidótól (Israeli iudeo Supruniensi) kölcsönzött, amikor elkísérte a királyt a litvánok elleni hadjáratába.¹⁰ Az idevonatkozó két királyi oklevél Izraelt pozsonyi zsidónak mondja.¹¹ Itt azonban a pozsonyi káptalan hitelt érdemlőbb, hiszen ismernie kellett a helybelieket. Az is lehet, hogy Izrael Pozsonyból települt át Sopronba. Amikor Nagy Lajos kiűzi a zsidókat Magyarországról, Izrael Bécsbe költözik. Néhány év alatt a leggazdagabbak sorába küzdi fel magát. S bár 1368-ban a király utasítja Sopron város bíróját és esküdtjeit Izrael házának visszaadására,¹² ő maga nem tér többé haza. 1388-ig lehet nyomon követni ausztriai pénzügyleteit.¹³

Míg Izrael és mások — Lesier és Hendlein — Bécsben folytatják tevékenységüket, addig a visszatértek Sopronban a XIV. század hetvenes éveire — a középkori

⁹ *Mollay Károly*, Soproni Szemle. XVIII. 1964. 11.

¹⁰ M.Zs.O. I. No. 41.

¹¹ M.Zs.O. I. Nos. 42—43.

¹² M.Zs.O. I. No. 45.

¹³ *Grünvald Fülöp*, Soproni Szemle. XV. 1961. 84—88.

szokásnak megfelelően — kiépítik a Zsidó utcát (a mai Új utcát). Az 1379. évi házösszeírás szerint a belváros 7., 8., 9. és 10. körzetében tíz ház volt az övék, ami legalább száz lélekre enged következtetni.¹⁴ Ekkor már van rituális fürdőjük. Ez zsinagógát is feltételez, hiszen a kettő rendszerint összeépült. Ennek nem mond ellent az a tény sem, hogy a zsinagóga első említése csak 1441-ből való.¹⁵ A gótikus zsinagógát délnémetországi minta nyomán a XIV. században már fennállott és virágzó soproni építőműhely kivitelezte. Az Új utca 11. számú házában 1957-ben feltárult és később rekonstruált épület fogalmat nyújt a korabeli magyarországi zsinagógaépítés felől.¹⁶

Temetőről 1427-ben hallunk először,¹⁷ de már 1411/12-ből került elő feliratos sírkő.¹⁸

A kialakított keretek között zsidó szellemi élet folyt a hitközségben, amit Bécsújhely közelsége — tanházával és tanítómestereivel — determinált. Izrael Isserlein bécsújhelyi rabbi a soproniak vallási problémáira egy responzumában ad felvilágosítást.¹⁹ De magának a soproni közösségnek is ismeretes több rabbija, akiknek ne-

¹⁴ *Házi Jenő*, Soproni Szemle. XII. 1958. 105—118.

¹⁵ *Mollay Károly*, Soproni Szemle. XVI. 1962. 90—91.

¹⁶ *Scheiber Sándor*: A soproni középkori zsinagóga. Bp., 1963; *Sallay Marianne—Sedlmayr János*: I.m. 191—205; *Mollay Károly*, Soproni Szemle. XXII. 1968. 95.

¹⁷ *Mollay Károly*, Soproni Szemle. XVI. 1962. 91.

¹⁸ *Scheiber Sándor*: Magyarországi zsidó feliratok, 75—76, 121—138.

¹⁹ *S. Eidelberg*: Jewish Life in Austria in the XVth Century. Philadelphia, 1962. 132.

vét a kor rabbinikus vagy krónikás irodalma őrzi.²⁰ Az itteni zsidóság műveltségét mutatja az oklevelek héber és héberbetűs német záradéka. Ez a soproniaknál gyakoribb és helyesebben megfogalmazott, mint más helyütt.

A mohácsi csatavesztés hírére Sopron is siet kiűzni zsidóit — szeptember 11-ike előtt.²¹ Egy óra leforgása alatt kellett odahagyni hazájukat és házaikat. Sokan Nagy- és Kismartonban, Kaboldon, Lakompakon, Németkeresztúron, Fraknón találnak menedéket. Mások távolabbra távoznak. Még hosszú ideig ostromolják a várost jogos panaszaikkal és kérelmeikkel. Ezek között 1528. március 24-én a következő is szerepel: „Elpusztították a zsinagógánkat, elhurcolták a héber könyveket” (sinagogam nostram deuastauere, libros hebraicos exportauere).²² A zsinagógát kifosztották ugyan, de a városi tanács — a polgárok képviselőinek javaslata ellenére — nem engedte lerombolni. 1546. január 15-én még üresen és gazdátlanul áll. 1553-ban azután eladják Mayr Sebestyén szabómesternek. 1561. január 22-én telekkönyvileg özvegyének és utódainak nevére írják át.²³

²⁰ Pollák Miksa: A zsidók története Sopronban. Bp., 1896. 92—93; Die Geschichte der Juden in Oedenburg. Wien, 1929. 31—32; A. Scheiber, Kirjath Sepher. XXIX. 1953/54. 430.

²¹ Büchler Sándor: A zsidók története Magyarországon. Egyenlőség. XXXVI. 1917. 51—52. szám.

²² M.Zs.O. II. Pótlás. No. 46; Hází Jenő: Sopron... története. I/7. Sopron, 1929. 284. A zsinagógáról és temetőről: M.Zs.O. I. No. 301 (schul und freythof unbekumbert lassen).

²³ M.Zs.O. V/2. 357. No. 6; 427. No. 31.

A temetőt azonban feldúlták. Köveit kiszaggatták és épületeknél felhasználták. Ezekből néhány napjainkban felszínre került.²⁴ Így történt másutt is, például Bécsben az 1420-as kiűzetés után.²⁵

A kéziratos könyveket sem tüntették el nyomtalanul. Szétbontották és az erős, finom pergamenlapokat a városi levéltár anyagának, főleg számadáskönyvek (Raytt-register) kötéstábláiul használták fel. Egy részüket már Pollák Miksa, a soproni zsidók vértanúságot szenvedett történetírója látta, de nem mindenikét határozta meg helyesen.²⁶ Házi Jenő főlevéltáros 1949-ben lebontatott és restauráltatott 18 levelet. Átvizsgálásukra még ennek az évnek végén leutaztunk, Kiderült, hogy öt olyan kódex maradványa került elő, amelyet Pollák még nem ismert.²⁷ 1955 elején Takáts Endre, a Levéltár akkori vezetője, további hárttyákat fejtetett le. Ezeket Róth Ernő azonosította és ismertette.²⁸

A kötéstáblák 1526 utáni anyag fedésére szolgáltak. Van ugyan egy (No. 158.), amelybe 1424-es s egy másik (No. 100.), amelybe 1514-es kéziratot kötöttek. Ám ko-

²⁴ *Scheiber Sándor*: A soproni középkori zsinagóga. Sopron, 1963. 24 (egy addig ismeretlen kövel).

²⁵ *S. Krauss*: Die Wiener Geserah vom Jahre 1421. Wien—Leipzig, 1920. 130; *S. Eidelberg*: I.m. 75.

²⁶ *Pollák Miksa*: A zsidók története Sopronban, 88—91; *Die Geschichte der Juden in Oedenburg*, 30—31.

²⁷ *Scheiber Sándor*, Haladás. V. 1949. 52. szám; Új Élet. VI. 1950. 1. szám; *Historia Judaica*. XIV. 1952. 157—158.

²⁸ *Róth Ernő*, Új Élet. XI. 1955. 4. szám; Soproni Szemle. X. 1956. 319—334.

rántsem bizonyos, hogy már ekkor jutottak a város kezére. A kötések később kerültek rájuk.

Összesen 15 héber kódex (nem 14, amint Róth számolta), 31 töredék és 48 pergamenlevél van. Tartalom szerint így oszlanak meg:

- 5 *Talmud*-példány (Nos. 78—79, 83, 88, 92.),
Rási kommentárja a Talmudra (No. 100.),
Júda b. Nátán kommentárja a Talmudra (No. 102.),
- 2 *Széfer Vehizhir* (Nos. 110—111.),
Háláchót Gedólót (No. 112.),
Májmúni Misné Tórája (No. 116.),
Széfer Hátteruma (No. 118.),
Kiccur Hátteruma (No. 119.),
Jákob b. Ásér Túr-ja (No. 125.),
Szelichot-könyv (No. 158.).

A *Túr*-kódex két levele Körmendre, a Batthyányak levéltárába vetődött, ahol a Dobrára és Muraszombatra vonatkozó úrbéri összeírás kötéséül használták (No. 123.).²⁹

Összefoglalva: Nem mind szokványos munka. A *Széfer Vehizhir Numeri-re*³⁰ és *Júda b. Nátán Talmud-kommentárja*³¹ ezideig unikumnak számít. A többi a középkori zsidóság gyakran forgatott kézikönyve. Természe-

²⁹ *Büchler Sándor*, *Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw*. Bp., 1947. 311.

³⁰ *E. Róth*, *Talpijot*. VII. 1957. 89—98.

³¹ *E. Róth*, *Samuel K. Mirsky Jubilee Volume*. New York, 1958. 285—312.

tesen voltak Bibliáik, imádságos könyvek és szertartás-könyvek is. Ezeket azonban vagy magukkal vitték, vagy nyomuk veszett. Az előbbi a valószínűbb.

Ami megmaradt, mutatja a soproni zsidóság szellemi érdeklődését, színvonalát, igényességét, fejlett könyv-kultúráját. A gondosan írt pergamenkódexek ízlésükről, módosságukról és áldozatkészségükről vallanak.

Ma is megáll, amit Pollák Miksa írt ezzel kapcsolatban hét évtizeddel ezelőtt: „De ez is elegendő arra, hogy belőle megtudjuk, hogy a zsidó teológiában és a zsidó irodalomban való járatlanság, mely a magyarországi zsidók jellemző tulajdonságát képezi az egész közép-koron át, nem volt annyira általános, mint ahogyan azt eddig gondoltuk. Íme Sopron, ahol foglalkoztak teológiával, zsidó irodalommal és tudománnyal, kiemelendő ellentétet képez a többi községekkel és az általános tudatlansággal szemben. Oázis a pusztaság közepette.”³²

A zsidóktól üres Sopron lakosságánál még két évszázad múlva is megbújt egy-egy könyvük. 1739. május 12-én Notl Jakab lakompaki zsidó Veit Kristóf soproni polgártól vesz egy Bibliát nyolc és fél forintért.³³ Nyilvánvalóan héber Bibliáról van szó, másra nem volt szüksége.

³² Pollák Miksa: I.m. 90—91.

³³ M.Zs.O. VI. No. 1180.

Zsigmond királynak 1393. július 24-én kelt okirata azt a kiváltságot biztosítja Gara Miklósnak és testvérének, Jánosnak, hogy a Németországból, Csehországból vagy a külföldről bárhonnan érkező zsidókat Kőszeg városába befogadhatják, megtelepíthetik, számukra vallási és törvényes szokásaikat biztosíthatják.¹ A király ezt a rendelkezést 1406. április 16-án megerősítve újra kiadja.² Bernstein Béla, a vas megyei zsidók mártírsorsú történésze, azt írta félévszázada: „Hogy telepedtek-e le akkor és hányan Kőszegen, arról tudomásunk nincs. Valószínűleg gondoskodtak a vár urai arról, hogy ne hiába bírják a királyi privilégiumot.”³

Azóta feltártuk a Szombathelyi Állami Levéltárban Kőszeg város zsidó okleveleit és most már számos adat-

¹ M.Zs.O. I. No. 71. Erről az okmányról Kőszeg egykori monográfusa, *Chernel Kálmán*, nem tud: Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. II. Szombathely, 1878. 17–18. A zsidók múltjáról így ír (I. Szombathely, 1877. 110.): „Régibb törvényeink tilalmazván az izraelitáknak a városokban való települését, Kőszegen a jelen század derekáig a zsidóság egy-két családra volt szorítva, s ezek minden tekintetben osztoztak hit-sorsosaiknak országsszerte éreztetett nyomasztó helyzetében.”

² M.Zs.O. V/1. No. 60.

³ *Bernstein Béla*: A zsidók története Vas megyében. MZsSz. XXXI. 1914. 278.

tal tudjuk dokumentálni a zsidók jelenlétét a középkori Kőszegen.⁴

1405. február 25-én Muschlein kőszegi zsidó özvegye, Schena (Muschleins des juden witib von Güns) és gyermekei, Izsák és Mierl — akkor már mindannyian bécsi lakosok — elismerik, hogy Miklós soproni polgármester és felesége 64 font bécsi dénárt adott nekik kölcsön. Zálogul lekötik a soproni Zsidó utcában fekvő házukat, amely Musch és Jeckel zsidókéi között áll.⁵ 1413-ban Kőszeg város tanácsa Baruch zsidó (Baroch dem juden) perét, mivel az nem volt megelégedve az ítélettel, Sopron város tanácsához mint törvényszékhez teszi át.⁶

1511-ben Miksa császár rendeletet bocsát ki, hogy a zsidók a számukra előírt ruházatot csak bécsi tartózkodásuk idején kötelesek viselni, állandó lakóhelyükön azonban nem. Például az akkor osztrák kézen levő Kőszegen, vagy ha úton vannak.⁷ Ugyanebben az évben, október 27-én, Harber Frigyes kőszegi kapitány Leser kőszegi zsidó leányának érdekében a pozsonyi tanács jóindulatát kéri. A nőnek Pozsonyban hitbér címén háza és háztartási tárgyai vannak.⁸

1517 és 1528 között a bécsújhelyi Alexius Funck-cég

⁴ Lásd már korábban *J. Komlós*: Pinkas Hakehillot. Jerusalem, 1963. 30—33. A Magyarországi Zsidó Hitközségek Monográfiái c. sorozatban külön kötetet tartunk fenn a kőszegi zsidók történetének.

⁵ M.Zs.O. VIII. No. 13.

⁶ M.Zs.O. V/1. No. 68.

⁷ M.Zs.O. V/1. No. 258. Lásd erről *J. Klampfer*: Das Eisenstädter Ghetto. Eisenstadt, 1966. 12.

⁸ M.Zs.O. VIII. No. 119.

üzleti könyvében sűrűn találkozunk Haschtzil Dániel kőszegi zsidó nevével. Komoly forgalmat bonyolít Bécsújhellyel.⁹ Ezek az áruk mentek át kezén (hogya csak néhányat említsünk): Aranyfonál, gyeplő, gyoles, gyűrű, harras, papír, viasz. Posztófélékből: Augsburgi barchet, Fridberger, hosszú müncheni, Igler, olasz, purpuranisch, rövid nürnbergi, Ursuler, Wörter; továbbá posztóbélés. Fűszer-, termény- és gyümölcsfélékből: Bors, gyömbér, narancs, sáfrány, szekfűszeg, zab.

1540-ben Jurisics Miklós, Kőszeg zálogbirtokosa és Krajna főkapitánya, hozzájárul a város kéréséhez — az 1532-es ostromban való hősiea helytállaa jutalmául —, hogya ezentúl csak két zsidó család maradhasson ott: Muschlé és Hatschlé, az orvosé. A többinek távoznia kell.¹⁰ Ezért találjuk pl. July (más néven Pugl) és Salleme Mandl zsidókat, akik mindketten kőszegi születésűek, Kismartonban.¹¹ Ám a két kivételezett család is szolidaritást vállalt hittestvéreivel és elhagya a várost. Kőszeg bírāja és tanácsa 1565-ben bizonyítványt állít ki az akkor már Nagymartonban tartózkodó Mischel Herschel és családtagjai számára arról, hogya az ostrom idején milyen derekasan viselkedtek.¹² (Nem lehet nem észrevenni, hogya a két családnév itt egyesítve van!).

⁹ *P. Pickl*: Das älteste Geschäftsbuch Österreichs. Die Gewölberegister der Wiener Neustädter Firma Alexius Funck (1516—ca. 1538) und verwandtes Material zur Geschichte des steirischen Handels im 15/16. Jahrhundert. Graz, 1966. 201—205, 336, 343, 352; M.Zs.O. X. Nos. 40—41.

¹⁰ M.Zs.O. VIII. No. 228.

¹¹ M.Zs.O. II. No. 32.

¹² M.Zs.O. V/2. Nos. 1*—4*.

Az erkölcsi bizonyítvány szükségének megvolt az oka. 1565. március 2-án Miksa német császár az Alsó-Ausztriában élő zsidókat kitiltja tartománya területéről, kivéve azokat, akik tőle oltalomlevelet kapnak. E rendelet értelmében a kihirdetéstől számított negyedéven belül minden zsidónak el kell hagynia lakóhelyét, ha csak nem tér keresztény hitre.¹³ Mivel Sopron megyéből Kismarton, Szarvkö és Fraknó, Vas megyéből pedig Kőszeg, Léka és Borostyánkő el voltak zálogosítva a Habsburg-háznak és így közigazgatásilag Alsó-Ausztriához tartoztak, ez a rendelet az itt tartózkodó zsidókra is vonatkozott. Hatálya alá esett Kismarton, Nagymarton és Kőszeg zsidósága is. Bizonyosra vehető, hogy ez bírta rá Mischel Herschel nagymartoni zsidót, hogy Kőszeg városától erkölcsi bizonyítványt szerezzen be. Így remélhetett csak oltalomlevelet a császártól és mentesedhetett a kitiltás alól.

1544—46-ban az alsó-ausztriai rendek panaszkodnak, hogy a határszáron — Kőszegen is — még mindig laknak zsidók.¹⁴ 1571-ben azonban már nem él itt egyetlen egy sem. Ebben az évben két kőszegi oklevél is erősíti, hogy egy átutazó zsidót elfogtak. Tehát még át sem utazhattak a városra. Lang Tamás lánzséri udvarbíró kéri testvérét, Lang Lénárd kőszegi bírót, hogy engedje szabadon alattvalóját. Felesége és négy gyereke éheznek.¹⁵

Különös valami, de nem példa nélkül való: Akkor értesülünk a Zsidó utcáról, amikor már nem él zsidó Kő-

¹³ M.Zs.O. X. No. 56.

¹⁴ M.Zs.O. V/1. No. 378.

¹⁵ M.Zs.O. X. Nos. 58—59.

szegen. 1576. augusztus 28-án Kados János kőszegi polgár végrendelete említi a Zsidó utcában fekvő házát (souill vnser hawss vndt hoffmarch alhie in der statt in der Judengassen gelegen).¹⁶ 1601. március 2-án viszont Nováki Szabó János kőszegi polgár házat vásárol ebben az utcában (hauss in der Judengassen).¹⁷

A zsidó község könyvkultúrájára is van adatunk. Amikor a már említett Rifka — Leser kőszegi zsidó leánya — érdekében maga Miksa császár jár közbe 1511. december 13-án, akkor nemcsak azt említi az oklevél, hogy Pozsonyban háza és a háztartáshoz szükséges tárgyai vannak, hanem könyvei is.¹⁸ Bizonyára atyjától örökölte ezeket.

A kiűzött zsidók holmijaiból kerülhetett a város birtokába az a *Tóra*-tekercs, amelyből egy darabot vágtak, hogy a városi levéltárban a bormérési jogért fizetett adójegyzéket belekössék (No. 20.). Ma a Szombathelyi Állami Levéltárban őrzik.

Ez a helybeli könyvkötők gyakorlata volt a XVI. század végén. „Több, többnyire zöldszínű díszítetlen hártyakötés tanúskodik róla, hogy a kőszegi könyvkötők a könyvek borítására pergamentet is használtak.”¹⁹ Az 1583—1693 évekből való városi jegyzőkönyvek legtöbbje kódexlapokba vagy oklevelek pergamenjébe van kötve.²⁰

¹⁶ M.Zs.O. X. No. 63.

¹⁷ M.Zs.O. X. No. 88.

¹⁸ M.Zs.O. VIII. No. 120.

¹⁹ *Végh Gyula*: Régi kőszegi könyvkötések. Vasi Szemle. VI. 1939. 5.

²⁰ *Visnya Aladár*, Magyar Könyvszemle. LXIV. 1940. 417.

11. VASVÁR

Zsidók 1687-ig nem lakhattak Szombathelyen.¹ Ezért az ottani domonkosok tulajdonában volt *Biblia*-kódex (No. 31.) a környék régi zsidó településeinek egyikéből kerülhetett oda.

Vasvárra gondolunk, amelynek — egy zsidó lakosa által — a magyar könyvkultúra történetében fontos szerep jutott.

A város jelentősége a XIII. században csaknem olyan nagy volt, mint Székesfehérváré. Hasonló privilégiummal is rendelkezett.² Domonkos kolostora 1242-ben létesült, megvan hát az út a szombathelyi rendtársak felé.

Kutatásaink alapján — amint már említettük — ezt a környezetet kell tekintenünk a legrégibb magyar-zsidó települések egyikének.³ Ide kapcsolódik egy magyar eredetű, illusztrált latin Biblia sorsa. 1263. május 22-én⁴ a Gutkeled-nemzetségnek egy tagja, Vid, a patronátusa alá tartozó csatári monostor Bibliáját (*librum bibliaticum*) 70 márkáért elzálogosítja a vasvári Farkas zsidó-

¹ Bernstein Béla: A zsidók története Vas megyében. MZsSz. XXX. 1913. 249.

² Fehér Máttyás: A hétszázados vasvári Szent Domonkos-rendi kolostor története. Bp., 1942. 8.

³ M.Zs.O. X. No. 1.

⁴ M.Zs.O. I. No. 25.

nál (iudeo Farcasio de Castroferreo). Minthogy nem tudott fizetni, a Biblia odaveszett, s ezért kárpótolni kénytelen a monostort két birtokával.

A könyvtörténeti szempontból legújabban értékelt oklevél teljes szövege fordításban így hangzik:⁵

„Balázs testvér, isteni könyörületességből a Szent Adorján zalai monostorának apátja és ugyanazon helynek egész konventje valamennyi kereszténynek a Szent Szűz keresztre feszített Fiában üdvöt! Az emberek ügyleteit írásba szokás foglalni, nehogy az idő múlásával kétségbevonassanak. Ezért ezen oklevelünknek a bizonyága által mind a most élőknek, mind pedig a jövőendőbelieknek a tudomására kívánjuk hozni, hogy a Gutkeled-nemzetségből való Vid mester Ipolyal, Sándorral és Damával, testvéreinek a fiaival előttünk megjelenvén előadta — mivel nehéz helyzetében csatári monostorának a biblia-könyvét, amely patronátusi jogcímen az ő őrizetében és különös oltalmában volt letéve, 70 márkáért a Vasvárból való Farkas zsidónak adta zálogba s ez a könyv ugyanazon zálogban elveszett — ennek fejében a Mura folyó mellett lévő birtokát, mely a Szent Mihály egyháza mellett fekszik, s amely mint az ő saját jogú birtoka illeti meg őt, valamint a Somogy megyében lévő sarlochi részét, amely osztály útján jutott neki, az ottan személyesen megjelent testvéreinek, valamint más atyafiainak, akiknek nevében Ipoly, Sándor és Dama feleltek, az engedélyvel és jóindulatú hozzájárulásával visszavonhatatlanul

⁵ *Kovács Máté*: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. Bp., 1963. 93—94.

17. A vasvári Farkas zsidóra vonatkozó bejegyzés
a Gutkeled-Bibliában

való birtoklás céljából a Szent Péter apostol csatári monostorának előörökítette. Hogy tehát a fentebb megnevezett testvérei közül, valamint mások közül senki se érvényteleníthesse ezt a tényt, pecsétünkkel megerősített [jelen] privilegiális oklevelünket adtuk ki. Kelt Szent Ilona királynő ünnepén [máj. 22.], az Úr 1263. esztendejében, amikor Geuta testvér mint dékán, András mint ór és Benedek mint kántor tevékenykedtek ott más testvérekkel együtt üdvösen.”

Milyen lehetett az a latin Biblia, amelyért a XIII. század közepén egy magyarországi zsidó 70 márkát ad (akkoriban egy nagyobb egyházi javadalom évi jövedelme), s amelynek fejében a kegyúr két birtokát kénytelen átengedni a tulajdonosoknak? A Magyar Zsidó Oklevéltár szerkesztői már akkor is tudhatták és közölhették volna, hogy a Biblia felbukkant Admontban. A kétkötetes, illusztrált, pergamenkódex „a XII. század legszebb megmaradt magyarországi könyve”, benne korábról, pontosan nem jelölt év december 6.-ról, egy latin bejegyzés van az 1a lapon.⁶ Magyar fordítása ez:⁷

„Ezt a könyvet — és annak a másik kötetét — Vid mester és Farkas zsidó Szent Miklós ünnepén [dec. 6.] nálunk helyezték letétbe oly föltétellel, hogy a Boldogságos Szűz ünnepének nyolcadnapján [aug. 22.] a mondott Vid az előbb említett Farkas zsidónak 4 1/2 márkát fizet. És ha azonközben az apát ugyanazon Farkasnak nem fizet 3 márkát, ugyanazon a napon Vid mester

⁶ *Fejérpataky László*, Magyar Könyvszemle. Új folyam. I. 1892/93. 9; M.Zs.O. V/1. No. 7.

⁷ *Kovács Máté*: I.m. 92.

fogja megfizetni. Hasonlóképpen 10 márkát tartozik Vid fizetni Farkasnak húshagyó kedden, és újabb 10 márkát pedig Keresztelő Szent János ünnepén [jún. 24.]. Ha pedig valamelyik fizetési határnapot elmulasztaná, a könyvet vissza kell adnunk Farkas zsidónak.”

Ez a bejegyzés a zalavári konvent hiteleshelyén kerülhetett a kódexbe, ahol a kölcsönösszeg kiegyenlítésének meg kellett történnie. Kitűnik belőle, hogy eredetileg 27 1/2 márkát kért Vid mester kölcsön Farkastól s idők folyamán további összegeket 70 márkáig. A két hatalmas kötet addig letétben volt s mikor véglegesen Farkas tulajdonába került, eladta.⁸

Feltételezhető volt, de nem bizonyítható, hogy ilyen módos zsidó már hitközséget teremt maga körül. Másfél évtizeddel ezelőtt erre is fény derült. Egy Vasvárott 1393. május 9-én kelt oklevélben Kanizsai Miklós királyi tárnokmester jelenti Zsigmond királynak: Amikor királyi parancsra be akarta iktatni a vasvári káptalant és prépostot Zsidófölde birtokába és azt a részére körülhatárolni, vitássá vált Zsidófölde területének egyik

⁸ Kovács Máté: I.m. 93. Lásd még P. Buberl: Die illuminierten Handschriften in Steiermark. Leipzig, 1911. 17–33. (Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich. IV.); Gerevich Tibor: Magyarország románkori emlékei. Bp., 1938. 232–234; Berkovits Ilona: A magyar miniatúrafestészet kezdetei. Magyarságtudomány. I. 1942. 503–507; Magyar kódexek a XI–XVI. században. Bp., 1965. 17–18. A két utóbbi szerző a kódexet magyarországi alkotásnak tartja. Jelenleg a bécsi Nationalbibliothek tulajdona (Cod. Ser. n. 2701–2702.). Lásd O. Mazal: Katalog der abendländischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek „Series Nova”. II/2. Wien, 1963. 27, 45.

része, amely magába foglalja egy várkastély helyét, nyolc hold megművelésre alkalmas földet és a zsidók temetőjének területét („quendam locum sepulture judeorum ad dictam possessionem Sydofeulde vocatam pertinere debere asserentes demonstrassent dominis preposito et capitulo contrarium referentibus”).⁹ Ebből nyilvánvaló, hogy a napjainkban már Vasvárhoz csatolt Zsidóföldén volt a vasvári zsidók középkori temetője.

1393-ban, amikor a területet a vasvári polgárok igénylik, már nincsenek itt zsidók. Bizonyára a Nagy Lajos-féle 1360-as kiűzetés vetett véget első megtelepülésüknek. De már a XII. század közepén ott vannak. Stájerországból és Karinthiából származhattak oda, ahol a XI. század végén, ill. a XII. század elején működnek zsidó hitközségek.

Erre a vasvári zsidó településre most újabb adat került elő. Ez is Zsidóföldre vonatkozik. Egy 1276. szeptember 3. előtti — s tartalmilag átírt — oklevél szerint IV. László a Vasvár faluban Scechtinus zsidó által épített váracskát összes tartozékaival — azt minden előző birtokosától elvéve — Miklós nádornak adományozta („quoddam castellum, quod in villa Castriferrei condam Scechtinum Judeum erectum fuisset et constructum cum terris, molendinis seu locis molendinorum et aliis

⁹ Zsigmondkori Oklevéltár. I. Ed. Mályusz Elemér. Bp., 1951. 321. No. 2923; Grünvald Fülöp, Új Élet. VIII. 1952. No. 33; A. Scheiber, Historia Judaica. XIV. 1952. 154—156; M.Zs.O. V/1. No. 40; X. No. 13. Erről az ügyről még 1416. augusztus 12-én is lehet olvasni (X. No. 24.). Zsidóföldének neve viszont előkerül 1533. augusztus 18-án (X. No. 49.).

utilitatibus ad ipsum castellum pertinentibus . . .”).¹⁰
 Egyetértünk A. Schischa következtetéseivel: „We learn from it that prior to the earlier date, but at a non-specified date, this hamlet with the little castle, the mill and all the ancillary buildings were founded by the Jew 'Scechtinus'. This establishes as a fact, what could so far only be assumed, that this hamlet with the 'Jewish name' owes its origin to its Jewish founder. Indeed, if read in conjunction with the fragmentary document which was published in a previous volume, one may safely assume that this Jew with his strange sounding name must have been active about the years 1150 to 1200.”¹¹

Milyen nevet viselt ez a vasvári zsidó? Valószínűleg latin alakja (Schechtinus) korrumpálódott ilyenné. Nyilván a német Schechtlein-ből való. Ez a név 1379-ben előfordul épp Stájerországban, Grazban: „ein Haus in Graz, gelegen in der Bürgerstrasse zwischen Schechtlein (!) des Juden und Chandel der Jüdin Haus.”¹²

Nagyon valószínű, hogy Zsidófölde ennek a Scechtinus zsidónak birtokától kapta a nevét és őrzi mindmáig a középkori zsidó település emlékét. Remény van arra,

¹⁰ Szentpétery Imre—Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II. 2—3. füzet. Bp., 1961. 169. No. 2732; M.Zs.O. VIII. No. 2.

¹¹ A. Schischa, REJ. CXXV. 1966. 456. A névvel nem boldogul: „What is the definition or origin of this strange name?”

¹² A. Rosenberg: Beiträge zur Geschichte der Juden in Steiermark. Wien—Leipzig, 1914. 143. A magyarországi zsidó névekről Scheiber Sándorné írt doktori disszertációt: Magyarországi zsidók nevei. Bp., 1966. (Kéziratban.)

hogy egy kilátásba helyezett ásatás tárgyi emlékeket is fog felszínre hozni, talán a már egyszer felbukkant és elkallódott sírkő párdarabjait.¹³

A környéken másutt is találunk — pl. Zalában — korai zsidó nyomokra. A Gutkeled-nemzetségbeli Márton ispán 1150 körül kiállított végrendeletében az általa alapított csatári monostorra szabadosokat hagy, akiket mint rabszolgákat ő vásárolt, részben zsidóktól. Nevüket is említi: Mosi (Mózes), Illés, Éliás és Machabeus, Labert fia. Az első három biblikus (Illés és Éliás ugyanazon Élijáhu név kétféle átírása); a Makabeus név az i. e. II. században bukkan fel először a zsidó történelemben; Labert nyilván Lambert, Lampert. Német családnévként 1262-ben előfordul: „Tidemannus filius Lamberti zu Hamburg.”¹⁴

Maga az oklevélszöveg nem eredetiben, hanem ugyancsak a nemzetség Bibliájába, a Gutkeled-Bibliába egykorú kézzel bemásolva maradt ránk.

A bennünket érdeklő részlet így hangzik:¹⁵

„Libertos vero, quos emit Martinus comes ab Budriguiensibus, qui vocantur Grab et Odmatt, V domos ad idem officium, quo prius utebantur, in hebdomada tribus diebus fenum falcant, tempore messis III diebus mettunt, equum tenent abbati, in via serviunt, currum

¹³ *Scheiber Sándor*: Magyarországi zsidó feliratok, 74—75.

¹⁴ *J. Karlmann Brechenmacher*: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Familiennamen. II. Limburg a. d. Lahn, 1960 — 63. 145.

¹⁵ Közölte *Fejérpataky László*: A Gutkeled-Biblia. Magyar Könyvszemle. Új folyam. I. 1892/93. 15—16; M.Zs.O. X. No. 1.

ducunt, equos custodiunt, erbas afferunt, ligna incidunt, ignem faciunt. Coram quibus empti sunt, nomina hec sunt: Johannes prepositus, Sydemer, *Mosy, Ilis, Elias, Machabeus filius Laberti*, Bas filius Endre, Opus iudex Czalaensis, Gregorius filius Gabrielis, Apa filius Sydemer, Ipolt filius Gaua, Bolozlou filius Chama, Weteht serviens Ipoliti, Wapussa. Wasardus presbiter hec scripserat. Hos dedit Martinus monasterio."

Magyar fordítása ez:

„A szabadosokat, öt háznyit, akiket Márton ispán a Bodrogiaktól vásárolt, nevük: Grab és Odmát, előbbi szolgálatukban megtartva: Hetenként három napig füvet kaszálnak, aratáskor három napot aratnak, az apát számára lovat tartanak, utazásában szolgálják, kocsit hajtanak, a lovakra gondot viselnek, almot gyűjtenek, fát vágnak, tüzet gyűjtenek. Akiknek jelenlétében vásárolták őket, azoknak a nevei: János prépost, Szidemér, *Mósi, Illés, Éliás, Labert fia: Makabeus*, Endre fia: Bázs, Opusz a zalai bíró, Gábor fia: Gergely, Szidemér fia: Apa, Gáva fia: Ipolyt, Csama fia: Boloszló, Ipolyt szolgálja: Véte, Vapusa. Vásárd pap írta ezt. Ezeket adta Márton a monostornak."

„Az idézett szakasz utolsóelőtti mondata világosan bebizonyítja, hogy e libertinusok vételét annak idején írásba foglalták. Az is feltűnő, hogy túlnyomó részben a Kálmán II. törvényében előírt adatokat tartalmazza. Megnevezi Márton ispánt mint vevőt, a libertinusokat mint a vétel tárgyát, az eladókat, a zsidó és keresztény tanúkat, akik előtt a vétel történt, s végül az ügylet írásbafoglalóját. Az eladók, valamint a tanúk egy része, miként a nevekből megállapítható, zsidó, éppen ezért

az ügylet Kálmán rendeletének megfelelően cartula alkalmazásával történt . . . A zsidóktól való vásárlás feljegyzése tehát csak a cartula miatt ennyire plasztikus, vagy fordítva: a cartulára való utalás a zsidóktól való vásárlásnak és a törvény előírásához való igazodásnak az eredménye.”¹⁶ Mezey László így foglalja össze: „. . . a Kálmán király által elrendelt 'cartula sigillatak' az írásnak — Magyarországon — még e korban is, az eddiginél szélesebben értelmezhető használatára mutatnak. Ezek a pecsétes írások ugyanis a keresztények és zsidók között létrejött ügyletekről készültek, a vásárt tartó falu papja, esetleg más klerikus által készített rövid, feljegyzésszerű adásvételi szerződések voltak.”¹⁷

Körmenden is laktak zsidók, de középkori történetükre egyetlen adatunk van csupán az 1300 körüli évekből (Judei de Curmend).¹⁸

Hitközség csak Vasvárott lehetett. Most talán a gyülekezet egy héber Bibliáját is láthatjuk töredékében.

De ha nem is tudunk biztosat mondani a szombat-helyi domonkosok bibliai töredékéről, Vasvár mindenképp besorolandó Farkas révén a magyar—zsidó könyvkultúra centrumai közé. Akinek volt szíve ekkora összeget adni egy latin Bibliáért, nyilván szerzett magának héber könyveket is.

Ő volt az első zsidó bibliofil Magyarországon.

¹⁶ Kumorovitz L. Bernát: A középkori magyar „magánjogi” írásbeliség első korszaka (XI—XII. század). Századok. XCVII. 1963. 8—9.

¹⁷ Mezey László: A latin írás magyarországi történetéből. Magyar Könyvszemle. LXXXII. 1966. 8.

¹⁸ M.Zs.O. V/1. No. 11.

Győr környékén — Pannonhalmán — bukkant fel az első héber kézirat Magyarországon.

A pannonhalmi bencés monostor birtokainak és kincseinek királyi összeírása és vagyonjogi megerősítése az 1083—1095 közti évekből az az oklevél, amely a legrégebb magyarországi könyvjegyzéket tartalmazza. Szentpétery Imre szerint 1093-ból való.¹ Ebben szerepel egy héber Zsoltár-kézirat („Psalterium . . . ebraycum”).² Az utána következő „grecum” szó külön veendő: Görög Zsoltár-kéziratot jelent. Héber—görög kétnyelvű kéziratra ezidőtájt nincs példa.

Győr 1271-ben kapott városi szabadalomlevelet V. Istvántól.³

Zsidóságról legkorábban a XIV. század utolsó harmadából kapunk hírt. 1373. március 14-én Michael dictus Sydo elzalogosítja a győri „fundum curie”-t egy győri polgárnak.⁴ A név azt mutatja, hogy viselője kitért.

¹ *Szentpétery Imre*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. Bp., 1923. 11—12; *Kovács Máté*: I. m. 64, 68.

² *Csapodi Csaba*: A legrégebb magyar könyvtár belső rendje. Magyar Könyvszemle. LXXIII. 1957. 15, 16, 22.

³ *Villányi Szaniszló*: Győr megye és város anyagi műveltség-története. Győr, 1881. 98.

⁴ M.Zs.O. V/1. No. 23.

1378-tól igen módos zsidó tűnik itt fel: Heschklein, aki Heschkel, Hesken, Jeschken neveken szerepel az 1378—1402 időszakban — kölcsönnyújtással kapcsolatban — az osztrák levéltári forrásokban. Kiderül belőlük, hogy Bécs kereskedelmi életében komoly szerepet vitt.⁵ 1391-ben fia, Pfefferlein is belekapcsolódik az osztrák pénzületbe.⁶ A Bécs felé irányuló győri orientációnak tehát már a középkorban van gyökere.⁷

1490-ben egy másik győri zsidó lép a színre, az előbbinél kevésbé gazdag, de regényesebb sorsú. Mátyás halála után Sopron városa az összes zsidót börtönre veti. Közöttük van Simon, aki akkor költözött oda Győrből feleségével, Schöndllel és gyermekeivel. Ráadásul egész vagyonát is — 800 fontot — elkobozzák. A dolognak törvényes színezetet akarnak szerezni: A rabból április 16-án nyilatkozatot csikarnak ki, hogy feleségével együtt önként ajánlotta fel pénzét a városnak. Írásában meg is magyarázza, hogy ő tulajdonképpen halált érdemelne, mert a soproniak ellen pert indított. De kegyesen életben hagyták. Ha eszébe jutna mégis vagyonát követelni, már előre semmisnek nyilvánítja szándékát. A nagyobb nyomaték kedvéért héber záradékot is vezetnek az okmányra, amelyet tanúkként a soproni rabbi és négy híve ír alá. Ő maga jiddis utóírással és héber aláírásával erősíti meg.⁸

⁵ M.Zs.O. IX. Nos 9—10; *A. Goldmann: Das Judenbuch der Scheffstrasse zu Wien. Wien—Leipzig, 1908. 59. No. 223.*

⁶ M.Zs.O. IX. No. 14.

⁷ *Eperjessy Kálmán, Századok. LXVI. 1932. 357.*

⁸ M.Zs.O. I. No. 173.

Az írás ellenében a családfő kiszabadul és ez év szeptember 25-én megjelenik Székesfehérvárott II. Ulászló színe előtt. Elpanaszolja, hogy feleségét és gyermekeit a soproniak még mindig fogva tartják. A király rendelkezik: Engedjék őket szabadon és vagyonukat haladéknélkül szolgáltatassák ki.⁹ A király szavának nem volt foganatja, mert három napra rá — szeptember 28-án — Sopron Miksa uralma alá került. Ulászló 1491. november 7-én szerzi vissza a várost s egy hónapra rá megújítja korábbi intézkedését. Ez hatott.¹⁰ El is hagyják tüstént a rossz emlékü helyet, mert 1492. január 13-án ismét győri lakosként áll Simon a győri káptalan előtt egy Elderbach Jánossal kötött kölcsönügyletben.¹¹ A per 1493. október 24-én Szapolyai István nádor elé kerül.¹² A korábbi izgalmak azonban aláásták egészségét, mert ez ügygel kapcsolatos, 1492. január 31-es dátumú oklevél héber záradéka szerint nincs már az élők sorában.¹³ A záradék nem sokkal később kerülhetett oda.

Az 1567. évi telekkönyv Zsidó utcát említ.¹⁴ A győri székeskáptalan számadáskönyve pedig a káptalannak

⁹ M.Zs.O. I. No. 177.

¹⁰ M.Zs.O. I. No. 182. Az egész ügyről részletesen szól *Pollák Miksa*: A zsidók története Sopronban. Bp., 1896. 36—39.

¹¹ M.Zs.O. V/1. No. 189.

¹² M.Zs.O. I. No. 189.

¹³ M.Zs.O. V/1. No. 190.

¹⁴ *Bedy Vince*: Adatok Győr város XVI. és XVII. századbeli lakosságának vallás szerint való megoszlásához. Kuncz Jenő-Emlékkönyv. Győr, 1934. 58—59.

zsinagóga nevű házát, illetve házait.¹⁵ Mindkettő a középkori település emlékét őrzi.¹⁶

Mindez elég alap arra, hogy szervezett hitközséget tételezzünk fel a középkori Győrött. Ma már több adatunk van rá, mint amennyivel a győri hitközség monográfusa rendelkezett.¹⁷

A gyülekezet vagy magánosok birtokában volt a Váci Püspöki Könyvtár kötésekül felhasznált *Háftára*-kézirata (No. 64.) és *Májmúni*-kódexe (No. 114.), amelyek győri könyvkötő munkái. A mester a kiűzött zsidók hátrahagyott holmijai között találta ezeket. Minthogy magukat a műveket nem láttuk, a kötést illetően tájékoztatásra támaszkodunk.

A győri könyvkötés 1627-ben veszi kezdetét. Ekkor készülnek a mészáros-céh irataié. A másik, művészileg nem jelentős darab (*Exercitia spiritualia*) 1676-os bejegyzést tartalmaz. A könyv II. József uralkodása alatt — a szerzetesrendek feloszlatásakor — került Győrből a zirci apátság könyvtárába.¹⁸

Egy évvel korábban már ott találjuk Udvarhelyi Mihályt, aki meghívja magához a külföldi tanulmányútról hazatért Pápai Páriz Ferencet. Az utóbbinak Naplója erről a látogatásról így emlékezik meg: „Egressus

¹⁵ M.Zs.O. VIII. No. 359.

¹⁶ *Scheiber Sándor*: Adatok a magyar zsidóság középkori történetéhez. M.Zs.O. IX. 14.

¹⁷ *Kemény József*: Vázlatok a győri zsidóság történetéből. Győr, 1930. 12–13.

¹⁸ *Koroknay Éva*: Győr régi könyvkötészete. Magyar Könyvszemle. LXXI. 1955. 89, 106.

sum Jaurino, invitante me domino Mich. Udvarhelyi typographo". Valószínűleg Nagyszebenből került oda. Korábban Nagenyeden dolgozott a fejedelem szolgálatában. Győrben 1675-ben rendezte be nyomdáját és könyvkötészetét.¹⁹

A XVIII. század legvégén jelenik meg azután Profont mester neve és indul meg munkássága.

A héber hártyakötések azonosításához ezek az adatok szolgálnak háttérül.

¹⁹ *Herepei János*: Vidéki könyvkötők a XVII. század folyamán. Magyar Könyvszemle. LXXXIV. 1968. 53.

13. ESZTERGOM

Esztergomban alakult a honfoglalás után az első zsidó hitközség. „A zsidónegyed . . . a latin város keleti szélén feküdt, ami csak úgy volt lehetséges, ha a zsidóság letelepedésekor — a XI. század közepe előtt — a már fennálló latin városhoz csatlakozott.”¹ Királyi és püspöki székhelyeket, forgalmas városokat kultivált a zsidóság mindenütt. Mainzban és Prágában is a főpapi székhely miatt telepedtek meg oly korán. S mivel Esztergomban állandóan a papság szeme előtt voltak, nem lehet csodálkozni, ha a klérus zsidóellenes törvények kibocsátását sugallta.

Szent István felesége, Gizella, regensburgi hercegi családból származott. Ezért a Magyarország felé irányuló kereskedelem főhelye Regensburg lett.²

A bajor zsidók nemzetközi kereskedelme a IX. századig nyomozható. Izsák és Salamon az elsőik, akiket a források említenek.³ Kievig vitték áruikat: Fegyvert,

¹ *Pleidell Ambrus*: A magyar várostörténet első fejezete. Századok. LXVIII. 1934. 44.

² A levéltári anyag megsemmisülése folytán a regensburgi zsidókra csak 1453-tól maradtak fent oklevelek. Lásd *R. Straus*: Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Juden in Regensburg. München, 1960. Az első adat róluk 981-ből való.

³ *J. Brutzkus*: Der Handel der westeuropäischen Juden mit dem alten Kiev. Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland. III. 1931. 97 — 110.

nyerget, gyapjú- és lenvásznat, faárut. Onnan pedig borsot, sáfrányt, gyömbért, köményt, szekfűszeget, édesgyökeret, olivaját, babérlevelet, mogyorót, brokátot és selymet hoztak. Egyízben egy karaita Tórá-kommentárt visznek — a regensburgi rabbi szomorúságára — Babilóniából Oroszországba és onnan Regensburgba.⁴

Déloroszország legfontosabb kereskedelmi centruma ebben az időben Kiev volt és nem kétséges, hogy ez volt végcélja az Oroszországba irányuló Közép-Duna-völgyi kereskedelemnek is. Nemcsak abból következtethető ez, hogy a XI–XII. században Russiának — ahová ezek a kereskedők mennek és ahonnan jönnek — a kievi fejedelemséget nevezték, hanem, mert a Közép-Duna-völgyéből Kiev volt a legkisebb fáradsággal megközelíthető a keleti kereskedelem piacai közül.

A XI. században a kievi kereskedelem számára egy új és kényelmes út nyílt a Duna vonalán a keresztény vallásra tért Magyarországon át. A kiindulópont Regensburg volt, az átrakodóhely Esztergom vagy Buda, ahol már alakultak zsidó hitközségek. A kereskedők általában zsidók voltak. Néha csatlakoztak hozzájuk keresztények is.⁵

A vámtarifa történetének tanúsága szerint az Oroszországból érkező kereskedők — közöttük prémkereskedők — az esztergomi piacot rendszeresen látogatták. A regensburgi és általában a Rajnán inneni kereskedők Esztergomban csupán útvámost fizettek és posztobá-

⁴ *R. Straus*: Regensburg and Augsburg. Philadelphia, 1939. 37.

⁵ *J. Brutzkus*: I.m. 107.

láikat fel sem bontották. Ugyanakkor másokra — még belföldi kereskedőkre is — az árumegállítási jog vonatkozott. Egylovas szekér fél márkát tartozott fizetni: „tributa solita more debentur, ad soluendum eadem tributa, hee sunt estimaciones et taxaciones huiusmodi siue tales, de quibus primo decima datur preposito ecclesie sancti Thome de promontio Strigon.: mercator autem, de *Ruscia* ueniens, unius equi, siue in Pest, siue Strigonij, siue alibi descendant, et similiter hij, qui pelles deferunt caras, soluunt dimidiam marcam.”⁶ Ezt a magas vámot a drága kereskedelmi cikkek indokolják, amelyeket a könnyű szekerek szállítottak. Az esztergomi vámtarifának tétele valószínűleg a XII. századba vagy még korábbra nyúlik vissza.⁷

Itt szombatolnak a XI. század végén az Oroszországot megjárt, regensburgi zsidók — Ábrahám és Jákob, Chijja fiai —, akik zsidó társaikkal és nemzsidó alkalmazottaikkal (שכירים), szóval egész karavánnal érkeznek ide.⁸ Van a XII. századból, a mainzi Eliezer b. Nátán tollából leírásunk, hogyan töltötték a szombatot ezek az Oroszországból megtért zsidó kereskedők

⁶ Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Ed. F. Knauz. II. Strigonii, 1882. 238. No. 215. Dátuma: 1288. IV. 18. A zsidók részvételéről a borkereskedelembe: A. V. Florovskij: Česko-ruské obchodni styky v minulosti. Praha, 1954. 194; J. Heřman: Die wirtschaftliche Bestätigung und die Berufe der Prager Juden vor ihrer Ausweisung im Jahre 1541. Judaica Bohemiae. IV. 1968. 37—38.

⁷ Domanovszky Sándor: A harmincadvám eredete. Bp., 1916. 33; Szentpétery Imre, Századok. LII. 1918. 527; Pleidell Ambrus, Századok. LXVIII. 1934. 301—302.

⁸ M. M. Lombard: La route de la Mense et les relations

1. *Deus est spiritus* 2. *Deus est omnipotens* 3. *Deus est omniscient* 4. *Deus est omnipresens* 5. *Deus est eternus* 6. *Deus est immutabilis* 7. *Deus est impassibilis* 8. *Deus est incorporeus* 9. *Deus est invisibilis* 10. *Deus est incommensurabilis* 11. *Deus est incomprehensibilis* 12. *Deus est ineffabilis* 13. *Deus est inimitabilis* 14. *Deus est inaccessibilis* 15. *Deus est inexcussibilis* 16. *Deus est inextinguibilis* 17. *Deus est inextinguibilis* 18. *Deus est inextinguibilis* 19. *Deus est inextinguibilis* 20. *Deus est inextinguibilis* 21. *Deus est inextinguibilis* 22. *Deus est inextinguibilis* 23. *Deus est inextinguibilis* 24. *Deus est inextinguibilis* 25. *Deus est inextinguibilis* 26. *Deus est inextinguibilis* 27. *Deus est inextinguibilis* 28. *Deus est inextinguibilis* 29. *Deus est inextinguibilis* 30. *Deus est inextinguibilis* 31. *Deus est inextinguibilis* 32. *Deus est inextinguibilis* 33. *Deus est inextinguibilis* 34. *Deus est inextinguibilis* 35. *Deus est inextinguibilis* 36. *Deus est inextinguibilis* 37. *Deus est inextinguibilis* 38. *Deus est inextinguibilis* 39. *Deus est inextinguibilis* 40. *Deus est inextinguibilis* 41. *Deus est inextinguibilis* 42. *Deus est inextinguibilis* 43. *Deus est inextinguibilis* 44. *Deus est inextinguibilis* 45. *Deus est inextinguibilis* 46. *Deus est inextinguibilis* 47. *Deus est inextinguibilis* 48. *Deus est inextinguibilis* 49. *Deus est inextinguibilis* 50. *Deus est inextinguibilis* 51. *Deus est inextinguibilis* 52. *Deus est inextinguibilis* 53. *Deus est inextinguibilis* 54. *Deus est inextinguibilis* 55. *Deus est inextinguibilis* 56. *Deus est inextinguibilis* 57. *Deus est inextinguibilis* 58. *Deus est inextinguibilis* 59. *Deus est inextinguibilis* 60. *Deus est inextinguibilis* 61. *Deus est inextinguibilis* 62. *Deus est inextinguibilis* 63. *Deus est inextinguibilis* 64. *Deus est inextinguibilis* 65. *Deus est inextinguibilis* 66. *Deus est inextinguibilis* 67. *Deus est inextinguibilis* 68. *Deus est inextinguibilis* 69. *Deus est inextinguibilis* 70. *Deus est inextinguibilis* 71. *Deus est inextinguibilis* 72. *Deus est inextinguibilis* 73. *Deus est inextinguibilis* 74. *Deus est inextinguibilis* 75. *Deus est inextinguibilis* 76. *Deus est inextinguibilis* 77. *Deus est inextinguibilis* 78. *Deus est inextinguibilis* 79. *Deus est inextinguibilis* 80. *Deus est inextinguibilis* 81. *Deus est inextinguibilis* 82. *Deus est inextinguibilis* 83. *Deus est inextinguibilis* 84. *Deus est inextinguibilis* 85. *Deus est inextinguibilis* 86. *Deus est inextinguibilis* 87. *Deus est inextinguibilis* 88. *Deus est inextinguibilis* 89. *Deus est inextinguibilis* 90. *Deus est inextinguibilis* 91. *Deus est inextinguibilis* 92. *Deus est inextinguibilis* 93. *Deus est inextinguibilis* 94. *Deus est inextinguibilis* 95. *Deus est inextinguibilis* 96. *Deus est inextinguibilis* 97. *Deus est inextinguibilis* 98. *Deus est inextinguibilis* 99. *Deus est inextinguibilis* 100. *Deus est inextinguibilis*

[illegible]

18. A Sibbolé Hálleket hamburgi kéziratának (Levy, No. 112.) az esztergomi esetre vonatkozó része

(הולכי דרכים של רוסיא). Pénteken szekerekből és állataik szerszámából kört alkottak. A szekerek alá tették a kirakott árut. A török nomádok módjára alkotott ilyen szekértáborban ülték meg a szombatot.⁹

A mi regensburgi kereskedőink — keréktörés miatt — beutaznak a szombatba s ezért ítéletet tartanak felettük. A döntés meghozói: R. Kalonymosz és R. Sábbátáj Cházzán.¹⁰ A korábbi történeti kutatás a két nevet egynek vette, azonosította a római Kalonymosz b. Sábbátájjal s így nyerte az 1050-es dátumot.¹¹ A fennmaradt számos kézirat egyike sem igazolja ezt a szövegjavítást. Különben is az esemény jobban illik a XI. század végére.¹²

S valóban egy nemrégén egyértelműen elolvasott ausztriai héber sírkő Sábbátáj Párnász¹³ emlékét örökíti meg, aki 1129-ben Magyarországon gyilkosság áldozata lett.¹⁴

lointaines des pays mosans entre le VIIIe et le XIe siècle. L'art mosan. Ed. P. Francastel. Paris, 1953. 24.

⁹ אבן העזר. Ed. H. L. Ehrenreich. New York, 1958. 154a.

¹⁰ Shiblei Haleket Completum. Ed. S. K. Mirsky. Brooklyn, 1966. 276—277. A szöveghez megjegyzéseket fűz S. Assaf: העניין אהרן חתומת החלמי. Jerusalem, 1922. 101—102.

¹¹ Kohn Sámuel: A zsidók története Magyarországon, 359—367, 405—408.

¹² B. D. Weinryb: The Beginnings of East-European Jewry. Studies and Essays in Honor of Abraham A. Neuman. Philadelphia, 1962. 498, 2. jegyzet.

¹³ A Párnász lehet hitközségi vezető és családi név is. Lásd V. D. Lipman: The Jews of Medieval Norwich. London, 1967. 142—143.

¹⁴ R. Böhm: Zu dem ältesten hebräischen Grabstein Österreichs. ZDMG. CXIII. 1964. 515—520.

Magyar földön ez idő tájt írástudó nem lévén, idegenből hoztak alkalmoszerűen szakembereket döntőbírákul. Sábbatájt hívták meg társával együtt az esztergomi ítéletre. Egy későbbi, hasonló jellegű útján járt szerencsétlenül.¹⁵

Idéznünk kell azonban Pleidell Ambrus ellenvéleményét, amely Budára helyezi ezt az eseményt: „Az esztergomi vámtarifa már idézett tételéből, amely az egylovas szekérrel Esztergomba jövő orosz kereskedő vámját, akár Pesten, akár Esztergomban, akár pedig másutt ereszkedik le, fél márkában állapítja meg, arra következtetünk, hogy ezeknek a kereskedőknek egy része Pesten, Magyarországnak talán legforgalmasabb révjénél érte el a Duna vonalát s onnan haladt tovább nyugat felé; eljuthattak azonban Esztergomba a pesti rév megkerülésével is. Úgy véljük különben, hogy a pesti réven keltek át és Budára igyekeztek az 1050. körül ünneprontásért megbüntetett zsidó kereskedők is.” Nézetét meg is okolja: „A tudósítás szerint ugyanis a rév és a város között nagyobb távolságnak kellett lennie s ennek következtében inkább a pesti rév és (Ó-) Buda közötti útra kell gondolnunk, semmint az esztergomi rév és a város közötti rövid útszakaszra.”¹⁶

1294-ben Zsidónegyedről szólnak forrásaink (*contrata*

¹⁵ A. Scheiber, *The World History of the Jewish People. Medieval Period. II.* Tel-Aviv, 1966. 316. Vándor tudósokról: S. D. Goitein: *A Mediterranean Society. I.* Berkeley and Los Angeles, 1967. 51–52.

¹⁶ Pleidell Ambrus: I.m. 305. A héber forrás itt tévesen van megjelölve (303–304.).

iudeorum)¹⁷ — természetesen már korábban megvolt —, ahol a zsidók a német polgároktól elkülönülten éltek. Temetőjüket egy 1326-os oklevél említi.¹⁸ 1385-ben Zsidó utcáról olvasunk (platea Judaeorum).¹⁹

Keleteurópában a pénzverés és vámbérlet a XII–XIII. században sok helyütt zsidók kezén volt (a tiszt-ség viselői a comes camerae címet viselték). A pénzverde Esztergomban volt, eggyel több ok, amely idevonta a zsidókat.²⁰ Egy valakiről szó esik, aki bejáratos volt a királyi udvarhoz s el akarta nyerni a királynő — talán Anastasia, I. Endre felesége, Salamon anyja — engedélyét, hogy pénzt verethessen.²¹ Tehát 1063 körül vagyunk. Az ebből származó peres ügy Jehúda b. Meír Hákkóhén mainzi rabbi elé kerül.²²

A XIII. század elején Esztergomban jár Izsák b. Mózes bécsi rabbi s megállapítja, hogy hóforrások van-

¹⁷ M.Zs.O. V/1. No. 9; *Gábor Gyula*, Egyenlőség. XLIII. 1924. 15. szám.

¹⁸ *Scheiber Sándor*: Magyarországi zsidó feliratok, 75.

¹⁹ *Kohn Sámuel*: A zsidók története Magyarországon, 161.

²⁰ *I. Gedai*: Kontakty handlowe węgier w XI–XIII w. w świetle znalezisk monet. Wiadomości Numizmatyczne. IX. 1965. 76; *V. Hatz*: Die ungarischen Münzen in den schwedischen Funden der Wikingerzeit. Festschrift Hermann Aubin zum 80. Geburtstag. I. Wiesbaden, 1965. 143.

²¹ *Hóman Bálint*: Magyar pénztörténet. 1000–1325. Bp., 1916. 410–411. Az esetet részletesen tárgyalja *I. A. Agus*: Urban Civilization in Pre-Crusade Europe. I. New York, 1965. 231–235.

²² *F. Kupfer–T. Lewiczki*: Źródła hebrajskie do dziejów słowian i niektórych innych ludów środkowej i wschodniej Europy. Wrocław–Warszawa, 1956. 38–39.

nak ott, amelyek alkalmasak rituális fürdő céljára (Ór Zárúa, I. 101a). Később megkeresték ugyaninnen egy vallásügyi kérdésben: Alkalmazható-e előimádkozónak egy Mátitjáhu nevű ember, aki korábbi lakóhelyén önhibáján kívül egy gyermek halálát okozta (I. 40a). Mindannyiszor a város szláv nevét említi (אִיסְטְרִיגֹּם = Osztrigom).²³

IV. Béla 1243. január 13-án Csenke pusztát, amelyet korábban Teka zsidónak és utódainak adományozott, Simon lovagnak ajándékozza. Csenke Esztergom megye párkányi járásában, Muzola község határában, a Duna mentén fekszik.²⁴ Később az esztergomi érsekség birtokát képezte. 1595-ben egy aprónyomtatvány (Glaubwürdiger vnd Wahrhaffter Bericht aus Vngern... Nürnberg, 1595.) Párkányt Goekern oder Judenstatt-nak mondja.²⁵ Ez arra mutat, hogy zsidók lakták.

²³ *Wellisz Gyula*: Izsák b. Mózes Ór Zarua és az esztergomi zsidók. *MZsSz.* XX. 1903. 148–150, 273; Isaac b. Mose Or Sarua. Pressburg, 1905. 41; *I. Kahan*: Or Sarua als Geschichtsquelle. *Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Česchoslovakischen Republik.* IX. 1938. 47, 82; *Germania Judaica.* I. Tübingen, 1963. 403. A XV. század közepén Jóna Rápánál a város latin nevének átírása fordul elő (סְטְרִיגֹּנִיָּה = Strigonia). Lásd *Krausz Sámuel*, *MZsSz.* XX. 1903. 49–56. A Magyarországi Zsidó Hitközségek Monográfiai c. sorozatban *Schwarz Mór* külön kötetben fogja feldolgozni az esztergomi zsidók történetét.

²⁴ *M.Zs.O.* I. No. 21; *Wertner Mór*, *MZsSz.* XXVI. 1909. 89.

²⁵ *Hubay Ilona*: Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480–1718. Bp., 1948. 74. No. 352.

A város levéltára a török betörésekor elpusztult. Ezért a későközépkorból csak szórványos adatokra vagyunk utalva a zsidók történetét illetően. 1441-ben a pozsonyi városi kamarás esztergomi zsidóval köt üzletet.²⁶ 1516 körül is pénzkölcsönnel kapcsolatban szerepelnek az esztergomi zsidók (a iudeis istic Strigonii commorantibus).²⁷

Beszélnek prozelytákról, akik a módosabb zsidókat itt is — akár Nagyszombatban, Pozsonyban, Budán, Székesfehérvárott és Tatán — végiglátogatják támogatás reményében.²⁸

Amikor 1526-ban Esztergomba érkezik a hír, hogy Szolimán szultán Budára érkezett, a város lakossága szétfutott. Várdai Pál érsek a főkáptalannal és a levéltárral Pozsonyba menekült. Az esztergomi zsidókat a szultán — a budaiakkal együtt — Törökországba szállítja. A visszatértek közül többen Budára költöznek.²⁹

Az esztergomi érsekkel kerülhetett Pozsonyba az a XV. századi *Breviarium Strigoniense*, amelyet az esztergomi zsidók hátrahagyott *Biblia*-kódexének egy levélébe kötöttek (No. 44.). Bordájába két *Talmud*-példányból (Nos. 76, 97.) és egy *Szelichot*-kéziratból (No. 155.) vágtak csíkokat. A pozsonyi ferencesek őrizték

²⁶ M.Zs.O. IV. 383–384.

²⁷ M.Zs.O. V/1. No. 267.

²⁸ *Weisz Miksa*: Adalékok a magyar zsidóság történetéhez. Jubileumi Emlékkönyv Dr. Blau Lajos ... jubileuma alkalmából. Bp., 1926. 337; M.Zs.O. VIII. No. 190.

²⁹ *Büchler Sándor*: A zsidók története Budapesten. Bp., 1901. 106.

meg (Liber ff 218 comprehendens scriptus est in usum Hungaricum).³⁰

Az Esztergomi Főszékesegyház Könyvtárában egy kolligátum *Máchzor*-kötése is az esztergomi zsidók könyvei közül származhatott (No. 139.). A szécsényi ferencesek *Talmud*-traktátusa hasonlóképpen Esztergomból vetődhetett oda (No. 96.).

³⁰ *P. Radó: Index Codicum manu scriptorum liturgicorum Regni Hungariae. Bp., 1941. 43. No. 221.*

IV. Béla hívta be a zsidókat a tatárjárás után és telepítette le a budai Várban. Első lakónegyedük a Fehérvári vagy Zsidó kaputól indult ki s a mai Szent György utcát foglalta el. Ez volt akkor a Zsidó utca. A kapu közelében épült első zsinagógájuk, amelyről a Budai Krónika 1307-ben ad hírt: „per portam que est iuxta synagogam iudeorum.”¹ Maradványát az egykori Honvédelmi Minisztérium területén kell keresnünk, a volt Szent György (ma Dísz) térnél.

A kölcsonök után futkosó királyi udvarnak, a kiürült állampénztárnak, de a városoknak is nagy szüksége volt a likvid tőkével rendelkező, pénzüzletekkel, hitelműveletekkel foglalkozó zsidókra. Buda lett 1249 és 1255 között a pénzverés színhelye is. A zsidók pénzverő kamaraispáni működését IV. Béla (CNH 241, 242, 244.) és V. István (CNH 237, 298.) numizmatikai jelű, héberbetűs dénárjai őrzik.^{1a}

Ennek a településnek Nagy Lajos király vet véget, aki vallásos türelmetlenségből — mivel térítési buzgólkodásának ellenálltak — 1360-ban az egész országból kiűzi őket.² Arany János a Daliás Időkben — Küküllei

¹ M.Zs.O. V/1. No. 12.

^{1a} *Zolnay László*: Buda középkori zsidósága. Bp., 1968. 14, 17–18.

² M.Zs.O. V/1. No. 18.

János krónikája nyomán, de irányzatát korrigálva³ — velükérzéssel festi elénk a Lengyelország felé vándorló zsidókat:

Amiért ősei hitét nem hagyá el:
Költözik, bújdosik a szegény Izráel.

Sokan Ausztria és Cseh-Morvaország felé vették útjukat.

Öt esztendő múltán azonban újból befogadásra találnak. Szükség van üzleti tehetségükre. Hasonlóképpen volt Franciaországban is: Pénzügyi okokból 1306-ban és 1311-ben kiűzik s már 1315-ben visszafogadják őket.⁴ A visszatértek Budán — amint az másutt is történt a középkorban — nem találják régi lakóhelyüket: A király elajándékozta házaikat híveinek. 1365. február 4-én pl. telket és épületet (fundum curie seu locum sessionalem) adományoz János kőfaragómesternek (lapicida) az egykori Zsidó utcában, a palota közvetlen szomszédságában.⁵ Ez a János mester a Nagy Lajos-kori palota vezető építésze volt.⁶

Más negyedet kell keresniök. Az új Zsidó utca (platea Judaeorum) a mai Táncsics utca (régebben Verbóczy utca) 13-tól indult a Bécsi kapuig, amelyet Szombati

³ *Trencsényi-Waldapfel Imre*: Humanizmus és nemzeti irodalom. Bp., 1966. 25.

⁴ *S. R. Schwarzfuchs*, The Seventy-Fifth Anniversary Volume of The Jewish Quarterly Review. Philadelphia, 1967. 482—489.

⁵ M.Zs.O. V/1. No. 21.

⁶ Munkásságát tárgyalja *Gerevich László*: A budai vár feltárása. Bp., 1966. 277—282.

kapunak hívtak, mert odáig vihették a zsidók szombaton az istentisztelethez szükséges kegytárgyaikat.⁷

Gazdasági tevékenységükre és súlyukra már korán van kiemelkedő adatunk. A velencei Állami Levéltárban őrzött számadás szerint Syr Wullamus egy bizonyos Dominus Rexnek és megbízottainak textilneműeket, ékszereket, drágaköveket, prémeket szállít. Az ügylet során 1485.5 márka ezüst értéket hitelez. A hitelművel 1264 első felében ment végbe. A legújabb történeti kutatás szerint a Dominus Rex valószínűleg István ifjabb király, Syr Wullamus pedig IV. Béla zsidó kamaraispánjának és harmincadbérllőjének, a komáromi váruradalom birtokosának, a bécsi Henelnek egyik fia.⁸

Zsigmond alatt Buda Európa egyik legjelentősebb városává, a budai gyülekezet az ország zsidósága vezető községévé fejlődik. Ausztriából, Németországból, Franciaországból az üldözött zsidók itt találnak menedéket. Az utóbbiakról írja az 1433-ban Budán járt Bertrandon de la Brocquière lovag: „Sok zsidót is lehet itt látni, ezek jól beszélnek franciául, jelentékeny részüket éppen Franciaországból űzték ki.”⁹ A király utolsó évtizedeiben már nem is volt elegendő számukra a várbeli Zsidó utca, a Vízivárosban is megtelepedtek. Az uralkodó gazdasági politikája nagymértékben a városok és zsidók

⁷ M.Zs.O. X. No. 12. (1390-ből).

⁸ G. Soranzo: *Acquisti e debiti di Bela IV. Re d'Ungheria*. Aevum. VIII. 1934. 343—356; Huszti Dénes: *Olasz—magyar kereskedelmi kapcsolatok a középkorban*. Bp., 1941. 35—49; Zolnay László: *István ifjabb király számadása 1264-ből*. Budapest Régiségei. XXI. 1964. 79—114; M.Zs.O. VIII. No. 1.

⁹ M.Zs.O. II. Pótlás. No. 17.

adózására épült, tehát védte őket a német polgárok ellen, akik akadályozták kereskedésüket és megalázták emberi méltóságukat.

Létszámukat illetően hadd álljon itt a következő becslés: Buda összlakossága a XV—XVI. század fordulóján 12 500-ra vagy 15 000-re tehető. A zsidók száma kb. 350.¹⁰

Ebből az időből — 1436-ból — ismeretes az első budai rabbi, József. A német oklevél megjelölésével „der Jude Josef Rabbi zu Ofen”,¹¹ a latinéval „Magister Josephus Judeus”.¹² Grünvald Fülöp kutatásainak köszönhető,¹³ hogy azonosítanunk lehet József Trevelssel — a középkori Franciaország utolsó főrabbijának leszármazottjával —, aki Schlettstadtból származott Konstanzba, ott került Zsigmond közelébe és követte őt Magyarországra.¹⁴ Valószínűleg ő az a budai Joseph iudeus, aki 1422-ben az egész magyar zsidóság nevében kieszközli IV. Béla kiváltságlevelének megerősítését.¹⁵ Az 1251-es privilégiumnak ez a legrégebb példánya s ma

¹⁰ A. Kubinyi: *Topographic Growth of Buda up to 1541. Nouvelles études historiques*. I. Bp., 1965. 156—157; *Czagány István*: *Budavára középkori társadalma*. Budapest. V. 1967. No. 12.

¹¹ M.Zs.O. II. Pótlás. No. 18.

¹² Wertner Mór, MZsSz. XXXIII. 1916. 320; Mandl Bernát, IMIT Évkönyve. 1918. 263—264.

¹³ Grünvald Fülöp: A budai zsidó község Zsigmond király korában. A Budai Izr. Hitközség Értesítője. XXVI. 1938. 1—2. szám.

¹⁴ Fiairól: M.Zs.O. V/1. No. 103.

¹⁵ M.Zs.O. I. No. 129.

a pozsonyi városi levéltárban található. Egyes pontjait talán ő látta el héber számokkal.¹⁶

A község és rabbija már az új zsinagóga épületében imádkozott, tanult és tanácskozott. Ezt visszatelepülésük után nem sokkal építhették, minthogy nem lehetek el imahely nélkül.

Kohn Sámuel Buda középkori története során csak egy zsinagógát tételezett fel,¹⁷ de Büchler Sándor helyesen már a fentemlített kettőt különbözteti meg.¹⁸ Grünvald Fülöp irodalmi forrásokból megállapította helyét: „... a Verbőczy utcából a ... Bátyasétányra vezető keskeny köz északi oldalán állott az a házcsoport, melyben 'a régi, nagytekintélyű és dicső község' gyülekezőháza emelkedett.”¹⁹

Ezt a zsinagógát használták 1526-ig. II. Szolimán Mohács után a zsidókat szeptember 22-én — Szukkausz I. napján — hajóra rakatja és elosztja Törökország városaiban.

Nem mind hagyta el azonban Budát. 1534-ben egy gazdag zsidó kereskedő azzal az ajánlattal fordul Grittihez, János király Magyarországnak kormányzójához, hogy tíz esztendőn át évi tízezer márkát fizetne, ha átengedi neki Budán Mendel prefektus házát és a zsidók

¹⁶ A. Büchler, Jubilee Volume in Honour of Prof. B. Heller. Bp., 1941. 139—146.

¹⁷ Kohn Sámuel: A zsidók története Magyarországon, 337, 397—402.

¹⁸ Büchler Sándor: A zsidók története Budapesten, 37.

¹⁹ Grünvald Fülöp: A buda-várhegyi zsinagóga és zsidó temető helye török időkben. Jubilee Volume in Honour of B. Heller. Bp., 1941. 167.

Barhafftige Anzeng ung wie es im Leger vor Ofener gang- en ist.

no. D. xlii.

19. Zsidók és törökök védik Budát 1541-ben
(aprónyomtatvány fametszetű címlapja, Hubay:
Röplapok. No. 179.)

utcáját (domum Mendel ac Judeorum vicum).²⁰ 1539. január 20-án János király a csepeli révnél fogadja a lakodalmi ünnepségre érkező menyasszonyát, Izabellát. Innen Budára mennek néhány napra pihenni. A budai és pesti polgárok, valamint a budai zsidók egy kisebb és egy közepes nagyságú aranyozott kupával — a szokásos nászpohárral — lepik meg a királyi párt: „Feria 2^a in die sancti Sebastiani judei Budenses portaverunt m. [= maiestati] r.[= regi] cupam unam parvam deauratam”; „Feria 5^a post Letare judei Budenses portaverunt m.[= maiestati] r.[= regi] cupam unam mediocrem deauratam.”²¹

A szultán csak 1541-ben foglalja el végleg Budát. Legelőbb a Szombati kaput veszi be — ahogyan a korabeli forrás mondja — a Zsidó utca zsinagógája mellett. A zsidók egy része visszatér vele s meghatottan keresi fel régi imahelyét.

Középkori temetőjükről már egy 1290-es oklevél beszél. A múlt század végén, 1894. szeptemberében fel is tártult, első sírkövén az 1278-as dátummal.²² A zsinagóga

²⁰ Szerémi György emlékirata Magyarország romlásáról. Kiadta: Wenczel Gusztáv. Pest, 1857. 339—340; Székely György kiadása. Bp., 1961. 243. Székely ebben törekvést lát a zsidó prefektúra visszaállítására. A tízezer arany az országos zsidóadó összege (306.).

²¹ Ifj. Kemény Lajos, Történelmi Tár. 1889. 190—191; Veress Endre: Izabella királyné. 1519—1559. Bp., 1901. 43.

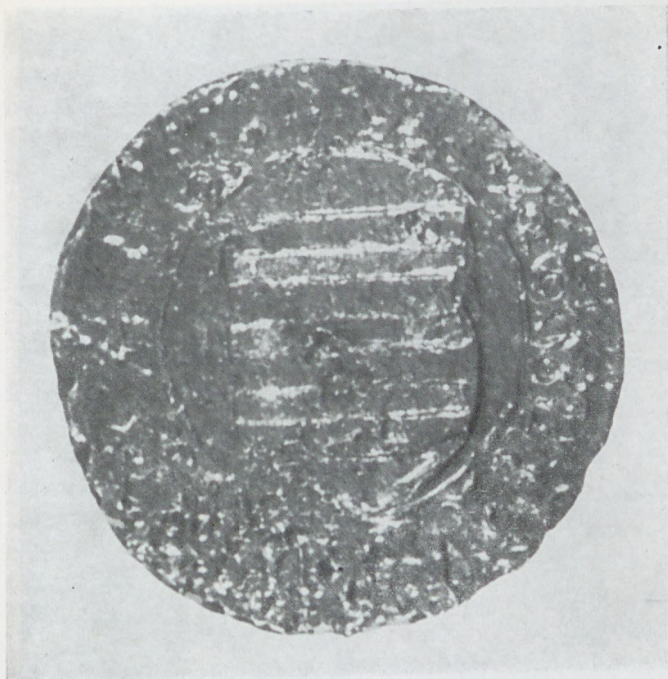
²² Scheiber Sándor: Magyarországi zsidó feliratok, 74, 78—104. Könyvünkéből kimaradt a temető felfedezésének harmadik fázisa: D. Kaufmann: Der älteste jüdische Friedhof Ungarns. Pester Lloyd. XLV. 1898. No. 69.

20. A budai nagyzsínagóga oszlopa az 1541-es
évszámmal

21. A budai nagyzsínagóga zárókőve

22. A budai nagyzsínagóga alapozási rétegéből
előkerült Hunyadi János-érem

23. A budai, török hódoltság korabeli zsinagóga felirata

pontosan hetven évre rá, 1964. szeptemberében. A Tán-
csics utca 23. számú tömb Bátyasétány felé eső déli
épületének egyik fala a zsinagóghoz tartozott. Két-
hajós, háromszakaszos, hat gótikus bolthajtású temp-
lom volt ez. A kiásott három monumentális oszlop a
Mátyás-kor budai kőfaragóinak későgótikájáról vall.
A déli falnak támaszkodó oszlop alsó rétegekővén az
1541-es évnek megfelelő héber betűk olvashatók (שנ)
— a budai zsidók Törökországból való visszatérésének
emlékéül. Ugyanekkor vésték be az oszlop keleti oldal-
lapjába ezt a héber szöveget is: **ב ת פ** = „nyolcvan esz-
tendő”. Mindkettőt mi fejtettük meg. Az építés dá-
tuma tehát: 1461. A megkerült részletek alapján már
most lehetővé vált a zsinagóga megkonstruálása. Hosz-
sza kb. 19 m; szélessége 9,14 m; magassága kb. 8 m.
Az alapozási rétegben egy Hunyadi János — dénár került
elő, amely a felirat tartalmát hitelesíti. Megvan a mű-
vészien kiképzett zárókő is.²³ A fal, oszlop és téglá-
padló azért maradt meg épen, mert 1686 után feltöl-
tötték a templomudvart és betemették a zsinagógát.^{23a}

A zsinagóga házát a szemközti 26-os épülettel árkád
kötötte össze. 1964 tavaszán itt — az egykori Mendel-
házban, a kapualjban — elfalazott, gótikus pillérmaradvá-

²³ *Zolnay László*: Nagy jelentőségű feltérési munka a Vár
lakónegyedében. Budapest. IV. 1966. 1. szám. 35—37; *The*
Medieval Great Synagogue of Buda. The New Hungarian
Quarterly. VII. 1966. No. 3. 156—159; *Scheiber Sándor*: Ada-
tok a magyar zsidóság középkori történetéhez. *M.Zs.O.* IX.
17—18; *M. T.-Papp*, *Acta Technica*. 1969.

^{23a} Oklevél is említi a zsinagógát már 1462. június 10-én:
M.Zs.O. VIII. No. 59.

nyokat fedeztek fel, a mennyezeten pedig vörös festéssel készített két ábrát és héber feliratot. Az egyik fordított íj, benne Hanna imájának e mondata (I. Sám. 2:4.): „A hősök íja megtörik és az elesettek erőre kapnak.” A másik egy Mágén Dávid, benne elosztva a papi áldás mondatai (IV. Mózes 6:24—26.). A feliratokat mi betűztük ki. Az írás duktusa a XVI—XVII. században használt keleti kurzív típus. Ez ad nekünk jogot arra, hogy a szír zsidók imaházának tartsuk. 1663-ban Evlia Cselebi is a Bécsi kapu körül két zsinagógáról tesz említést.²⁴ A zsinagóga épületének stílusformái azonban a XIV—XV. század fordulójára mutatnak. Meglehet, hogy az új Zsidó utcában megtelepedett zsidók elébb ezt a szerényebb zsinagógát építették meg, amelyet a hódoltság idején a szír eredetűek vettek birtokba. Az épület kibontása s rekonstruálása befejeződött. Benne a zsidók történetére vonatkozó emlékek — elsősorban sírkövek — kaptak helyet.

A zsidó szellemi életet a budai rabbik és tudósok képviselték.²⁵ Közülük Akiba Kóhén Nászi nevét vette szárnyára a hír. 1496-ban még Budán élt, majd — eddig ismeretlen okokból — Prágába költözött. Az Országos Levéltárban az Ocskay-család iratai között 1496-ból előkerült sajátkezű héber aláírása. Ez Magyarországon az első és egyetlen írott nyom a személyére.²⁶

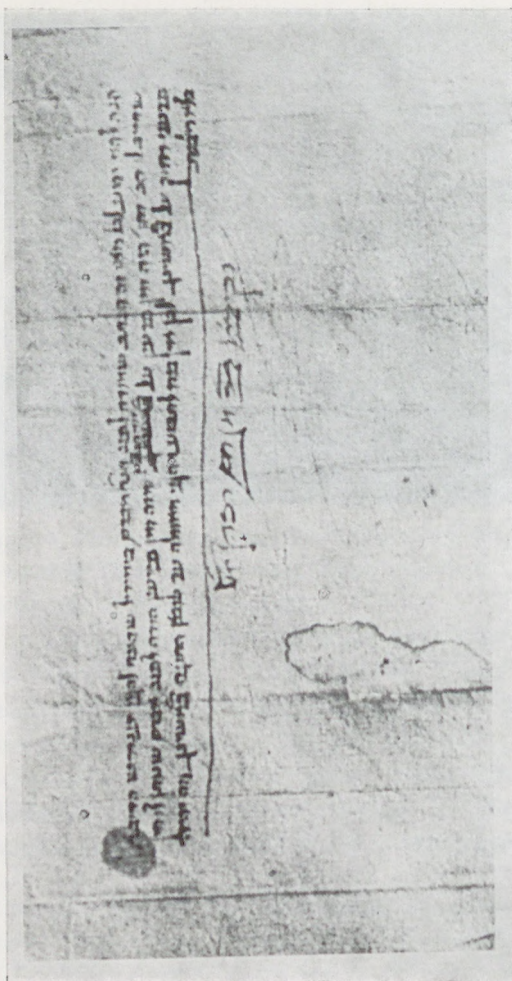
²⁴ Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai. 1660—1664. Ford.: *Karácson Imre*. Bp., 1904. 250.

²⁵ *Büchler Sándor*: I. m. 42, 57—62.

²⁶ M.Zs.O. II. Pótlás. No. 37; *Marmorstein Arthur*, MZsSz. XXIII. 1906. 39—40; *Mandl Bernát*: A budai Akiba herceg. Múlt és Jövő. XXV. 1935. 316.

24. A restaurált budai zsinagóga a török hódoltság korából (T.-Papp Melinda tervei szerint)

25. Budai Akiba sajátkezű aláírása 1496-ból. OL. Ocskay-család levéltára

A budai rabbisággal kapcsolatban érdemes felemlíteni a következő, egyedülálló esetet. 1516 előtt vagyunk. II. Ulászló — Mendel Jakab prefektus ajánlatára — megparancsolja a budai és az egész Magyarország területén élő zsidóknak, fogadjanak el a nemrég elhunyt rabbi utódaként egy külföldi „farizeus”-t (itt természetesen írástudót jelent). Az eredeti szövegben: „illum unum phariseum, quem in loco prioris defuncti presbiteri de externis partibus in vestri medium adducere et pro presbitero vestro preficere et eligere vellet . . .” Erre a prefektusnak ő, miként a régebbi magyar királyok is, jogot adott.²⁷ Érdemes lenne a Mendelek külföldi kapcsolatainak szálaít kibontani és felderíteni, vajjon kit akartak országos főrabbinak idehozni.

A héber nyelvet a budai humanisták közül Petrus Niger műveli, aki Spanyol-, Francia- és Németország egyetemlein sajátította ezt el.²⁸ Mátyás Würzburgból hívta meg.

Ezzel függ össze egy régi kérdés: Volt-e héber kézirat vagy nyomtatvány Mátyás könyvtárában?

Nem hiányozhatott a híres humanista gyűjteményből. Tudomásunk is van egyes darabjairól.

A német Brassicanus, aki Mátyás halála után három

²⁷ M.Zs.O. V/1. No. 268.

²⁸ *Büchler Sándor*: I. m. 62; *E. Weil*: Zu Petrus Nigrus Judendisputation. Soncino-Blätter. III. 1929. 57—62; *Harányi András*: A Domonkos-rend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938. 178—225; *A. Marx*: Studies in Jewish History and Booklore. New York, 1944. 301; *J. M. Rosenthal*: Studies and Texts in Jewish History, Literature and Religion. I. Chicago-Jerusalem, 1967. 229. (Héber.)

és fél évtizeddel, 1525. áprilisában fordult meg a budai könyvtárban, erről a következőképpen tudósít: „Megnéztem valamennyi könyvet. De mit mondjak? Könyveket? Ahány könyv, annyi kincset láttam ott... Annyi volt itt a görög, valamint a héber kötet, amelyet Mátyás király Konstantinápoly eleste és sok más görög város pusztulása után mérhetetlen pénzen vásárolt össze Görögország belsejéből... Annyi volt itt a régi és újabb latin könyv... mint tudomásom szerint sehol másutt.”²⁹

Csapodi Csaba írja legújabbán: „A görög Korvinánál is kevesebbet tudunk a héberekről.”³⁰ Talán egyik adatot sikerült mégis erre vonatkozóan felkutatnunk.

A wittenbergi egyetemi könyvtár számára 1543-ban héber kéziratokat szereztek be, amelyek részben Mátyás király könyvtárából származtak.³¹ A könyvtár — eredetileg Böles Frigyes által 1512-ben alapított Schlossbibliothek — első évtizedének történetírója óvatosabban fogalmaz: „1543 kamen weitere Erwerbungen in Aussicht, griechische Werke aus dem Nachlass des Au-

²⁹ *Salvianus*: De vero iudicio et providentia Dei... Cura J. A. Brassicani. Basileae, 1530. Ajánlás; *Krausz Sámuel*: Zsidó kéziratok a régi budai könyvtárban. IMIT Évkönyve. 1900. 194; *Csapodi Csaba*: Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára? Magyar Könyvszemle. LXXVII. 1961. 403–404; *Csapodi Csaba—Csapodiné Gárdonyi Klára—Szántó Tibor*: Bibliotheca Corviniana. Bp., 1967. 25.

³⁰ *Csapodi Csaba—Csapodiné Gárdonyi Klára—Szántó Tibor*: I. m. 27.

³¹ *W. Friedensburg*: Geschichte der Universität Wittenberg. Halle a. S., 1917. 239.

rogallus und hebräische Handschriften teils vom König Matthias von Ungarn, teils aus der Bibliothek der Herren von Hassenstein in Böhmen stammend.”³²

Utána akartunk járti ezeknek a kódexeknek. Megtudtuk, hogy a wittenbergi könyvtárból a könyvek egy része — s épp a teológiaiak — az ottani Evangelisches Predigerseminarba jutottak. Azonban ott sincsenek meg. Talán a mühlbergi csata után 1547-ben a választófejedelem könyvtárával, mivel eredetileg az övé volt, Thüringiába kerültek. Ott előbb egy weimari kolostorban nyertek elhelyezést, majd a megnyílt jenai egyetemi könyvtárnak vetették meg alapját (Ev. Pred. Sem. Bibliothek zu Wittenberg levele 1967. XII. 16-ról).

Mátyás híres könyvtárának egy héber nyomtatványát cím szerint is lehet azonosítanunk. A cseh származású Dernschwam János 1514-ben került Magyarországra. A Thurzó—Fugger-féle beszercebányai rézbányászati és rézkereskedelmi vállalkozásban évtizedeken át — 1525-től 1548-ig — a Fuggerek megbízottja volt. Itt is halt meg. Nagy szorgalommal és utánjárás-sal komoly könyvtárat gyűjtött. Sebastian Münster Rudimenta mathematica című műve (Basel, 1551.) Dernschwamnak ajánlott és 1551. március 6-án kelt bevezetéséből értesülünk, hogy az utóbbinak birtokába jutott Mátyás király széthurcolt könyvtárából többek között Onkelosz (helyesen: Jónátán b. Uzziel) Targuma a Prófétákhoz.³³

³² E. Hildebrandt: Die kurfürstliche Schloss- und Universitätsbibliothek zu Wittenberg. 1512—1547. Zeitschrift für Buchkunde. II. 1925. 129.

³³ Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstan-

„Hoc unum mihi ad huc dolet, quod in dissipatione nobilissimae Budensis bibliothecae, quam Mathias Corvinus, magnificentissimus ille Vngariae rex, undique optimis collectis libris instauravit, tibi non plura contigerint exemplaria, in usum studiosorum exponenda. Certe non mediocri gaudio me affecisti, referens quomodo ex spoliis illis tibi contigerit (licet non sine pecunia) ingens illud volumen Onkeli Chald. interpretis, cuius Thargum seu versionem huc usque in Pentatheum dumtaxat, non autem in prophetas vidimus. Scis, quam sancte te adiurarem, ne librum illum penes te perpetuo servares, sed mitteres cum aliis, quae mittere promisisti de Zepusio, de montibus Carpathiis et eorum metallicis fossionibus, quibus nostram alteram, quam meditamur, adminiculaque quaedam ex diversis locis missa iam accepimus, ornemus Cosmographiam. Bene vale, Basileae, sexta Martii 1551.”

Magyar fordítása így hangzik:

„Azt fájlalom legjobban, hogy az elpusztult világhíres budai könyvtárból, amelyet Hollós Mátyás, Magyarország legnagyobb szerű királya gyűjtött össze mindenünnen a legkiválóbb könyvekből, nem tudtál több példányt szerezni az ilyesmiket megbecsülők számára. De nem kis örömet okoztál nekem, amikor közölted, hogyan szerezted meg annak szétzsákmányolásából (bár nem költségmentesen) Onkelosz ama hatalmas

tinopel und Kleinasien (1553/55). Nach der Urschrift im Fugger-Archiv herausgegeben und erläutert von *F. Babinger*. München—Leipzig, 1923. XXVIII; M.Zs.O. X. No.52. *Zsoldos Jenő* azt hiszi, hogy ez a könyv „ma már nem található meg” (Theologiai Szemle. Új folyam. XI. 1968. 124.).

kötetét, akinek csak Targumát, vagyis Mózes öt könyvéhez írt magyarázatát ismertük eddig, de nem a Prófétákra valót. Tudod, mindenre megesketelek, ami szent előtted, hogy ezt a könyvet ne tartsd magadnál mindörökre, hanem küldd el azokkal együtt, amelyeket ígértél nekem a Szepességről, meg a Kárpátok hegyeiről s utóbbiak ércbányászatáról, hogy azokkal és egyéb adatokkal, amelyeket a legkülönbözőbb helyekről kaptunk, ékesítsük a mi másik Cosmographiánkat, amelyet tervezünk. Érezd magad jól! Bazel, 1551. március 6.”

Világos, hogy egy testes Biblia-kiadásnak a Prófétákat tartalmazó részéről van szó, amely az arameus fordítást is adja. Módunk van a munkát közelebből meghatározni. Dernschwam könyvtára és annak autográf jegyzéke (*Catalogus Librorum Joannis Dernschwammii*) 1570 óta a bécsi Österr. Nationalbibliothekban van (a katalógus jelzete: Cod. 12. 652.). Ebben olvasható e két tétel:³⁴

213/6953: *Biblie Hebraice et Chaldaice cum Commentariis Rabinorum Tomus Primus in magno folio Impress. Venetiis.*

214/6954: *Biblie siue Veteris testamenti Hebraice et Chaldaice cum Commentariis Rabinorum Hebraicis Tomus Secundus in magno siue Regali folio Impress. Venetiis.*

³⁴ *Berlász Jenő*: Dernschwam János könyvtára. Magyar Könyvszemle. LXXX. 1964. 29. A kitűnő dolgozat 3 héber Biblia-kiadásról beszél, holott csak 2 kétkötetes Bibliát sorol fel. A könyvjegyzék fotókópiáját Berlász Jenő szívésségéből használhattam.

Ez kétségtelenül a velencei 1518-as Biblia-kiadás, amely a Próféták Targumának egyben editio princeps. Dernschwam azért nem ír dátumot, mert nem tudta elolvasni a héber évszámot.

A dátum elárulja, hogy a könyv nem volt Mátyás könyvtárának állományában. Legkorábban II. Lajos idején kerülhetett bele. A mai tudományos álláspont szerint az eredeti könyvtárral később összekeveredett „a Mátyás alapította papi testület (vagy általa továbbfejlesztett királyi kápolna mint testület) könyvtára.”³⁵ Mátyás gyűjteménye — a Bibliotheca Corvina — 1526-ban megsemmisült.

Bencédi Székely István 1559-ben megjelent Világkrónikájában is említi Mátyás könyvtárának héber darabjait: „Tovaba ez nem csak hadi dologban, hanem nemes tudomanioknakis kőuetesebe igen dicziretes vala, kit meg bizonít a Budan valo Bibliotekanac czenaltatasa, kibe eg nehañ ezer kőnueket mind e szeles vilagrol be giüttetõt vala, Gõrõgûl, Sidoul, es Deakul meg iratakot, kinec az õ akarattia ez vala, ha az isten touaba ez vilagon meg haggia vala, hog oll' tanossagnac heliet szerezen it ez orszagba, ki mind e szeles vilagot meg halagia.”^{35a}

Gerézdi Rabán nem ad hitelt a krónika ez adatának s a homo trilinguis humanista eszméjét látja benne tükröződni: „Világkrónikájában Mátyás király könyvtára-

³⁵ *Csapodi Csaba*, Magyar Könyvszemle. LXXVII. 1961. 410.

^{35a} Székely István: Krónika ez világnak jeles dolgairól. Krakó, 1559. A kísérő tanulmányt írta és a fakszimile szövegét gondozta *Gerézdi Rabán*. Bp., 1960. 219a (Bibliotheca Hungarica Antiqua. III.).

nak nagyszerűségét bizonyítandó azt állítja, hogy abban görögül, zsidóul és deákul megírott könyvekből néhány ezer volt. A héber nyelvű könyvekkel, persze, az ő tudós fantáziája ajándékozta meg a Bibliotheca Corvinát, valószínűleg ama logikus megfontolás alapján, hogy az nagyhírű, nevezetes könyvtár volt, s ha az volt, akkor a latin és a görög könyvek mellett (ezekről felhasznált forrásaiból is értesülhetett), szükségképpen héber nyelvűeknek is kellett lenniök.”^{35b}

Elsorolt adataink megerősítik Székely István értesülésének helyességét.

Budán volt egy ideig Májmúni Logikájának (מלות מהגון) Móse Ibn Tibbon fordította héber kézírata is.³⁶ A kolofón tanúsága szerint Józsuá (Jehosia) b. Efrájim, azaz a krakkói Heschel (Hoschil de Cracouia) másolta. Valószínű, hogy a másolat Lippmann Mühlhausen kódexe alapján történt, aki 1420 körül ment Krakkóba.³⁷ A kéziratot Simon Grynaeus, a budai egyetem tanára hozta magával Budára 1521-ben: Misit et ob eam causam ... Symon ille Grynaeus ... exemplar quoddam Logicum, quod ex Pannonia inferiori secum Budorim attulit.³⁸ Ebből adta ki a héber fordítást 1527-ben és

^{35b} Gerézdi Rabán: I. m. 21. Székely István héber nyelvismeretéről negatív véleményt nyilvánít Horváth János: A reformáció jegyében. Bp., 1957. 49–50; pozitív bizonyítékokat szolgáltat Dán Róbert: Benczédi Székely István Zsoltároskönyvének forrásaihoz. Filológiai Közlöny. XIII. 1967. 151–155.

³⁶ I. Efros, PAAJR. VIII. 1938. Héber rész: 64.

³⁷ I. Sonne, Studies in Bibliography and Booklore. I. 1953-54. 69.

³⁸ P. Klein, Journal of Jewish Studies. I. 1948/49. 158.

ültette át latinra — amint az a Campennek szóló dedikációból kiderül — Sebastian Münster Bázelen.³⁹

A középkori budai zsidók egy kódexéről is van hírünk. II. Szolimán szultán — amint említettük — Mohács után a budai zsidók nagyrészt elszállítja s a Balkán városaiban telepíti le: Szófiában, Szalonikiben, Kaválában, Konstantinápolyban, Nikápolyban, Viddinben, Belgrádban, Drinápolyban és Plevnában. Rosanes szerint máig őrzik nyomukat Szófia, Plevna és Nikápoly közelében a szokatlanul nagyalakú sírkövek. A szófiaiak askenázi hitközség könyvtöredékei között ugyanő látott néhány pergamenlapot egy Máchzorból, amelynek rítusát magyarnak vélte. A Rós Hássána és Jóm-Kippur liturgiájának megmaradt részeit le is írta. Az idézett pijjutok valóban ismeretlenek. Az egyik Szelichának (אני פֶּחֶד (אל ארץ אחרת גלו מארצי) akrosztichonja ez:⁴⁰ מַעֲדוֹר זֶן (= בן) פֶּ"ר (?) הוֹק. A Máchzor-töredéket kereszteltük Szófiában, de nem jutottunk nyomára.

Mátyás könyvtárának héber könyvei 1686 után, a

³⁹ *J. Dienstag*, Aresheth. II. Jerusalem, 1960. 9—10. No. 1; *J. Prijs—B. Prijs*: Die Basler hebräischen Drucke (1492—1866). Olten — Freiburg i. Br., 1964. 54. No. 28; 494. No. 12. *A. Fürst* azt írja, hogy ez a kézirat Mátyás könyvtárában volt (Árim Vöimmáhót Böjisráél. II. Jerusalem, 1948. 121.). Ennek nincs semmi alapja. Grynæusról l. még *Borzsák István*: Simon Grynæus — a Corvin-könyvtár őre? Antik Tanulmányok. XI. 1964. 263—274; War Simon Grynæus Kustos der Bibliotheca Corviniana? Acta Classica Univ. Scient. Debr. I. 1965. 63—75.

⁴⁰ *S. Rosanes*: דברי ימי ישראל בתקופה. I. Tel-Aviv, 1930. 224—225; *Krausz Sámuel*: Magyar zsidók a Balkánon. IMIT Évkönyve. 1932. 155.

„budai zsákmány”-nyal kapcsolatban, újból szóba kerülnek. Három karaita kódexről — Jenában, Leidenben és Lipcsében — már Kohn Sámuel tudott. Ezek Buda visszafoglalásakor kerültek külföldre. „Mindamelletts több körülmény arra mutat, hogy e codexek, habár nem Corvinák a szó szokásos értelmében, mégis Mátyás király könyvtárából valók.”⁴¹ A karaita jelleg — ez a szekta nem talált követőkre Magyarországon —, irattatásuk kora, Konstantinápolyból való származásuk kétségtelenül alapot szolgáltat e feltevés jogosságára. Hiszen Brassicanus is ezt a várost jelölte meg Mátyás keleti kódexei egyik piacául.

Jenában nemrégiben felbukkant egy negyedik, a Gán Éden-kódex párdarabja: Áron b. Élijáhú Nikomédia karaita Tóra-kommentárja, a *Keter Tóra*. Possessora azonos az előbbiével: *‘אדנה גור בר מנחם רבי’*. Valószínűleg ez is a budai zsákmánnyal került mai helyére.⁴² A jenai kéziratok némelyikének útját fent nyomon követhettük.

Minthogy nem éltek karaiták Budán, megnyugtatható Csapodi Csaba kételye: „Az 1686-i ’budai zsákmányból’ eredő héber kódexekről nem lehet tudni, hogy a királyi palotából hozták-e el, mert Budán a török időkben jelentős számú zsidó lakosság volt, iskolával, a kódexek tehát innen is származhattak.”⁴³

⁴¹ Kohn Sámuel: A zsidók története Magyarországon, 383—385.

⁴² H. Striedl—L. Tetzner—E. Róth: Hebräische Handschriften. II. Wiesbaden, 1965. 152. No. 215. A korábban ismert kódex leírása: 153—154. No. 217. Itt további két tulajdonos neve is szerepel.

⁴³ Bibliotheca Corviniana. Bp., 1967. 379, 92. jegyzet.

Buda visszavívásakor természetesen a zsidók tulajdonát képező könyvekben is nagy volt a pusztítás és a rablás. Schulhof Izsák rátér erre nagy gyászdalában, a Kíná gedóla-ban: „Ezért sírok éjt s napot s nincs, ki vigasztalna. A sokszáz szent könyvért, amelyen tapodtak, darabokra tépve a házak ablakait tapasztották be velük, vagy az utcák sarába vetették.”⁴⁴ Cháchám Cebi a saját könyvei pusztulásáról ír.⁴⁵

L. Marsigli, olasz hadmérnök és tudós, Buda ostromakor nemcsak török okmányok után kutatott a lángokban álló Várban, hogy kimentse és biztonságba helyezze azokat,⁴⁶ hanem az égő budai zsinagógában is járt szeptember 3-án, hogy héber kódexeket mentsen meg a megsemmisüléstől:⁴⁷ „Inde ad Judaeorum aedes advolo, vasto incendio adhuc conflagentes . . . Ex illis itaque aedibus codices Hebraicos in nostro Catalogo recensitos extuli.”⁴⁸ Sajnos, a katalógus nem sorolja fel a héber kódexeket.

Johann Karl Freiherr von Thüngen tábornok, mainzi városparancsnok, szintén résztvett Buda visszafoglalásában s ugyanígy szerzett keleti kéziratokat, köztük egy

⁴⁴ L. Grünwald: תולדות חבסי ישראל. Cluj, 1924. 52. Fürst Aladár félreértette a szöveget (IMIT Évkönyve. 1936. 175.).

⁴⁵ L. Grünwald: קורות החיים והאספה בהונגריה. Bp., 1921. 18.

⁴⁶ L. Fekete—Gy. Káldy-Nagy: Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda (Ofen). 1558—1580. Bp., 1962. 7.

⁴⁷ Beliczay Jónás: Marsigli élete és munkái. Bp., 1881. 29—30; Thaly Kálmán, Magyar Könyvszemle. Új folyam. IV. 1896. 338—340; Vercsés Endre, Budapest Régiségei. IX. 1906. 105—107.

⁴⁸ D. Kaufmann: Die Erstürmung Ofens und ihre Vorgeschichte. Trier, 1895. 51.

hébert, amely Budán íródott a török hódoltság idején. Ezeket magával vitte Mainzba s 1692-ben a jezsuitáknak ajándékozta. Tőlük a Stadtbibliothekba kerültek.⁴⁹

A kódex 3a lapján olvasható is az erre vonatkozó bejegyzés: „Praeda Bibliothecae Budensis quam in expugnatione eius urbis Anno 1686 Excellentissimus et Perillustris DD. Joës Carolus L. B. (= Liber Baro) à Thüngen inde tulit, et Anno 1692 Collegio Moguntino liberaliter donavit.”⁵⁰

Bűnbánó imákat tartalmaz (סליחות מכל השנה) ez a 199 levelű papírkézirat, amelyet Jehúda b. Méir Hákkó-hén másolt és illusztrált Budán. Munkáját 1643. május 19-én fejezte be. Az illusztrációk a török környezet hatását mutatják a budai zsidók könyvművészetén.⁵¹ A mellékelt ábrák ezt jól szemléltetik. A kéziratos kötetet szövegtani és művészettörténeti szempontból érdekes volna külön vizsgálat tárgyává tenni.

A kézirat végén mindkét kolofón tartalmaz adatokat a szerző nevére, lakóhelyére és az íratás dátumára:

193b: אני הסופר אשכול הכופר
עפר ואפר נאים הצעיר יהודה בר
מאיר הבקן יצ"ו ס"מתי והשלמתי זה
הסליחות בתחילת ראש חודש סיוון יום ג'
בשנת ישמחו השמים ותגל הארץ

⁴⁹ E. Darapsky: Ein alter Ausleihebuch. De Bibliotheca Moguntina. Mainz, 1963. 47.

⁵⁰ H. Striedl—L. Tetzner—E. Róth: I. m. 213—214. No. 292.

⁵¹ E. Róth, Isr. Wochenblatt. LXIV. 1964. No. 52; LXV. 1965. No. 1.

27. A budai Jehúda b. Méir Hákkóhén illusztrált Szelichot-könyve Mainzban

הנה המפה של ארץ ישראל

אֲבִי וְנִפְשִׁי / נִשְׁמִי כְּדָמָה / בְּלֵב אֵל אֵל כִּם — מִיָּדָה
 אֲתִי וְדָמָה עִם עוֹלָמִיכֶם / הִבֵּן וְחִסְדֵּי רֹשֶׁת / חֲעוֹלָמִיכֶם
 לִפְנֵי כְּדָה תְּהִיבֶנּוּ וְכָךְ — מִיָּדָה חֲעוֹלָמִיכֶם
 כְּכָשֶׁה / יוֹרֵנָה / רִטּוֹב עַל חֲעוֹל דְּרָמָה יִעֲשֶׂה מִשְׁכָּה
 וְעוֹל / חֲדִינָה / לֵב וְהִטִּיבֵנּוּ חֲחִשְׁבָּה / מִיָּדָה כִּם חֲחִשְׁבָּה / כִּינָה
 עִם חֲלִין כְּכָדִר / וְלֹא יִחְשֶׁה אֵל כְּכָדִר / וְלֹא תִשְׁכַּח
 בְּכָדִר וְכִשְׁחָת / לֵב שִׁיב כְּשֶׁה / וְכִי — שֶׁחֲרִיד / שֶׁחֲרִיד

הנה

28. A budai Jehúda b. Méir Hákkóhén illusztrált Szelichot-könyve Mainzban

29. A budai Jehúda b. Méir Hákkóhén illusztrált
 Szelichot-könyve Mainzban

30. A budai Jehúda b. Méir Hákkóhén illusztrált Szelichot-könyve Mainzban

ובתבתי לי כדי לקראות כל ימי חי'
 אמן בן יהו רצון אמן אמן
 אמן

194a:

ברוך אל עולם אשר
 הביאני הלום להשלים
 מלאכת עבודת הקודש
 הוא למלט מיגון ואנחות
 כה מעתיד הצער
 שבלבלרן יהודה בן
 לא"א מאיר הכהן יצ"ו
 אבי"ר שנת חמשת
 אלפים וארבע מאות
 ושלוש לפק פ' עיר
 אובן הבירה

Utolsó lapján (196b) különleges esetek imarendje olvasható. Közte van az, hogy nehéz szülés esetén sófárt szoktak fújni. A beszámoló megjegyzi: „Der Brauch selbst ist in der traditionellen Literatur nicht erwähnt.” Nem példa nélkül való. Még XIX. századi responzum-gyűjtemények is ismerik.⁵²

A Vatikán kéziratai között van a tarasconi Immanuel b. Jákob Bonfils XIV. századi asztronómiai műve.

⁵² *Enten Manó*: A sófár szerepe egy érdekes szertartásnál. Jubileumi Emlékkönyv Dr. Blau Lajos ... jubileuma alkalmából. Bp., 1926. 153–154.

Címe: Sés könáfájim, terjedelme 32 levél (Vat. Ebr. 469.). Jiszráél b. József másolta ugyancsak Budán (מֶלֶךְ אֵיבֵן הַבִּירָה) 1564-ben.^{52a}

Külföldi forrásunk is van rá, hogy török időben a budai zsidóságnak fejlett könyvkultúrája volt. Mikor 1560-ban Prágában minden héber könyvet lefoglaltak, az ottani zsidók a budai hitközségtől is kértek vallásos életükhöz szükséges munkákat.⁵³

Előkelő eredetre — talán Mátyás könyvtárára — mutat az az illusztrált *Biblia*-kódex, amelynek egy kiszakított levele, a Krónikák könyvének iniciáléja, a keszthelyi Festetich-könyvtárba jutott s ott kötéstáblaként hasznosították (No. 59.).⁵⁴ Buda ostrománál az említett bibliofilek társaságában szedhetette fel valaki a Festetichek családjából vagy környezetéből összegyűjtött anyagunknak e legművészebb maradványát.

^{52a} N. Allony—D. S. Loewinger: The Institute of Hebrew Manuscripts. List of Photocopies in the Institute. III Jerusalem, 1968. 64. No. 469.

⁵³ A. Stein: Die Geschichte der Juden in Böhmen. Brünn, 1904. 62; M.Zs.O. II. 479. Héber könyv a törökkori Budán: R. Dán, Kirjath Sepher. XLI. 1965/66. 411.

⁵⁴ Büchler Sándor, Libanon. VII. 1942. 65.

[illegible]

Az eredetileg a fehérvári egyház számára miseruhának készült koronázási palást 1031-ből származó feliratában a város civitasként szerepel.¹

„Fehérvár csupán a királyok egyik székhelye és csak a király család szakrális központja minőségében volt ilyennek tekinthető.”² Aligha hihető, hogy István eleven családi hagyomány nélkül ezt a várost jelölte volna ki a maga és családja temetkezési helyéül, aki Esztergomban építette fel királyi palotáját és életének minden fontosabb eseménye idefűzte. A középkori Székesfehérvár egész történetét ez az elhatározás szabta meg.³

A királyi kápolna (*capella regis*, *capella regia*) a középkori uralkodók egyházi udvara. Három elemet: A királyi ereklyekincset, a királyi oratóriumot (palotakápolna) és az udvari papságot foglalja magában.⁴

¹ Erről részletesen szól *É. Kovács*: *Casula Sancti Stephani Regis. Acta Historiae Artium*. V. 1958. 81–221.

² *Fügedi Erik*: Megjegyzések a budai vitáról. *Századok*. XCVIII. 1964. 779.

³ *Fitz Jenő—Császár László—Papp Imre*: Székesfehérvár. Bp., 1966. 7.

⁴ *Kumorovitz L. Bernát*: A budai várkápolna és a Szt. Zsigmond-prépostság történetéhez. *Tanulmányok Budapest Múltjából*. XV. 1963. 109.

Székesfehérvár tehát, mint a korai feudális Európa más kiemelkedő centrumai is, a király egyik székhelye volt, amelyet augusztus második felében rendszeresen felkeresett.⁵ Itt tartotta a törvénynapokat, amelyekből az országgyűlés kifejlődött. Itt volt az ország levéltára. Itt koronázták a királyokat Pétertől I. Ferdinándig, itt tartották esküvőjüket, legtöbbjük itt temetkezett el.

A tatárjárás után Székesfehérvár rovására Buda lép az első helyre.

A vár népessége a XII. századtól kapta meg jogi, igazgatási formáit. A legjelentősebb a Budai külváros volt, ahol III. István uralkodása alatt a latinok telepedtek meg, jobbra franciák, flamandok, kisebb részükben olaszok. Ők kapták azokat a szabadalmakat — bírájuk és a 12 esküdt szabad választása, más telepések szabad beköltözése, általános vámmentesség az országban és a határokon —, amelyeket később fehérvári mintára más városok is megkaptak: Nagyszombat 1238, Nyitra 1248, Győr 1271, Szatmár 1271, Sopron 1277 és Vasvár 1279.⁶

„Székesfehérváron, ezen történelmi múltú, ősi koronázó városban már IV. Béla korában, a 13-ik században laktak zsidók.”⁷ Igazítanunk kell a monográfus megállapításán. Ez az első városi zsidó közösség, amelyről

⁵ *Bónis György*: Székesfehérvár, az Árpádház székhelye. Székesfehérvár évszázadai. I. Szerkesztette: *Kralovánszky Alán*. Székesfehérvár, 1967. 58.

⁶ *Fitz Jenő*—*Császár László*—*Papp Imre*: I. m. 15—16.

⁷ *Steinherz Jakab*: A székesfehérvári zsidók története. Bp., 1895. 3.

okleveleink szólnak. Feltehető t. i., hogy a király a fehervári hitközségnek adta ki zsidóprivilegiumát. Addig csak zsidó egyéneket emlegetnek az okiratok.

Egyes zsidók már korábban megtelepedhettek a városban. Bizonyára itt keresett menedéket — vagy talán Esztergomban — az első kereszteshadjárat üldözése elől egy francia prozelyta-család, amelynek néhány tagja névszerint is ismeretes: Ábrahám (גר מהונגריה),⁸ aki exegézissel és apologetikával foglalkozott. Egyik fia Izsák, aki R. Támot megkereste egy liturgiai problémával.⁹ Neve mellett hol קצין jelző áll,¹⁰ ami előkelő származásra utal; hol meg יסקונטו,¹¹ amit Urbach יסקונט-nak, viscountnak olvas.¹² Másik fia József-Jehoszáfia liturgiai költő. Ez a család teremtett Magyarországon zsidó szellemi életet a XI. század végén és a XII. század elején.¹³

Írásos dokumentumok csak a XIV. század utolsó harmadától kezdenek zsidókról beszélni. 1379-ben Jakab fehervári zsidó Tamás pálos priornak Kápolnán egy szőlőt ad el.¹⁴ 1381-ben (?) Erzsébet királynő többek között az itteni zsidókat is értesíti: Tudomására jutott,

⁸ E. Urbach: Études sur la littérature polémique au moyen âge. REJ. C. 1935. 73—74.

⁹ Széfer Rókéách. Jerusalem, 1960. 207. No. 319.

¹⁰ Sepher Ha-Pardes. Ed. H. L. Ehrenreich. Bp., 1924. 343.

¹¹ Sibbolé Hálleket. Ed. S. Buber. Vilna, 1886. 160. No. 205.

¹² E. E. Urbach: בעלי היסודות. Jerusalem, 1955. 193—194.

¹³ A. Scheiber, Studia Musicologica. VIII. 1966. 177; Antik Tanulmányok. XIII. 1966. 162; Von den Gebetbüchern der Proselyten. In Memoriam Paul Kahle. Berlin, 1968. 208.

¹⁴ M.Zs.O. V/1. No. 29.

hogy Zambó Miklós tárnokmester néhányat közülük le-
tartóztatott és vagyonát elkobozta. Míg Zambó meg
nem téríti kárukat, nem tartoznak neki engedelmesség-
gel.¹⁵

Ez idő tájt válik a fehérvári az ország vezető hitközsé-
gévé. Elöljárói ismételten intéznek országos zsidó ügye-
ket. Az első ilyen a székesfehérvári Salamon. A magyar
zsidók emlékezetből tudják, hogy elődeik királyi pri-
vilégiumot kaptak. IV. Béla 1251-es zsidó kiváltság-
levele ez. Adományozójának nevét már nem ismerik,
az oklevél nincs meg nekik. Hallják azonban, hogy van
egy példány a székesfehérvári káptalan levéltárában.
Ezt a káptalan 1256. március 16-án másolta le és látta
el pecsétjével a fehérvári zsidók (iudei Albenses) által
felmutatott eredetiről, amelyet a király egyetlen pél-
dányban adott ki.¹⁶ Megbízzák Salamont, hogy a kivált-
ságlevél másoltatására szerezzen engedélyt a királytól.
Ő a „maga s a magyar királyságban lakó zsidók nevé-
ben” (suo ac ceterorum iudeorum in dicto regno Un-
garie commorantium [nomine]) megjelenik kérésével
Zsigmond visegrádi udvarában. A király 1396. február
23-án felszólítja a káptalant, hogy sekrestyéjükben, az
ország levéltárában keresse meg és szolgáltassa ki a ki-
váltságlevelet.¹⁷ A káptalan a privilégiumot saját át-
íratában ki is adja.¹⁸

¹⁵ M.Zs.O. I. No. 65.

¹⁶ A. Büchler: Das Judenprivilegium Bélas IV. vom Jahre
1251. Jubilee Volume in Honour of Prof. B. Heller. Bp., 1941.
139—146; M.Zs.O. I. No. 23.

¹⁷ M.Zs.O. I. No. 72.

¹⁸ M.Zs.O. I. No. 73.

Magáról az oklevélről a legfontosabb tudnivalókat említjük meg. A tatárjárás után a feldúlt, kifosztott ország újjáépítése vált szükségessé. A termelőmunka ismét megindult. Tömeges betelepítéssel kívánja IV. Béla az elnéptelenedett ország fejlődését gyorsítani. A gazdasági életben bekövetkezett munkamegosztás odavezetett, hogy az állattenyésztő és földművelő falusi települések mellett mezővárosok és városok alakulhattak, ahol iparúzó lakosság telepedett meg és az árukereskedelem piaci központjai keletkeztek. Itt szükség volt már bizonyos mennyiségű tőkére. Ezt várja a király a zsidóktól, akik a királyi kincstárnak, a kamarának is jelentős bevételi forrását képezik. Ezért adja ki 1251. december 5-én híres oklevelét.

A zsidók — e kiváltságlevél szerint — királyi védelemben részesülnek, vagyonuk a kincstár felügyelete alá kerül, ennek csorbitását mint a királyi kamara megkárosítását büntetik.¹⁹

Az oklevél nagyrészt szószerinti másolata II. vagy Harcias Frigyes osztrák herceg néhány évvel előbb, 1244-ben, Ausztria zsidósága számára kiadott privilégiumának. Ez szolgált alapul a következő évtizedekben Európa más keleti országai uralkodóinak Csehországnak.

¹⁹ *Csizmadia Andor*: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Bp., 1966. 59—62. Egy-két apróságot javítanánk: A „rodale” nem a nagy eskü neve, hanem a Tóra-tekerésé; a „scola iudeorum” nem „zsidó iskolá”-t jelent, hanem zsinagógát, mint a német „Schule” (*G. Kisch*: Jewry-Law in Medieval Germany. New York, 1949. 68, 85, 116.).

ban, Sziléziában, Lengyelországban a zsidók jogviszonyai szabályozására. A keleteurópai társadalmaknak szükségük volt a zsidóság tőkés gazdasági funkcióira.²⁰

1406-ban újabb másolatot kér a budai és a pesti Saul — mindketten akkor már székesfehérvári lakosok — bizonyára más hitközségek részére, erősségül a városok esetleges támadásával szemben (*pro eisdem ac universis iudeis in regno Hungariae commorantibus*). Hangsúlyozzák az igazságot és a védelmet: *uberiorem ad cautelam, communi iusticia svadente*.²¹ Szeptember 7-én meg is kapják. (II. Ulászló 1494-ben tizenegyszer erősíti meg.)

A továbbiak során is vannak adatok a fehérvári zsidókról. 1487. március 21-én Ábrahám a káptalan előtt Gerebeni Lászlót és Batthyány Boldizsárt száz forint lefizetéséről nyugtatja.²² 1488. július 21-én ugyanő Batthyány Boldizsárt és nővérét ötven forintról.²³ 1495-ben a fehérvári zsidóság háromszáz forintot szolgáltat be a kincstárnak.²⁴

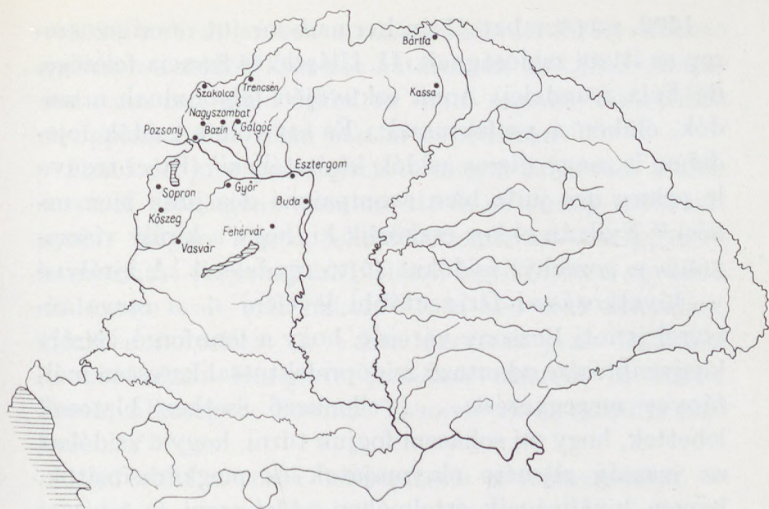
²⁰ Grünvald Fülöp: *Jura Judaeorum*. Új Élet. VII. 1951. 47., 48. szám. Léderer Emma azt írja: „Az izmaelitákat és zsidókat ebben a korban nem igen tekinthetjük polgári elemeknek. Vagyoniukat feudális földbirtokokba fektetik és legrégibb városi polgárságunk soraiban sehol nem találkozunk velük. Amikor funkciójuk a 14. század elején megszűnt, többé semmi nyomukkal nem találkozunk. Teljesen felszívódtak az uralkodóosztályba” (Századok. LXXXIII. 1949. 91.).

²¹ M.Zs.O. I. No. 89; Kohn Sámuel: *A zsidók története Magyarországon*, 185.

²² M.Zs.O. V/1. No. 179.

²³ M.Zs.O. V/1. No. 183.

²⁴ Fogel József: II. Ulászló udvartartása. Bp., 1913. 20.

33. A magyarországi héber könyvkultúra középkori centrumainak térképe

1502. szeptember 27-én harmadszor jut országos szerep az itteni zsidóságnak. II. Ulászló és francia felesége, de Foix (candalei) Anna esküvőjén felvonulnak a zsidók, élükön a prefektussal: „És ott volt a zsidók fejedelme is, nagy díszes zsidók kíséretében” (Et ci trouva le prince des juifz bien acompaigné des juifz bien ornés).²⁵ Nyilván ekkor eszközlik ki, hogy a király visszavonja a pozsonyi zsidókat sújtó rendeletét. A királyné — hivatkozással férje utóbbi levelére — a maga részéről is inti Pozsony városát, hogy a fennforgó viszály kiegyenlítésére odautazó zsidóprefektussal keressen méltányos megegyezést: „... ellenkező esetben biztosak lehettek, hogy mi sohasem fogjuk tűrni, hogy a zsidókat az igazság ellenére elnyomjátok és megkárosítsátok, hanem kiváltságaik értelmében védelmezni és segíteni fogjuk őket” (secus enim vobis facientibus certum habetote, quod nos sepe dictos iudeos per vos contra equitatem oprimi damnificarique nequaquam permittemus, sed eosdem iuxta sua privilegia defendere manutenereque).²⁶

1518. február 1-én az országbíró felkéri a fehérvári zsidókat, hogy amennyiben hozzájuk vitték eladásra a szentágotai Istvánffy Miklóstól ellopott holmit, adják ki megbízottjának.²⁷

²⁵ Dobossy Tibor: Pierre Choque, Anna magyar királyné francia kísérője. Bp., 1940. 34; Heller Bernát, Études Orientales a la mémoire de Paul Hirschler. Bp., 1950. 13; M.Zs.O. X. No. 36.

²⁶ M.Zs.O. I. No. 204.

²⁷ M.Zs.O. V/1. No. 272.

1526. novemberében a székesfehérvári királyválasztó gyűlésen a zsidók kiűzését határozzák el: „Hoc quoque statutum est, quod Judei ex omni regione, civitatibus et oppidis huius regni statim expellantur.”²⁸

Ezzel de jure pecsételtetett meg a fehérvári zsidók sorsa. A valóságban azonban itt és az ország többi nagyobb helyén aligha lehetett volna az országgyűlés határozatát végrehajtani. Hiszen legtöbbször egyetlen zsidó sem volt már ekkor.²⁹ 1534-ben csak árnyaikat idézik e helyeken: „... tota perversa gens Hebraica in hoc regno Hungarie *quondam* existens in Buda, Pesth, Albaregali, Posonii, Tirnavie et in infinitis aliis locis ...”³⁰

1546 előtt a török letelepítette a fehérváriakat — a budai és pesti zsidókkal egyetemben — Kavalában, Trikalában és Seresben.³¹

Mi őrzi a középkori zsidók emlékét Székesfehérvárott?

Zsinagógájukat és temetőjüket helyjelölő nevek: Az előbbiét a „Zsidótemplom” a szántóföldek között,³² az utóbbiét a „Zsidótemető”.³³ Ásatások e területen tán eredményre vezetnének. A Zsidó utcát még 1546-ban — a török uralom alatt is — emlegetik.³⁴

²⁸ M.Zs.O. V/1. No. 327.

²⁹ Büchler Sándor: A zsidók története Magyarországon. Egyenlőség. XXXVII. 1918. 1. szám.

³⁰ M.Zs.O. V/2. 376. No. 11.

³¹ P. Grunebaum, REJ. XXVII. 1893. 125; M.Zs.O. II. 478.

³² Steiner (Simonyi) Zsigmond, Nyr. I. 1872. 278.

³³ Steiner (Simonyi) Zsigmond, Nyr. II. 1873. 565.

³⁴ M.Zs.O. II. No. 7.

Könyveik csekély maradványát a Székesfehérvári Püspöki Könyvtár kötetábláiban sejtjük: egy *Bibliá*-t (No. 19.) és egy *Talmud*-ot (No. 86.).

Szellemi életük további emlékeit elpusztította az erőszak, betemette az idő.

II. A MAGYARORSZÁGI

HÉBER KÓDEXMARADVÁNYOK

KATALÓGUSA

R Ö V I D Í T É S E K

- Ba = Bratislava (Pozsony)
 Bak = Bratislavai (Pozsony) kolostori könyvtár
 Bap = Bratislavavidéki könyvtár
 Beck = Beckovi (Beckó) ferencesek könyvtára
 B.s. = Jelzet nélküli
 D = *Davidson, I.*: Thesaurus of Mediaeval Hebrew Poetry. I—IV. New York, 1924—1933
 Fr = Ferencendi
 J = Jelzet
 K = Könyv, amelyen, vagy amelyben a töredék található
 Kj = Könyvjelzet
 L = Lelőhely
 Mal = Malackyi (Malacka) ferencesek könyvtára
 Pr = Piarista
 Prus = Pruskéi (Poroszká) ferencesek könyvtára
 S 1 = *Scheiber Sándor*, Magyar Könyvszemle. LXXIII. 1957. 105—115
 S 2 = *Scheiber, A.*, Joshua Bloch Memorial Volume. New York, 1960. 19—28
 S 3 = *Scheiber Sándor*, Magyar Könyvszemle. LXXVIII. 1962. 25—40
 Sk = Skalica (Szakolca)
 SSz = *Róth Ernő*, Soproni Szemle. X. 1956. 319—334
 Z = *Katz, E.*, Zeitschrift für die Geschichte der Juden. III. 1966. 17—30, 63—77

1. BIBLIA

1. *Gen. I. 7—III. 14.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 26.

K.: Sigismundus Ferrarius: *De rebus Hungaricae Ordinis* (Viennae Austriae, 1637.).

Kj.: Fr. 10052.

A könyv kötéstáblája egy Tóra 3 hasábjára, amely alul-felül csonka. A könyv a ferencrendiek anyagából került elő.

2. *Gen. X. 29—XI. 7.*

L.: Orsz. Rabbiképző Intézet Könyvtára.

J.: Inc. 6.

K.: Nachmanides: *Péruš Háttóra* (S. 1. [Nápoly,] 1490.).

Az ősnymtatvány végére — a könyvet védendő — héber *Biblia*-kódex egy hártylevelét kötötték. Minden pontozatlan bibliai vers után pontozatlan *Tárgum*.

A hátsó lapon olvasható a tulajdonos neve: József b. Náftáli, Mórról. 1883. Deutsch Sámuel ajánlékaképp került jelenlegi helyére.

Irodalom: S 1, 106. No. 1; S 2, 21. No. 1.

3. *Gen. XXVI. 30—XXVII. 1; XXVII. 2—10; XXVII. 13—19; XXIX. 12—21.*

L.: Bártfai Szt. Egyed templom Könyvtára. Jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumában.

J.: 13—15.

K.: Alexander de Hales: *Summa universae theologiae II—IV* (Nürnberg, 1481—1482.).

A mű II—IV. kötetének bordájában csíkok vannak egyazon fólióalakú, pergamen *Biblia*-kódexből, amelynek minden mondatát *Tárgum* követi. A bibliai szöveg pontozott. A töredékek többnyire fejjel lefelé kerültek a kötetekbe. A *Biblia* magyarországi provenienciája mellett bizonyít, hogy a kötés a Georgius Petri könyvtárában gyakori, bártfai eredetű. Tehát legkésőbb a XVI. század első évtizedében már itt volt. Ábel Jenő nem tudta a héber kódexet azonosítani: „Georgius Petri-féle bőrkötés, melyhez valamely héber kézirat használtott. A második részt, melyen rajta van Bártfa városának verses címere, maga Georgius Petri lapszámozta.”¹

Ugyanebből a *Biblia*-kódexből vannak csíkok még a 4—6. számú műben is.

Irodalom: S 3, 28. No. 1.

4. *Gen. XXVI. 31—XXVII. 1; XXVII. 14—19; XXX. 4—10, 11—16.*

L.: Bártfai Szt. Egyed templom Könyvtára. Jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumában.

¹ Ábel Jenő: A bártfai Sz.-Egyed temploma könyvtárának története. Bp., 1885. 150.

J.: 33, 35.

K.: *Biblia Latina. I, IV* (Basel, 1502.).

A mű I. és IV. kötetéhez a 3. szám alatt ismertetett *Biblia*-ból vágott csíkokat Georgius Petri könyvkötője a fenti gyakorlata szerint: Következétesen itt is megfordítottnan kötötte bele. Amint a mondatok jelzetéből is kitűnik, jórészt ugyanazon kolumna további csíkjai ezek, mint amelyből a 3. számú műben vannak. Ábel Jenő ezúttal nem jelzi, hogy a kötésben héber kézirat található.² Ugyanebből vannak csíkok még az 5–6. számú műben.

Irodalom: S 3, 28. No. 2.

5. *Gen. XXVII. 1–12; XXIX. 15–27.*

L.: Orsz. Rabbiképző Intézet Könyvtára.

J.: B. 1.

K.: *Biblia Latina. II* (Basel, 1502.).

Két kézirat-csík a *Biblia*-ból. Ugyanabból a kódexből való, mint amelyből a 3., 4. és 6. számú kötetek csíkjai kerültek ki. Csak a kibontott töredékek vannak a fenti könyvtárban.

Irodalom: S 1, 106. No. 1a; S 2, 21. No. 2.

6. *Gen. XXX. 3–15.*

L.: Bártfai Szt. Egyed templom Könyvtára. Jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumában.

² *Ábel Jenő*: I. m. 154–155.

J.: 34.

K.: *Biblia Latina. III* (Basel, 1502.).

A mű III. kötetéhez — akár az I—II. és IV. kötet-
hez — egy fólióalakú, pergamen, héber *Biblia*-kódexből
vágott csíkokat a borda számára Georgius Petri bártfai
könyvkötője. Ábel Jenő nem jelzi ezúttal a héber kódex-
maradványokat.³ Lásd fent a 4. és 5. számokat.

7. *Gen. XXXVI. 35—43.*

L.: Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára.

J.: Inc. 12018.

K.: Henricus Boort: *Fasciculus morum* (Deventer,
1495.).

Az ősnymtatvány végére, hogy az utolsó lapot védje,
Tóra-példány egy darabját kötötték. A könyv a bécsi
egyetem tulajdona volt, ezt bizonyítja a bejegyzés:
„Facultatis philosophicae Viennae, 1686.”

Irodalom: S 1, 106. No. 2; S 2, 21. No. 3.

8. *Gen. XXXVIII. 9—XL. 11.*

L.: Pozsonyi Városi Levéltár.

J.: 4—1.2.

K.: *Grundbuch I.*

Az 1439-ből származó *Telekkönyv I.* kötetének elő-
zéklapja egy *Tóra*-tekercs három hasábjára. Kétségtelen-
ül valamilyen zsidóüldözés, kiűzés vagy rablás során

³ Ábel Jenő: I. m. 154—155.

került a város tulajdonába, talán — mint a 8. fejezetben felvetettük — az 1446-i pogrom idején. Krausz Sámuel közlés alapján tévesen tudja, hogy két hasáb maradt meg belőle (az általa adott kezdőszavak sem egyeznek meg), majd így folytatja: „weist alle Merkmale einer rituellen Torarolle auf, doch ist es bereits löcheriges, rauchiges, fehlerhaftes Pergament.”⁴ S. Weingarten néhány éve megjelent művében még kevesebbet tud róla: „A pozsonyiak ajkán az a hagyomány él, hogy a kötés *Tóra*-hasábokból készült.”⁵ Mi *először* adunk pontos felvilágosítást róla és közöljük képét is. (Ld. még a 108. számot.).

Irodalom: S 3, 28. No. 3.

9. *Gen. XLII. 16—38.*

L.: Orsz. Széchényi Könyvtár.

J.: Kézirattár. Fol. Hebr. 7/V.

Kéthasábos, pergamen *Biblia*-kódex egy levele. Minden pontozott bibliai vers után pontozott *Tárgum*. A *Tárgum* — akár a bibliai szöveg — neginával van el látva. További része a 34. számú kézirat. Ma már nem állapítható meg, hogy milyen könyvről bontották le s hogy milyen úton jutott jelenlegi helyére.

⁴ S. Krauss: Pressburger Synagogen. Die Juden und die Judengemeinde Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart. Ed. H. Gold. Brünn, 1932. 91—92.

⁵ S. Weingarten: History of the Jews of Bratislava. Jerusalem, 1960. 16. (Héber.)

Irodalom: Kohn Sámuel: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának héber kéziratai. Bp., 1877. 24. No. 5; Die hebräischen Handschriften des ungarischen Nationalmuseums zu Budapest. Berlin, 1877. 25–26. No. 1; S 1, 106–107. No. 3; S 2, 21. No. 4.

10. *Gen. XLIII. 5–7.*

L.: Orsz. Széchényi Könyvtár.

J.: P. o. lat. 1652.

K.: Melchior Guttwirtt: *Amores Mariani* (Lincii, 1690.).

A könyv bekötési táblája kéthasábos *Biblia*-kódex, amelyben minden vers után *Tárgum*. A bejegyzés szerint a könyv a szakolcai jezsuitáké volt 1694-ben, onnan Jankovich Miklóshoz került, s tőle az Orsz. Széchényi Könyvtárba.

Irodalom: S 1, 107. No. 4; S 2, 21–22. No. 5.

11. *Ex. II. 19–III. 4; III. 4–19; VIII. 17–25.*

L.: Pozsonyi Egyetemi Könyvtár (Univ. Knížnica v Bratislave)

J.: Inc. 138.

K.: Johannes Glogoviensis: *Exercitium super omnes tractatus parvorum logicalium Petri Hispani* (Lipsiae, 1500.).⁶

Az ősnymtatvány bekötési táblája fólióalakú, kéthasábos, pontozott héber *Biblia*-kódexből került ki.

⁶ *I. Kotvan: Inkunábuly Univerzitnej knižnice v Bratislave. Bratislava, 1960. 154. No. 252.*

A könyv egykor a pozsonyi ferences kolostor (Conuentus Posoniensis) tulajdonában volt.

12. *Ex. XII. 41—XIII. 19.*

L.: Magyar Országos Levéltár.

J.: Lymbus III. f. 7—8.

K.: *Solutio stipendii dominorum Equitum Uyuariensisium] ad Mediet[a]tem Martii a die 16 Mensis Martii inchvan[do] Anno 1581.*

Az érsekújvári zsoldfizetés egy kettéhajtott hártylevélbe van kötve. A hártylevél külső felén az 1581-es évszám olvasható. Ebben az évben került a belékötött anyag burkolótáblájául. A vastag zsoldfizetési jegyzék fent idézett címe is megerősíti ezt. Háromhasábos, művészien írt *Biblia*-kódex. Minden bibliai vers után *Tárgum*, marginális *Másszóró*-val. Valószínűleg a környék középkori — s az idő tájt már elpusztult — hitközségeinek egyikéből (bizonyára Galgócból) vetődött oda ez a héber töredék.

Irodalom: S 1, 107. No. 5; S 2, 22. No. 6.

13. *Ex. XXIV. 17—18; XXV. 8—9.*

L.: Iparművészeti Múzeum, Budapest.

J.: 57. 180.

K.: Petrus Firmianus: *Gyges Gallus*. (Dátum nem határozható meg, mert a címlap hiányzik).⁷

⁷ Kiadásai felsorolva: British Museum General Catalogue of Printed Books. LXXIII. London, 1961. 429.

A munka gerincében egy háromhasábos, pontozott, héber *Biblia*-kódex csíkja volt. A vörösbarna bőrkötés XVIII. századi magyar munka. Közepén superexlibris, medaillonban címer, körirattal: „Leonardus Athasin Benedict Bevren, 1742.”

14. *Ex. XXVI. 12—25, 25—36.*

L.: Orsz. Széchényi Könyvtár.

J.: S. 321.

K.: M. Georgius Draudius: *Bibliotheca Classica, sive Catalogus Officinalis* (Francofurti ad Moenum, 1625.).

A könyv kötése fólióalakú, pergamen, háromhasábos *Biblia*-kódex egy levele, *Tárgum*-mal, marginális *Másszóra*-val. A hártya kettébe van vágva s részben hiányos. Lebontása után — általunk összeillesztetten — került a Kézirattárba.

Irodalom: S 1, 107. No. 6; S 2, 22. No. 7.

15. *Ex. XXXIX. 34—40; XL. 9—15.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 21.

K.: *Manuale Parochorum sive Institutiones et Praxes* (Tyrnaviae, 1675.).

Kj.: B. 4092.

A könyv bekötési táblájául egy fólióalakú, pergamen *Biblia*-kódex egy levele szolgált, *Tárgum*-mal, marginális *Másszóra*-val. A munka a nagyugróci Zay-könyvtár-

ból került Nagyapponyba (Oponice), a lebontott hártya viszont a pozsonyi Matica Slovenskába. Ugyanebből a kódexből valók a később tárgyalandó *Háftára*-k (lásd a 67. számot).

16. *Lev. VII. 36—VIII. 15.*

L.: Orsz. Széchényi Könyvtár.

J.: Med. g. 390.

K.: Jo. Hiskias Cardilucius: *Heilsame Artzney-Kräfte des Nürnbergischen Wild-Bades* (Nürnberg, 1681.).

A könyv kötéstáblája háromhasábos *Biblia*-kódex egy levele. A bejegyzés (Bibl. Hung. Jankowichiana) tájékoztat provenienciája felől: Jankovich Miklóstól jutott jelenlegi helyére.

Irodalom: S 1, 107. No. 7; S 2, 22—23. No. 8.

17. *Lev. XXII. 2—XXIII. 10.*

L.: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.

J.: R. 1425.

K.: Thomas de Aquino: *Summa theologica. Prima secundae* (Venetiis, 1478.).

A mű végén, hogy védjék a szöveget, *Tóra*-tekercsből vágtak egy fóliónyt. Két kolumna látható belőle. Az ősnymtatványon ez a bejegyzés áll: „Ex libris Joan. Martini Wurtegart.” További possessor: „Christophorus Francz Landishutanus Bauariae Boius predicator verbi dei in Sällingberg 1626, 1627, 1628.”

Irodalom: S 2, 23. No. 9; S 3, 28. No. 4.

18. *Lev. XXII. 26—XXIII. 6.*

L.: Debreceni Ref. Theol. Akadémia Könyvtára.

J.: J. 427.

K.: Balthasaris Menciai *Historica de septem electoribus Saxoniae* (Witebergae, MDCXI.).

A könyv kötéstáblája egy kéthasábos, héber *Biblia*-kódex maradványa.

Irodalom: S 1, 107. No. 8; S 2, 23. No. 10.

19. *Lev. XXVI. 42—XXVII. 2.*

L.: Székesfehérvári Püspöki Könyvtár.

J.: Inc. 192.

K.: Petri Hispani *Summulae logicae* (Venetiis, 1487.).

Az ősnymtatvány belső fatábláján az egykor be-
ragasztott és kiszakított hártyalap lenyomata elárulja,
hogy az kéthasábos, pontozott, héber *Biblia*-kódexből
volt való. A szöveg ma is olvasható. Bejegyzés: „Con-
ventus Brunae O. Praed.”

Irodalom: S 3, 31. No. 5.

20. *Num. V. 8—16; V. 26—VI. 5; VI. 16—26.*

L.: Kőszegi Városi Levéltár. Jelenleg a Szombathelyi
Állami Levéltárban.

J.: Nem ismeretes.

K.: *Zapffen Mass* (Csappénz).

A bormérési jogért fizetett adódíjak bekötési táblája
félbevágott *Tóra*-tekercs egy darabja volt. A kétrét

hajtott pergamen külső, üres lapján gót betűkkel áll a fenti cím.

Zsigmond 1393-ban kelt oklevele megengedi a zsidók Kőszegen való letelepedését. Ez a *Tóra*-töredék is bizonyítja — az okiratos anyag mellett —, hogy éltek a zsidók a középkorban e joggal. Kiűzetésük után kézírataik némelyikét a város magához vette és felhasználta levéltári anyaga kötéséül. Kőszegen az 1583—1693 évekből való városi jegyzőkönyvek legtöbbje kódexlapokba vagy oklevelek pergamenjébe van kötve. Közöttük található az egyik legrégibb németalföldi nyelvemlék is a XIV. század elejéről.⁸

Irodalom: S 1, 107—108. No. 9; S 2, 23. No. 11.

21. *Num. VII. 3—12.*

L.: Debreceni Ref. Theol. Akadémia Könyvtára.

J.: F. 318.

K.: Johannis Wanckeli *Ad Quaestionem in solemnitate Academica propositam respondentis dissertatio* (Witebergae, MDCXII.).

A munka kötése háromhasábos, héber *Biblia*-kódex, *Tárgum*-mal, marginális *Másszorá*-val. Minden bibliai vers után egy mondat *Tárgum*.

Irodalom: S 1, 108. No. 10; S 2, 23—24. No. 12.

22. *Num. VII. 17—77.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 24.

⁸ *Visnya Aladár*, Magyar Könyvszemle. LXIV. 1940. 416.

K.: Johannes Morawski: *Totius philosophiae principia* (Posnaniae, 1687.).

Kj.: Fr. Bap. 5481.

A mű *Tóra*-tekercs két kolumnájába van kötve, a harmadik kolumnának csak a jobbszéle maradt meg. Valamelyik Pozsony-vidéki ferences könyvtárból való. Ugyanebből a *Tóra*-tekercsből vágtak csíkot a 23. számú mű kötése számára is.

23. *Num. VII. 60—62.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 30.

K.: Franciscus Philelphus: *Epistolae*. (Dátum nem határozható meg, mert a címlap hiányzik).

Kj.: Pr. B. s.

A könyv kötéstáblájában egy csík van abból a *Tóra*-tekercsből, amelyből a 22. számú darab kötése készült.

24. *Num. XI. 23.*

L.: Esztergomi Főszékesegyház Könyvtára.

J.: MSS. III. 155.

K.: *Gesang*, vagy másnéven *Lieder Buch* c. kézirat. (1655.).

A kéziratos énekeskönyv bőrkötésében héber *Biblia*-kódexből vágott csíkok vannak. Erről a kéziratról Kovách Zoltán a következőket írja hozzámintézett levelében: „Tüzetesebb vizsgálat után arra a megállapításra

jutottam, hogy ez a jelenleg 409 levélből álló csonka kódex egy *Gesang* vagy másnéven *Liederbuch*, azaz anabaptista énekeskönyv, amelyet a 407. levélen olvasható bejegyzés szerint 1637. ápr. 9-én írt ki Eglauch Gáspár testvér Schwitzger András házában Szobotiszton. Bekötési tábláján az 1655-ös évszám olvasható.⁹ A felső bekötési táblán belül levő, kézzel írott exlibris — 'Ex Libris Josephi Heinrich 1775' — szerint Heinrich József szobotishti lelkész könyveiből származik."¹⁰

Irodalom: S 1, 108. No. 11; S 2, 24. No. 13.

25. *Num. XVIII. 3—4, 9—10, 16—17, 22—24.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 31.

K.: *Privilegia ... fratrum minorum* (Romae, 1501?).

Kj.: Ba. Fr. Preš. B. s.

A mű kötésében két csík van egy kéthasábos, pontozott, pergamen *Biblia*-kódexből. Az eperjesi ferencesek könyvtárából került ki.

⁹ Lásd erről a kódexről: *R. Friedmann*: Die Schriften der Huterischen Täufergemeinschaften. Gesamtkatalog ihrer Manuscriptbücher, ihrer Schreiber und ihrer Literatur. 1529—1667. Wien, 1965. (Österr. Akademie der Wissenschaften. Phil.-Hist. Klasse. Denkschriften. LXXXVI.). 74. Vö. *M. H. Kriztinkovich*, The Mennonite Quarterly Review. 1966. 284—287; *G. Mecenseffy*, ThLZ. XCII. 1967. 46—48.

¹⁰ E kérdésről bővebben *Szimonidesz Lajos*: A magyarországi anabaptisták irodalma és könyveik. Magyar Könyvszemle. LXVIII. 1944. 134—147.

26. *Num. XVIII. 6—12; XIX. 2i—XX. 8; XX. 8—15; XXI. 30—XXII. 4.*

L.: Esztergomi Főszékesegyház Könyvtára.

J.: Inc. II. 36.

K.: Guillermus Vorri long: *Super quatuor libros sententiarum* (Venetiis, 1496.).

Az ősnymtatvány eredeti bőrkötése mindkét táblájának belső oldalára kisalakú, pontozott, héber *Biblia*-kódex két-két levele van ragasztva. Mindkét helyen csak két-két lap olvasható. A XXII. 2-nél a margón ez áll: פֶּרֶשׁ, ami új hetiszakasz kezdetére utal.

Irodalom: S 3, 31. No. 6.

27. *Num. XIX. 13—XX. 6.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 30.

K.: Franciscus Philelphus: *Epistolae*. (Dátum nem határozható meg, mert a címlap hiányzik).

Kj.: Pr. B. s.

A könyv kötéstáblája kéthasábos, pergamen, pontozott *Biblia*-kódexből való, pontozott *Tárgum*-mal, marginális *Másszóra*-val. L. fent a 23. számot.

28. *Num. XXV. 10—16; XXVI. 1—6.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 28.

K.: Joannes Marianus Hispanus: *Historiae de rebus Hispaniae. I—II* (Moguntiae, 1605.).

Kj.: Fr. Sk. 13951/1, 2.

A munka két kötetének kötéstábláiban pontozott, pergamen *Biblia*-kódexből négy csík van. A szakolcai ferencesek könyvtárából származott.

29. *Num. XXXIII. 34—XXXIV. 3.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 25.

K.: Hieronymus Zanchius: *Miscellaneorum I—II* (Neustadii, 1603.).

Kj.: Fr. Sk. 7938.

A mű kötése háromhasábos, pontozott, pergamen *Biblia*-kódex egy levele, pontozott *Tárgum*-mal. A főlióalakú levél kettébe van vágva. A szakolcai ferencesek könyvtárából való.

30. *Deut. I. 38; II. 1.*

L.: Esztergomi Főszékesegyház Könyvtára.

J.: Inc. saec. XVI. I. 85.

K.: Kolligátum: 1. Henricus Institoris: *Sermones in defensione Sanctae Romanae Ecclesiae adversus Waldenses haereticos* (Olomuc, 1501.); 2. Sebastianus Brant: *Annotationes sive reportationes margaritarum omnium decretalium secundum alphabeti ordinem* (Basileae, s. a.); 3. Polonus Martinus: *Margarita decreti seu tabula martiniana* (Hain, 10. 834?).

A kolligatum XVI. századi, deszkára vont, barna bőrtáblájában fent is, lent is négy csík van egy pontozott,

héber, pergamen *Biblia*-kódexből. A szöveget *Tárgum* és *Másszóra* kíséri. A kolligátum utolsójának hátsó lapján ez áll kézírással: „Señora Mendoza 10 de Vena Vente.”

31. *Deut. IV. 25. skk.*

L.: Orsz. Széchényi Könyvtár.

J.: Még nincs.

K.: B. Antonini Archiepiscopi Florentini *Summae Sacrae Theologiae . . . Pars Quarta* (Venetiis, 1671.).

A könyv bordájában héber *Biblia*-kódex másszórai jegyzeteinek csíkjai láthatók. Bejegyzése („Conventus S. Martini Sabariensis in Ungaria Ord. Praed.”) szombathelyi domonkos eredetre mutat.

Irodalom: S 3, 31. No. 7.

32. *Deut. VI. 4—9.*

L.: Székesfehérvári Püspöki Könyvtár.

J.: Inc. 412.

K.: Johan. Nideri *Praeceptorium divinae legis sive expositio decalogi* (Basileae, 1470.).

Az ősnymtatvány előző bekötési táblájának belső oldalára egy *Mezuza* hártyája van beragasztva. Bejegyzés: „Iste liber est Bibliothecae fratrum Eremitarum S. Augustini Herbipoli 1662.”

Irodalom: S 3, 31. No. 8.

33. *Deut. VI. 3—9.*

L.: Blau Lajos Könyvtára. Jelenleg az Orsz. Rabbiképző Intézetben.

J.: 164.

K.: Eutropii *Breviarium Historiae Romanae* (Pictavis, 1553.).¹¹

A könyv pergamenkötésének bordájából egy *Mezuza* hártáját bontottuk ki. A nyomtatvány előzéklapján a — bizonyára Bánóczi Józsefnek szóló — következő dedikáció olvasható kézírással: „Emlékül küldöm szeretett tanáromnak és igazgatómnak az 1917. olasz offenzívából, szerető tanítványa, Löwinger Dezső tanító.”

34. *Deut. XII. 27.—XIII. 10.*

L.: Orsz. Széchényi Könyvtár.

J.: Kézirattár. Fol. Hebr. 7/V.

Kéthasábos, pergamen *Biblia*-kódex egy levele. Minden pontozott bibliai vers után pontozott *Tárgum*. A *Tárgum* — akár a bibliai szöveg — neginával van el látva. A 9. számú kézirat egy része.

Irodalom: Kohn Sámuel: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának héber kéziratai. Bp., 1877. 24. No. 5; Die hebräischen Handschriften des ungarischen Nationalmuseums zu Budapest. Berlin, 1877. 25—26. No. 1; S 1, 108. No. 12; S 2, 24. No. 14.

¹¹ Katalog der Bibliothek des verewigten Prof. Dr. Ludwig Blau. Bp., 1936. 5.

35. *Deut. XIV. 24—XIX. 1.*

L.: Nagyszombati Spolok Sv. Vojtecha Archivuma.

J.: Arch. SSV. Trnava: fasc. 152. n. 14.

A háromhasábos *Tóra*-tekercs két hasábjának fényképét Pöstényi János szívességének köszönöm, a harmadikat a helyszínen vizsgáltam meg. Jabláncból (*Jablonica*) került oda. Az ott szereplő azonosításnak — „*Talmud kommentar, kapitula: Joel*” — nincs semmi értelme. Nem tudni, milyen könyv kötésére használták fel.

36. *Deut. XXV. 8—16.*

L.: Debreceni Ref. Theol. Akadémia Könyvtára.

J.: N. 23.

K.: Nicolaus de Orbellis: *Cursus librorum philosophiae naturalis* (Basileae, 1494.).

Az ősnyomtatvány bőrkötéses fatáblájának mindkét felén kisebb alakú, héber *Biblia*-kódex két-két lapjának lenyomata vehető ki. Maguk a lapok ki vannak szakítva. A munka Lugossy József tanár ajándékaként került 1865/66-ban jelenlegi helyére.

37. *Tóra-töredék.*

L.: Trencsényi volt Piarista Gimnázium Könyvtára.
Jelenleg a Miestne pracovisko Matice Slovenskejben.

J.: 2681.

K.: Valturius Robertus: *De re militari* (Verona, 1472.).¹²

A könyv bőrkötésének bordájában egy *Tóra*-tekercsből vágott csíkok vannak, de olyan vékonyak és a kötésbe annyira be vannak szorítva, hogy a szöveg meghatározására nem elegendőek.

Bejegyzéseiből^{12a} elsősorban Cuspinianus distichonjait említjük meg:

Scire cupis cuinam Liber ipse Ego serui Ber . . . s
dicere si possem lingua parata foret.
Tu tamen hoc triplices monogramate disce figuras
Quis sive me domini noīa scire potes.
Hic quondam musas medica nūc arte pfessus
Has artes Phoebj Cuspinianus amat.

Majd prózában: „Hunc librū Vulturij Ego Cuspinianus Ioñ Philozophie ac Medicine doctor . . .” Megvan, hogy kitől vette: „A Joñe hustel Ciue et bibliopola Viennensi 1501.”

Johannes Cuspinianus, német diplomata és humanista, bécsi egyetemi rektor (1473–1529) huszonnégyszer járt követségben Magyarországon 1514–1526 között. Az ő bécsi könyvtárából került később az ősnymtatvány a trencsényi piaristákhoz. Erről tanúskodik a későbbi két bejegyzés: „Collegij Trench A 1730”; „Biblioth Trenchin Collegii Sch. Piarum.”

¹² F. R. Goff: *Incunabula in American Libraries*. New York, 1964. 618. No. V-88.

^{12a} I. Kotvan: Inkubábuly archívov, múzeí a niektorých historických knižníc na Slovensku. Martin, 1964. 131–132. No 224.

38. *Józua II. 9—22.*

L.: Budapesti Egyetemi Könyvtár.

J.: Nincs.

Több mint egy évtizede lebontották valamely — ma már meg nem állapítható — nyomtatványról. A vászonra erősített pergamenlevél egy fólióalakú, háromhasábos, pontozott *Biblia*-kódexből származik. Az első hasábnak csak a bal széle van meg.

38a. *Bírák XI. 4—11, 18—24.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 33.

Kj.: Biblioth. Coll. Poson. S. 1.

Ma már nem állapítható meg, mely nyomtatvány kötéstáblája volt a fólióalakú, háromhasábos, pergamen *Biblia*-kódex egy levelének töredéke. A három hasábból egy egész és egy negyed van meg. Felül le van vágva. Minden pontozott bibliai mondatot pontozott *Tárgum* követ. A margón masszorétikus megjegyzések. A pozsonyi jezsuiták könyvtárából került elő.

39. *I. Sám. XV. 11—22.*

L.: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Budapesti Gyűjtemény.

J.: B. 0941/264—29748.

K.: M. Blasius Laubich: *Historia von dem Heiligen . . . Krakawischen Bischoffe und Martyrer in Polen Stanislao* (Grätz in Steyr, MDXCV.).

A könyv kötése fólióalakú, háromhasábos, héber *Biblia*-kódex, amelyből két hasáb vehető ki.

Irodalom: S 1, 108. No. 13; S 2, 24. No. 15.

40. II. Sám. XX. 12—19.

L.: Pannonhalmi Szent Benedek-rend Központi Főkönyvtára.

J.: 118. F. 33.

K.: *Paintner*-kéziratok¹³ egyike.

A *Paintner*-kéziratok között egy latin nyelvűnek kötéstáblája fólióalakú, háromhasábos, *Biblia*-kódexből való, amelyet *Tárgum* és *Másszóra* kísér.

Irodalom: S 1, 108. No. 14; S 2, 24. No. 16.

41. I. Kir. X. 24—XI. 3.

L.: Szepesváraljai Káptalan Könyvtára (Spišská Nová Ves, Spišská Kapitula).

J.: KSK. 3062.

K.: Joannis Ludovici Schönleben *Feyertäglicher Erquick* — *Studien Erster Theil* (Salzburg, 1669.).

A mű kötéstáblája háromhasábos, pergamen *Biblia*-kódex egy levele. A pontozott héber szöveget pontozott *Tárgum* és *Másszóra* kíséri. A kötés folytán csak egyik lapja látható.

¹³ *Paintner* Antal Mihály (1753—1826) győri c. prépost és püspök volt.

42. II. Kir. VII. 10—VIII. 25; X. 32—XII. 12.

L.: Orsz. Széchényi Könyvtár.

J.: Kézirattár. Fol. Hebr. 7/IV.

Háromhasábos, pergamen, héber *Biblia*-kódex két levele, marginális *Másszóra*-val. A fűzés-nyomokból látszik, hogy kötéstábla volt. Ma már nem lehet megállapítani, hogy miről és mikor bontották le s honnan került jelenlegi helyére.

Irodalom: Kohn Sámuel: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának héber kéziratai. Bp., 1877. 24. No. 4; Die hebräischen Handschriften des ungarischen Nationalmuseums zu Budapest. Berlin, 1877. 26. No. 2; S 1, 108. No. 15; S 2, 24 No. 17.

43. II. Kir. XII. 5—17.

L.: Budapesti Központi Papnövelde Könyvtára.

J.: XX. I. 10.

K.: M. Cyriac. Spangenberg: *Antigallus. Rettung Wahrer Rechte Reiner Lutherischer Lere* (S. 1., 1589.).

Fólióalakú, kéthasábos, héber *Biblia*-kódex két levélből való a munka kötése. A latin bejegyzés szerint a pozsonyi jezsuiták könyvtárából származik. A Központi Papnövelde Könyvtárába sok mű az 1774-ben, illetve 1786-ban felosztatott szerzetesrendek könyvtáraiból került. Magyar kolostorok könyvei ezek, némelyike magyarországi héber kéziratba kötve. A kódexmaradvány második részére lásd a 49. számot.

Irodalom: S 1, 108. No. 16; S 2, 24—25. No. 18.

44. II. Kir. XV. 20—XVI. 10.

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 17.

K.: *Breviarium Strigoniense* című kézirat.

Kj.: Fr. Bap. — Martin KMS.

A XV. századi, kéziratos *Breviarium* védőlapja egy fólióalakú, kéthasábos, pontozott, héber *Biblia*-kódexből került ki, amelyet *Máásszóra* kísér. A fóliólevelet kettébehajtva használták fel. A kézitról és védőlapjáról esztergomi provenienciát tételezünk fel. A kézirat maga a turócszentmártoni Matica Slovenská könyvtárába került. Addig a pozsonyi ferencesek őrizték.¹⁴ Lásd alább a 76. és 97. számokat.

Irodalom: Z 18—19. No. 1.

45. II. Kir. XXV. 25—30.

L.: Debreceni Ref. Theol. Akadémia Könyvtára.

J.: A. 414.

K.: Jacobi Horstii D. *De aureo dente Maxillari Pueri Silesii* (Lipsiae, 1595.).

A könyv kötetáblája egy héber *Biblia*-kódex töredéke, az *Első Próféták* végével (az utolsó két szó hiányzik belőle csupán).

Irodalom: S 1, 108—109. No. 17; S 2, 25. No. 19.

¹⁴ P. Radó: Index Codicum manu scriptorum liturgicorum Regni Hungariae. Bp., 1941. 43. No. 221.

46. *Ezékiel XX. 32—34.*

L.: Orsz. Széchényi Könyvtár.

J.: Még nincs. [Állományból elkerült.]

K.: Emmanuel Alvarus: *Celeberrima et emendatissima grammatica cum indice* (Patavii, 1687.).

A nyomtatvány bekötési táblája *Biblia*-kódexből való, amely minden pontozott héber mondat után pontozott *Tárgum*-ot tartalmaz. A bejegyzés („Inscriptus Bibliothecae Szegediensi”) szegedi provenienciára utal. Szegeden azonban a középkorból egyedül Izsák zsidóról tudunk, akiről az I. rész 3. fejezetében szoltunk.

Irodalom: S 3, 31. No. 9.

47. *Ezékiel XXIII. 29—49.*

L.: Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára.

J.: 19413.

K.: Alphonsi de Vargas Toletani *Relatio* (S. l., 1636.).

A könyv kötéstáblája háromhasábos, héber *Biblia*-kódexből való. A könyvön Kollonich érsek exlibrise van.

Irodalom: S 1, 109. No. 18; 2 S, 25. No. 20.

48. *Ezékiel XXVI. 8—12, 16—19; XXVII. 3—18.*

L.: Orsz. Széchényi Könyvtár.

J.: RMK. I. 478.

K.: Vásárhelyi Gergely: *Iesus + Maria. Eztendeo által az aniazentegihaztol rendeltetet vasarnapokra,*

es innep napokra Epistolak, Es Azoknak Symmai
(Beczbe, 1618.).

A nyomtatvány kötéstáblája kéthasábos, pontozott, héber *Biblia*-kódex töredéke. A bejegyzés szerint: „Ex libris P. Pauli Ebeczky”.

Irodalom: S 1, 109. No. 19; S 2, 25. No. 21.

49. *Joél I. 14—II. 10; II. 16—26.*

L.: Budapesti Központi Papnövelde Könyvtára.

J.: XX. I. 10.

K.: M. Cyriac. Spangenberg: *Antigallus. Rettung Wahrer Rechte Reiner Lutherischer Lere* (S. 1., 1589.).

Fólióalakú, kéthasábos, héber *Biblia*-kódex két levélből való a munka kötése. A latin bejegyzés szerint a pozsonyi jezsuiták könyvtárából származik. A 43. számú kézirat egy része.

Irodalom: S 1, 109. No. 20; S 2, 25. No. 22.

50. *Zsoltárok CXIX. 83, 84, 90.*

L.: Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára.

J.: 14105.

K.: Casparis Barlaei Antverpiani *Poematum Pars II* (Francofurti et Lipsiae, 1689.).

A munka kötéstáblája háromhasábos, héber *Biblia*-kódexből való, amelyet *Tárgum* és marginális *Másszóra* kísér. Minden bibliai vers után következik a *Tárgum*.

Irodalom: S 1, 109. No. 21; S 2, 25. No. 23.

51. *Énekek éneke* I. 3—17; III. 8—IV. 8.

L.: Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára.

J.: 20992.

K.: *Breviarium Chartusianum* című kézirat.¹⁵

A latin liturgiai kódex hátsó védőlapja kéthasábos, héber *Biblia*-kódex töredéke. A bibliai szöveget margiális *Másszóra* kíséri. A Breviáriumot Gergely karthausi szerzetes másolta 1452-ben az osztrák aggszachi kolostorban. A héber *Biblia* széles margóján folytatta a latin szöveget.

Irodalom: S 1, 109. No. 22; S 2, 26. No. 24.

52. *Rut* II. 7—9, 13—15; III. 6—9.

L.: Selmechányai Múzeum (Banské Muzeum Odde-lenie Histórie, Banská Stiavnica).

J.: C. III. P. 37.

K.: Pindari *Olympia, Pythia, Nemea, Isthmia* (S. 1., Henr. Stephanus, illustris viri Hulderichi Fuggeri typographus, 1566.).

A könyv hátsó tábláján még megvan a kötés, amely egy kéthasábos, pergamen, pontozott *Biblia*-kódexből készült. A könyv a podolini piaristáké volt (Domus Podolin. Scholarum Piarum).

¹⁵ P. Radó: Répertoire Hymnologique. Bp., 1945. 8. No. 35; ua.: Miscellanea Liturgica in honorem L. Cuniberti Mohlb. II. Roma, 1949. 363—364. No. 32.

53. *Koh. VI. 10, 11–12.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 20.

K.: Kolligátum: 1. Ernesti Archiep. Pragensis *Statuta provincialia* (Pragae, 1606.); 2. Pontanus a Braitenberg, G. B.: *Orationes synodales* . . . (Pragae, 1607.); 3. *Luctus illustris Nassovicae scholae* . . . (Herbornae Nass., 1607.); 4. B. Ugolinus: *Responsiones* . . . (Moguntiae, 1607.); 5. Bellarminus: *Responsio* . . . (Moguntiae, 1606.); 6. Ch. Pelargus: *De fractione panis* (Hanoviae, 1607.).

Kj.: Ba. Fr. Sk. = Ba. B. 12343.

A kolligátum kötésében négy csík van egy pontozott, pergamen, héber *Biblia*-kódexből. A könyv a szakolcai ferencesek tulajdonában volt.

54. *Eszter IV. 11–V. 5.*

L.: Scheiber Sándor könyvtára.

J.: Nincs.

K.: *Unruhiger Wall-Bruder aus dem Judenthumb // Das ist: Wunderbare Erzählung von einem Jüden Ahasverus genannt* . . . (S. 1., 1660.).^{15a}

Az aprónyomtatvány *Eszter*-tekercs (*Megilla*) töredékébe van kötve. A pontozatlan szöveg mutatja, hogy nem *Biblia*-kódexből való.

Irodalom: S 3, 31. No. 10.

^{15a} G. K. Anderson: *The Legend of the Wandering Jew*. Providence, 1965. 52.

55. *Eszter IX. 23—26.*

L.: Orsz. Széchényi Könyvtár.

J.: RMK. I. 1133. 1. péld.

K.: Nógrádi Mátyás: *Idvősseg kapuja* (Colosvarat, 1672.).

A könyv korabeli kötésének gerincében pergamen-csík volt egy *Eszter*-tekercsből (*Megilla*). Mivel a szöveg pontozatlan és a pergamen hátlapja üres, mutatja, hogy nem *Biblia*-kódexből való.

56. *Dániel VII. 20—VIII. 24.*

L.: Orsz. Széchényi Könyvtár.

J.: 600.341.

K.: Emanuelis Sweertii Septimontani *Florilegium* (Francofurti ad Moenum, 1612.).

A könyv kötéstáblája fólióalakú, háromhasábos, pontozott *Biblia*-kódex, másszórétikus jegyzetekkel. A lebontott két pergamenlevél a Kézirattárba került. Az egyik levél harmadik hasábjára hiányzik. A kézirat további részére lásd az 58. számot.

57. *Ezra IV. 2—3, 8—9.*

L.: Debreceni Ref. Theol. Akadémia Könyvtára.

J.: J. 837.

K.: Stephanus Tarnóczy: *Idea coronata sive Vita S. Stephani* (Viennae Austriae, MDCLXXX.).

A könyv kötése kéthasábos, pergamen *Biblia*-kódexből való, amelyet marginális *Másszórá* kísér.

Irodalom: S 1, 109. No. 23; S 2, 26. No. 25.

58. *Ezra IV. 11—19; V. 4—14.*

L.: Orsz. Széchényi Könyvtár.

J.: 600.341.

K.: Emanuclis Sweertii Septimontani *Florilegium*
(Francofurti ad Moenum, 1612.).

A könyv kötéstáblája fólióalakú, háromhasábos, pontozott *Biblia*-kódex, másszórétikus jegyzetekkel. A lebontott két pergamenlevél a Kézirattárba került. Az egyik levél harmadik hasábjára hiányzik. A kézirat további részére lásd az 56. számot.

59. *I. Krón. I. 7—39.*

L.: Keszthelyi Festetich Könyvtár. Jelenleg a Zsidó
Vallási és Történeti Gyűjteményben.

J.: Nincs.

Fólióalakú, *Másszóra*-val ellátott, háromhasábos *Biblia*-kódex egy levélnyi töredéke.¹⁶ Egy hasáb le van belőle vágva. A *Krónikák könyv*-ének eleje, apró héber betűkből kialakított illusztrációval: Éva egyik kezével olajfalevél-csokrot tart maga elé, a másik kezével almát nyújt Ádám felé, akinek csak egyik keze és egyik lába látható. Közepütt fa, amelyre kígyó tekerőzik. Úgy látszik, hogy a díszes kiállítású kódexben minden bibliai könyv előtt volt egy illusztráció. A hajtásaiból világosan kivehető, hogy könyv kötési táblája volt sokáig. A bordán levő cím nagyon halvány és nem betűzhető

¹⁶ Büchler Sándor tévesen azt írja, hogy „históriát feldolgozó kódexnek fennmaradt darabja”.

ki. Nagyon valószínű, hogy a „budai zsákmány”-nyal került Buda visszafoglalásakor a főúri család birtokába. Talán éppen Mátyás könyvtárából származott. A legdíszesebb héber kódexmaradvány a régi Magyarországon.

Irodalom: Büchler Sándor, Libanon. VII. 1942. 65; S 1, 109—110. No. 24; S 2, 26. No. 26.

59a. *I. Krón. II. 25—54.*

L.: Budapesti Központi Papnövelde Könyvtára.

J.: Se. 32.

K.: *Epicedia et Epitaphia ... ad M. Martinum Crusium, in Tubingensi Academia, utriusque linguae Doctorem...* (Tubingae, 1589.).

A nyolc nyomtatványból álló kolligátum elseje a fenti könyv. Kötéstáblája fólióalakú, háromhasábos, pontozott, pergamen *Biblia*-kódex egy leveléből készült. A lap alján másszorétikus jegyzetek. A kötésen még kivehetők a bőrkapsok. A címlap bejegyzésének tanúsága szerint a pozsonyi jezsuiták könyveiből való (Collegij S. Jesu Posonij ad S. Salvatorem. Catalogo Inscriptus 1693.). Minthogy a kötés nincs lebontva, belső felét nem vizsgálhattuk meg. Félégyházi József professzornak köszönjük, hogy átnézhattuk a Budapesti Központi Papnövelde hártýakötésű nyomtatványait s közöttük ezt megelhehtük.

60. *I. Krón. XXI. 10—13, 16; XXII. 13—14.*

L.: Pozsonyi Egyetemi Könyvtár.

J.: Inc. 245. I. exemplár, II.

K.: *Biblia Latina* cum postillis Hugonis de Sancto Charo (Basileae, non post 1499.).¹⁷

Az ősnymtatvány külső táblájának szélein és sarkain csíkok vannak egy pergamen, héber *Biblia*-kódexből. A kötet a podolini piaristáké volt.

61. II. Krón. XXVI. 9, 17, 19; XXVII. 3; XXVIII. 3—4.

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 27.

K.: Jacobus Marchantius: *Rationale evangelisantium* (Coloniae Agrippinae, 1651.).

Kj.: Fr. Sk. 13826.

A könyv kötéstáblájában öt csík van egy kéthasábos, pontozott, pergamen *Biblia*-kódexből. A kötet a szabolcai ferencesek könyvtárából való.

62. II. Krón. XXVIII. 5—7, 10—13.

L.: Jászói Matica Slovenská.

J.: Roz. sem. 662.

K.: *Theses ex universa philosophia compendio approbatae* című latin kézirat.

A kéziratos munka kötéstáblája fólióalakú, háromhasábos, pergamen, héber *Biblia*-kódexből való, amelyet *Másszóra* kísér. A rozsnyói (Rožňava) szeminárium könyveiből való.

¹⁷ I. Kotvan: Inkunábuly Univerzitetnej knižnice v Bratislave. Bratislava, 1960. 80—81. No. 86.

63. *Biblia.*

L.: Orsz. Széchényi Könyvtár.

J.: Ant. 1343.

K.: Gregorii Papae IX. *Decretales* (Venetiis, 1584.).

A könyv bordájából kibontott pergamencsík. Maga a szöveg le van vágva, csupán betűk maradtak meg, de ezek nem elegendőek az azonosításhoz. Annyi azonban megállapítható, hogy fólióalakú, héber *Biblia*-kódexből való.

2. H Á F T Á R A

64. II. Kir. XII. 6–17 (שְׁקָלִים); I. Kir. V. 26–28: יָקַח לִי תְרוּמָה; Ez. XLIII. 19–27 (תְּצִיָּה); I. Kir. XVIII. 20–26: בִּי תִשָּׂא.

L.: Váci Püspöki Könyvtár.

J.: Nincs.

XVII. századi, ötkötetes nyomtatvány egyik kötetének győri kötése volt ez a fólióalakú, kéthasábos, pontozott *Háftára*-kézirat. Közül hiányzik egy lap. Előttünk nem ismeretes, hogy milyen nyomtatványról fejtették le. (A többi négy kötetről lásd a 114. számot.) A zárójelbe tett héber jelzések tőlünk származnak, a zárójel nélküliek magában a kéziratban vannak. Lehet, hogy *Biblia*-kódexhez tartozott, lehet, hogy önálló *Háftára*-mű. Ilyen *Háftára*-példányok az ókortól kezdve ismeretesek, egy illusztrált darab a XVIII. század elejéről Rohoncon is volt.¹⁸ A töredékkel, amelyet Holl Béla talált meg és bontatott le, Liptay György ismertetett meg.

Irodalom: S 3, 31–32. No. 11.

¹⁸ A. Scheiber, *Studies in Bibliography and Booklore*. III. 1957. 3; E. Naményi, *REJ*. CXVI. 1957. 64; Scheiber Sándor: *Magyarországi zsidó feliratok*. Bp., 1960. 305.

65. *Jes. I. 1—8* (ש' חזון).

L.: Jászói Matica Slovenská.

J.: Inc. 145.

K.: Johannes de Bromyard: *Summa Praedicatorum*
II (S. l., non post 1484.).^{18a}

Az ősnymtatvány belső fatábláin fólióalakú, pontozott, héber *Háftára*-kódex egy-egy lapja volt. A lapok ki vannak szakítva, de lenyomatuk még olvasható. Fent ez áll: אֱלֹהֵי הַדְּבָרִים. Tehát itt kezdődtek a Deuteronomium Háftárai. A mű a jászói premontreiek könyvtárából származott. Bejegyzés: „Conuentus Radieñs (?) possidet ab Annis Antiquioribus et ab Annis pluribus (?) supra.”

66. *Jes. I. 4, 21—23* (ש' חזון); *XL. 2, 7, 18—19* (ש' נחמני);
XLIX. 15—16 (עקב).

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 16.

K.: Io. Rodolphus Lavaterus Tigurinus: *KATABASIS* (Francofurti, 1610.).

Kj.: Fr. Sk. 14328.

A könyv bordájában 8 csík volt egy kéthasábos, pergamén, héber *Háftára*-kódexből. Természetesen ez is lehetett egy *Biblia*-kézirat része, csakúgy, mint az előbbi szám. A könyv a szakolcai ferencesek könyvtárából való. Lásd alább a 164. számot.

^{18a} *I. Kotvan*: Inkunábuly v Košiciach, v Jasove a v Spišskej Kapitule. Košice, 1967. 103—104. No. 168.

67. *Ezékiel XXXVI. 36* (ש' פרה); *XLV. 18—25* (ש' ההודש).

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 18.

K.: Címe nem ismeretes, jelenleg Nagyapponyban (Oponice).

Kj.: M. 3697.

A könyv kötése kéthasábos, pontozott, pergamen, héber *Háftára*-kódex félbeszakított levele. Lehet azonban, hogy *Biblia*-kézirat egy része. Külső felén Sábbát Pára háftarájának vége és Sábbát Háchódes háftarájának eleje van, az utóbbi a szefárd ritus szerint. Címéül ez áll: פרשת ההודש. יהוקאל. A nagyugróci Zay-könyvtárból került Nagyapponyba. A kézirat további részére lásd fent a 15. számot.

3. BIBLIAFORDÍTÁS

68. *Tárgum ad Ex. XX. 11—XXII. 8; XXXIII. 6—XXXIV. 8; XXXVII. 11—XXXVIII. 10.*

L.: Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára.

J.: Inc. 12093.

K.: Alphonsus de Spina: *Fortalitium fidei* (Basileae, 1475.).

Az ősnyomtatvány elejére és végére — a könyv kíméléseért — pergamenlapokat kötöttek be. Az elülső lap *Tárgum*-kódexből került ki olyan módon, hogy nyolc lapból csináltak egy fóliót, de még így sem bizonyult elég nagynek és ezért egy latin kéziratból ragasztottak hozzá alul is, oldalt is margót. A héber kódex Onkelosz *Tárgum*-át tartalmazza, az egyes héber kezdőszavak után folyamatosan adja az arámot. Az ősnyomtatvány egy bécsi apáca-kolostor tulajdona volt, erről tanúskodik a megrongált bejegyzés: „Iste liber est conventus Beatae Mariae Virginis . . . In Vienna Austriae.” Másutt dátum is áll: 1483.

Irodalom: S 1, 110. No. 25; S 2, 26—27. No. 27.

69. *Tárgum ad Lev. XXII. 7—23; XXV. 47—XXVI. 6.*

L.: Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára.

J.: 12014.

K.: Antoninus Florentinus: *De censuris* (Mantova, c. 1475.).

A könyv hátsó táblájának belső részére *Tárgum*-kódex két-két lapja van ragasztva. Onkelosz *Tárgum*-át tartalmazza a fenti módon: Az egyes héber kezdőszavak után következik folyamatosan az arám szöveg. A lera-gasztott két lap szövege nem olvasható.

Irodalom: S 1, 110. No. 26; S 2, 27. No. 28.

4. EXEGÉZIS

70. *Rási ad Lev. XX. 23—XXI. 7.*

L.: Orsz. Rabbiképző Intézet Könyvtára.

J.: B. 3.

Egy könyv nélküli tábla, amelyről lebontottuk Rási *Biblia-kommentár* jának egy papírlevelét. Ugyanebben a táblában volt Májmúni *Misné Tóra*-jának négy levele is egy ritka kiadásból, amelyet Spanyolországban nyomtak 1480 körül (mai jelzete: Inc. 15.).¹⁹ Azóta a cambridgei genizában további lapokat találtunk belőle.

71. *Rási ad Lev. XXVI. 14—XXVII. 28.*

L.: Orsz. Rabbiképző Intézet Könyvtára.

J.: B. 4.

Egy ma már ismeretlen könyv táblájából kibontott Rási-kézirat. A *Tóra-kommentár* egy nyolcadrétű, kurzív írású, pergamen kódexének négy levele. A lapok két-hasábosak. A XXVI. 24-nél a רש"י ישן verzióját követi. A töredék — és egyúttal Leviticus könyve — végén ez olvasható:

נשלם ספר ויקרא
תהלה לאל איום ונורא

¹⁹ Scheiber Sándor, Magyar Könyvszemle. LXXIX. 1963. 326—327; Kirjath Sepher. XXXIX. 1964. 280.

72. *Rási ad Lev. XXVI. 30—XXVI. 37; Num. III. 38—IV. 7.*

L.: Nagyszombati Városi Levéltár (Archiv Mesta Trnavy).

J.: MG. Rationes Camerae lib. reg. civitatis Tyrnaviensis. 1594/95.

K.: *Számadáskönyv.*

A magyar nyelvű számadáskönyv bekötési táblája háromhasábos, fólióalakú, héber, pergamen Rási-kódex két levele. A második levél harmadik hasábjára a tábla belső lapjára van hajtva. A belső hasábokat a kötés takarja s így szövegük nem olvasható. Gyönyörű írás a XIV—XV. századból. A sorok vonalazva vannak. Itt-ott marginális jegyzetek is láthatók rajta. Az 1539-ben kiűzött nagyszombati zsidók könyveinek nagyértékű maradványa.

73. *Rási ad I. Kir. XX. 33—II. Kir. IV. 1.*

L.: Orsz. Széchényi Könyvtár.

J.: Kézirattár. Fol. Hebr. 7/XIV.

K.: *Biblia Latina* (Nürnberg, 1480.).²⁰

Kj.: Inc. 21.

Az ősnymtatvány első lapja előtt fólióalakú, pergamen, héber kézirat volt bekötve, amely — kibontása után — a Kézirattárba került. A 3—3 hasábos kódextöredék.

²⁰ Gesamtkatalog der Wiegendrucke. IV. Leipzig, 1930. 103—104. No. 4243.

dék Rási *Biblia-kommentár*-ját tartalmazza. A kézirat első lapján ez a bejegyzés áll: „Liber B. V. Mariae in Lubens”; az ősnymtatvány első lapján pedig: „Caenobii B. M. V. in Lubens Ordinis Cisterciensis”. Ez arra mutat, hogy a leubusi (Szilézia, Breslau kerületében) cisztercita apácakolostorból került Magyarországra.

Irodalom: A. Scheiber, Studies in Bibliography and Booklore. II. 1955. 37—39; S 1, 110. No. 27; S 2, 27. No. 29.

5. TALMUD

74. Ber. 43a/b

L.: Pozsonyi Káptalan Könyvtára.

J.: Haeret. 154.

K.: Valerius Herberger: *Der achte Theil . . . der grossen Thaten Gottes* (Leipzig, 1608.).

A könyv fólióalakú, pergamen *Talmud*-kódexbe van kötve, amelynek elrendezése akár a mai nyomtatott kiadásé: Közepütt a szöveg, szélein a kurzív írású Rási- és Tószáfót-kommentár.

75. Šabbát 148a.

L.: Pozsonyi Városi Könyvtár.

J.: K. XII. 5518.

K.: Hieronymus Stridonensis: *Epistolae*. Pars II (Basileae, 1489.).²¹

Az ősnymtatvány bordájában fólióalakú, pergamen *Talmud*-kódex maradványa van, szélei elől-hátul a fátáblákra vannak ragasztva.

²¹ I. Kotvan: Katalóg prvotlačí Vedeckej knižnice mesta Bratislavy. Bratislava, 1956. 27. No. 26.

A jobboldali csíkon ez olvasható:

הדרן [עלך חבית]
פר שאל [אדם מהנירו]

76. *Erubin 54a/b*.

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 17.

K.: *Breviarium Strigoniense* című kézirat.

Kj.: Fr. Bap. — Martin KMS.

A XV. századi, kéziratos *Breviarium* bordájában egy pergamen *Talmud*-kódexből van 13 csík. A kódex margóján megjegyzések voltak. A kézirat maga a turóc-szentmártoni Matica Slovenská könyvtárába került. Addig a pozsonyi ferencesek őrizték. Lásd még fent a 44. számot s alább a 97. számot.

77. *Pesz. 50a, 61b*.

L.: Pozsonyi Városi Levéltár.

J.: 4—1.3.

K.: *Grundbuch II*.

A pozsonyi levéltár *Telekkönyv*-ének II. kötete fólióalakú, kéthasábos *Talmud*-kódex két levelébe van kötve. A szöveg marginális jegyzetekkel van ellátva. A kódex pozsonyi provenienciája és jelentősége a középkori magyar zsidóság könyvkultúrája szempontjából kétségtelen. (Lásd a 8. szám alatt mondottakat.).

Irodalom: S 3, 32, No. 12.

78. *Pesz. 68b—70a.*

L.: Soproni Állami Levéltár.

J.: No. 20.

K.: *Weinzehend Register anno dni 1545.*

A *Bortized-jegyzék* kötése fólióalakú, kéthasábos, pergamen *Talmud*-kódex egy levele. A kódex az 1526-ban kiűzött soproni zsidók könyveiből való.

Irodalom: SSz 322. No. 1.

79. *Jóma 50a—60a, valamint a VI. Perek Misnáí.*

L.: Soproni Állami Levéltár.

J.: No. 1.

K.: *Paul Schutzner*²² *Raytt Register in Anno 1528.*

A *Számadáskönyv* burkolója fólióalakú, kéthasábos, pergamen *Talmud*-kódex 7 levele. A Misnák az egyes Perekek élén együtt vannak. Ez megfelel a középkori — bizonyára német — eljárásnak. A kódex az 1526-ban kiűzött soproni zsidók könyveiből való.

Irodalom: SSz 322. No. 2.

80. *Jóma 84a—85a.*

L.: Debreceni Ref. Theol. Akadémia Könyvtára.

J.: E. XII. 34.

K.: *Theophili Golii Grammatica Graeca* (Amsterdami, 1661.).

²² Soproni városbíró és városi kamarás volt. M.Zs.O. V/2. 341. No. 7.

A könyv kötéstáblája fólióalakú, pergamen *Talmud*-kódexből készült, amelyben a szöveget Rási kommentárja kíséri.

Irodalom: S 3, 32. No. 13.

81. *Szukka 5a—6b.*

L.: Pozsonyi Evangélikus Lyceum Könyvtára. Jelenleg a Szlovák Tudományos Akadémia Könyvtára.

J.: Kézirattár, 441.

K.: *Liber Medicus*, 1540 című kézirat.^{22a}

A latinnyelvű orvosi kézirat kötéstáblája egy fólióalakú, kéthasábos, pergamen *Talmud*-kódex egy levele. A szöveget marginális jegyzetek kísérik. Az utolsó sorok át vannak húzva és javítva. A kötés pozsonyi eredete s így a *Talmud*-kódexé is valószínűnek látszik.

82. *Szukka 33b—34a; 35a/b.*

L.: Székesfehérvári Püspöki Könyvtár.

J.: Inc. 466.

K.: Gregorii Papae IX. *Decretales* (Venetiis, 1498.).

Az ősnymtatvány egykorú kötésének bordájában kéthasábos, szép, apró betűkkel írt *Talmud*-kódexből van négy csík olyképp, hogy a könyvkötő a következő fóliót

^{22a} *Harmath Károly*: A pozsonyi evang. lyceumi könyvtár régi nyomtatványainak és kéziratgyűjteményének ismertetése. Klny. a pozsonyi evang. lyceum 1877/78. és 1878/79. évi értesítőiből. II. rész, 12. No. 18.

is kihajtotta, hogy hosszabb csíkokat nyerhessen. Bejegyzés: „3. Nov. 1885. Vienna, Kohn.”

Irodalom: S 3, 32. No. 14.

83. *Szukka 35b—38a; Misnák az V. Perekhez; 50b—51b.*

L.: Soproni Állami Levéltár.

J.: No. 4.

K.: *Rayttregister 1539.*

A *Számadáskönyv* kötéstáblája fólióalakú, kéthasábos, pergamen *Talmud*-kódex két levele. Közül néhány levél hiányzik. A kódex az 1526-ban kiűzött soproni zsidók könyveiből való.

Irodalom: SSz 322. No. 3.

84. *Béca 22a—23a.*

L.: Budapesti Központi Papnövelde Könyvtára.

J.: XX. D. 7.

K.: Ottho Brunnelss — Hans Schotten: *Concordancz und Vergleichung beyleüffig aller Göttlicher Schrift* (S. I. et a.).

A kolligátum bőrkötésének bordájához két *Talmud*-kéziratból vágott csíkot a könyvkötő. A másik csíkot lásd a 87. szám alatt. Belső tábláján a legkorábbi tulajdonos bejegyzése olvasható: „Jacob Beserr zugehörig. 1622.” Latin beírás tanúsága szerint 1764-ben a szatolcai jezsuiták könyvtárában volt a mű.

Irodalom: S 3, 32. No. 15.

85. *Rós Hássána* 22b; 25a/b; 26a; 27a.

L.: Esztergomi Simor Könyvtár.

J.: Inc. Simor II. 7834—5.

K.: Baldus de Ubaldis: *Consiliorum Pars II, IV* (Mediolani, 1489—93.).

Az ősnymtatvány kötéstáblájában kéthasábos *Talmud*-kódexből vannak csíkok (a II. kötetben kisebb töredék, a IV. kötetben két nagyobb). A könyvkötő ugyanúgy járt el, mint a 82. szám alatt leírt kódex esetében: A következő lapot is kihajtotta, hogy hosszabb csík kerüljön ki belőle. További része a 86. szám alatt.

Irodalom: S 3, 32. No. 16.

86. *Rós Hássána* 26b; 27b—28a.

L.: Székesfehérvári Püspöki Könyvtár.

J.: Inc. 226.

K.: Baldus de Ubaldis: *Consiliorum Pars I* (Mediolani, 1489.).

Az ősnymtatvány bordájába elől-hátul egy-egy csík van bedolgozva egy fólióalakú, pergamen *Talmud*-kódexből. Ehhez tartoznak a 85. szám töredékei.

Irodalom: S 3, 32. No. 17.

87. *Megilla* 30a.

L.: Budapesti Központi Papnövelde Könyvtára.

J.: XX. D. 7.

K.: Ottho Brunnfelss — Hans Schotten: *Concordanz und Vergleichung beyleüffig aller Göttlicher Schrifft* (S. 1. et a.).

A kolligátum bordájának második csíkja ez egy nagyobb betűs *Talmud*-kódexből. Lásd a 84. szám alatt mondottakat.

Irodalom: S 3, 32—35. No. 18.

88. *Ketubot 95a—97b. és a XI. Perek Misnái.*

L.: Soproni Állami Levéltár.

J.: No. 5.

K.: *Hans Reissen*²³ *Camerers Raytt Register 1538.*

A *Számadáskönyv* borítólapja fólióalakú, egyhasábos, pergamen *Talmud*-kódex két levele. A kódex az 1526-ban kiűzött soproni zsidók könyveiből való.

Irodalom: SSz 324. No. 4.

89. *Gittin 53b—55b.*

L.: Orsz. Széchényi Könyvtár.

J.: Kézirattár. Fol. Hebr. 7/VI.

Fólióalakú, kéthasábos hártylevél, amely egy *Talmud*-kódexből került ki. Csupán a szöveget tartalmazza, minden kommentár nélkül. Kívül, minthogy kötéstáblául szolgált, a használattól kopott. Ma már nem lehet

²³ Városi kamarás, polgármester. M.Zs.O. V/2. 311—312, 431.

megállapítani, hogy miről és mikor bontották le s honnan került jelenlegi helyére.

Irodalom: Kohn Sámuel: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának héber kéziratai. Bp., 1877. 24. No. 6; Die hebräischen Handschriften des ungarischen Nationalmuseums zu Budapest. Berlin, 1877. 26. No. 4; E. Róth, Kirjath Sepher. XXXI. 1955/56. 474.

90. *Nedárim 91b.*

L.: Orsz. Rabbiképző Intézet Könyvtára.

J.: T. 12.

Egy ősnymtatvány bártfai kötésének bordájából került elő e *Talmud*-kódex kétleveles töredékének két csíkja. A másik csíkra lásd a 91. számot. Az ősnymtatványról magáról nincs feljegyzés s így ma már nem határozható meg, de mindenképp Georgius Petri könyvtárából származott. A kódex tehát Bártfán volt a XVI. század első évtizedében.

Irodalom: E. Róth, Kirjath Sepher. XXXI. 1955/56. 474; S 3, 35. No. 19.

91. *Szóta 2a; 7a/b.*

L.: Orsz. Rabbiképző Intézet Könyvtára.

J.: T. 12.

Ugyanabból az ősnymtatványból előkerült *Talmud*-kódex további csíkja, mint amelyből a 90. szám alatt leírt való. Az 1a lapon *Szóta* traktátus címe olvasható: *אתחיל מסכת סוטה*, s alatta elmosódottan a másolók

ismert, humoros záradéka: „Erősödj, erősödjünk, a másolót ne érje kár, amíg fel nem megy a számár a létrán.”²⁴
A bártfai ősnymtatványra lásd a 90. szám alatt mondotakat.

Irodalom: E. Róth, Kirjath Sepher. XXXI. 1955/56. 474; S 3, 35. No. 20.

92. *Szóta 35a—36b.*

L.: Soproni Állami Levéltár.

J.: No. 21.

K.: *Weinzechendt Register anno dni 1546.*

A *Bortized-jegyzék* kötése fólióalakú, kéthasábos, pergamén *Talmud*-kódex egy levele. A kódex az 1526-ban kiűzött soproni zsidók könyveiből való.

Irodalom: SSz 324. No. 5.

93. *Bába Mecia 68a.*

L.: Pozsonyi Egyetemi Könyvtár.

J.: Inc. 172.

K.: Petrus Lombardus: *Sententiarum libri IV cum commentariis S. Bonaventurae. Pars I (Norimbergae, 1500.).*²⁵

²⁴ Lásd erről a szólásról A. Scheiber, *Folia Ethnographica*. I. 1949. 99—101; Magyar Nyelv. L. 1954. 90—93; Magyar Könyvszemle. LXXXIII. 1967. 314. Az iszlám ellen irányult polemikus célzatáról: A. Altmann, *Studies in Mysticism and Religion presented to Gershom G. Scholem*. Jerusalem, 1967. 32.

²⁵ I. Kotvan: *Inkunábuly Univerzitnej knižnice v Bratislave*. Bratislava, 1960. 189. No. 329.

Az ősnyomtatvány I. kötetének kötéstáblájában két csík van egy kéthasábos, pergamen *Talmud*-kódexből. A margón kurzív írású megjegyzések láthatók. Kibontottan az ősnyomtatvány mellé van téve. A szakolcai ferencesek könyvtárából került ki.

94. *Bába Mecia* 92b—94b, 97a/b.

L.: Pécsi Egyetemi Könyvtár. Klimó-gyűjtemény.

J.: U. VI. 17.

K.: *Opera theologica et philosophica* című kézirat.

A XV. századi teológiai és filozófiai traktátusokat tartalmazó, papírra írt kódex eredeti kötésének előzéklapja és belsejének egy csíkja kéthasábos, pergamen *Talmud*-kéziratból való. Egy fóliólevél kettébe van vágva. A kötés fatáblákra húzott, egykorú, vaknyomásos bőr, sárgaréz veretekkel. A pécsi provenienciát kizárja a pécsi zsidók története. A középkorból csak két kitért zsidóról tudunk: Az első egy nő, Catherina Iudea, aki 1467-ben bukkan fel,^{25a} a másik, Hans Veyol, aki 1474-ben Regensburgból tett itt látogatást.²⁶

95. *Szanhedrin* 94b. *skk.*

L.: Bártfai Szt. Egyed templom Könyvtára. Jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumban.

^{25a} M.Zs.O. II. Függelék: No. 30.

²⁶ R. Straus: *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Juden in Regensburg*. München, 1960. 40. No. 149; M.Zs.O. VIII. 80. No. 64; Schweitzer József: A pécsi izraelita hitközség története. Bp., 1966. 16; A. Scheiber, *Jewish Social Studies*. XXX. 1968. 47—48.

J.: 21.

K.: Johannes Gerson: *Opera* III (Strassburg, 1494.).

Az ősnyomtatvány bordájában *Talmud*-kódex két csíkja van. A kötés a Georgius Petri könyvtárában gyakori, bártfai eredetű. A kódex tehát legkésőbb a XVI. század első évtizedében már itt volt. Ábel Jenő jelzi a héber kódexmaradványt, de még nem tudta azonosítani.²⁷

Irodalom: S 3, 35. No. 21.

96. *Menáchet* 101b—103b.

L.: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.

J.: Kézirattár. T. 241.

K.: P. Manutius: *Apophthegmatum ex optimis utriusque linguae scriptoribus libri octo* (Coloniae, 1596.).

Kj.: 550.167. A Reiner-gyűjteményből való, ahol jelzete: R. 133.

A nyomtatványról 1965-ben lebontott hártya egy fólióalakú, pergamen *Talmud*-kódex másfél levele. Az alsó rész és az egyik lap nagyobb fele le van vágva. A belső fele erősen kopott. A sorok felett és a margókon megjegyzések láthatók. Korábbi tulajdonosai: A szécsényi ferences kolostor, a gyöngyösi ferences kolostor és Báthori Márton, aki 1630-ban érsekújvári plébános volt. A könyvön szereplő 1645-ös évszám így valószínűleg az utolsó tulajdonossal kapcsolatos.

²⁷ Ábel Jenő: A bártfai Sz.-Egyed temploma könyvtárának története. Bp., 1885. 152—153.

97. *Nidda 32a/b.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 17.

K.: *Breviarium Strigoniense* című kézirat.

Kj.: Fr. Bap. — Martin KMS.

A XV. századi, kéziratoss *Breviarium* bordájában egy másik pergamen *Talmud*-kódexből is van 5 csík. A kódex margóján megjegyzések voltak. A kézirat maga a turócszentmártoni Matica Slovenská könyvtárába került. Addig a pozsonyi ferencesek őrizték. Lásd még fent a 44. és 76. számokat.

98. *Nem azonosított Talmud-töredék.*

L.: Budapesti Egyetemi Könyvtár.

J.: Ősny. 526.

K.: Thomas de Aquino: *Commentaria in omnes epistolas Pauli apostoli* (Basileae, 1495.).

Az ősnymtatvány bordájában nem jellemző s így nem azonosítható, igen keskeny csíkok vannak egy háromhasábos, pergamen *Talmud*-kódexből. A bejegyzések közül idézzük a következő kettőt: „Hic liber est monasterii Bondorffensis fratrum eremitarum S. Pauli primi eremitaе”; „Sum Matthei Kály de Fegwernek et omnium fratrum fl. 1. emi anno domini 1557.”

Irodalom: S 3, 35. No. 22.

99. *Nem azonosított Talmud-töredék.*

L.: Magyar Országos Levéltár.

J.: OL. kamarai lt.

K.: *Városi és várszámadások, 1550.*

Az 1550-ből származó és 1610-ben újjá kötött sorozat gerincéből két pergamencsík került elő. Látható, hogy *Talmud*-kódexből való, de oly kicsiny darabok, hogy a szöveg nem ad támpontot a lelőhely meghatározására. A töredék ismeretét Hasznosné Szöllős Ilonának köszönöm.

6. TALMUDKOMMENTÁR

100. *Rási ad Szukka 4b—8a.*

L.: Soproni Állami Levéltár.

J.: No. 19.

K.: *Kammer Rechnung 1514.*

A *Számadáskönyv* burkolótáblája fólióalakú, kéthasábos, pergamen *Rási*-kódex két levele. A középkorban külön kódexbe foglalták *Rási Talmud-kommentár*-ját s nem — mint ma — a szöveg margójára nyomják. A kódex az 1526-ban kiűzött soproni zsidók könyveiből való. Az 1514-es *Számadáskönyv*-et is csak ez idő után kötétték héber hártýába.

Irodalom: SSz 326—328. No. 9.

101. *Rási ad Zebáchim 31a—31b.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 7.

K.: Pázmány Péter: *Csepregi Szégyenvallás* (Prága, 1616.).²⁸

Kj.: B. 25242.

A nyomtatvány kötése fólióalakú, kéthasábos, perga-

²⁸ RMK. I. No. 470.

men *Rási-kódex* egy leveléből készült. A hártyalevél alul-felül le van vágva.

Irodalom: Z 22—23. No. 5.

102. *Jehúda b. Nátán (RIBN) ad Jebámot 56b—57b, 57b—58b, 59b—60b, 65a—67b.*

L.: Soproni Állami Levéltár.

J.: Nos. 14, 23, 24, 12.

K.: 1. *Copeien allerlay Sendschreiben der Statt Odenburg . . . anno dni 1545—1551*; 2. *Traidtzhendt Register anno dni 1545*; 3. *Steuer Register der Statt Odenburg anno dni 1542*; 4. *Weinzhendt Register anno dni 1541.*

Sopron városa felsorolt kéziratos kötetei fólióalakú, héber, pergamenkódex 5 kiszakított levelébe vannak kötve. Az eredeti kódex *Jehúda b. Nátán Talmud-kommentárj*át tartalmazta. A szerző *Rási* tanítványa és veje volt, 1100 körül élt. Mesterének magyarázatai alapján szerkesztette meg művét, amelyet még a XII—XIII. században idéztek, de később nyoma veszett. J. N. Epstein a genizából publikálta *Ketubot* traktátusához szóló összefüggő részét.²⁹ Sopronban előkerült egy nagyobb darab *Jebámot* traktátusához. Meg vannak benne a *Jicchák b. Móse Or Záruájában* való idézetek. A kódex az 1526-ban kiűzött soproni zsidóké volt.

²⁹ J. N. Epstein, *Tarbiz*. IV. 1932. 11—34, 153—192; *ua.*: ספרו של רבנו יהודה בן נתן לכתובות. Jerusalem, 1933. A spanyol Escorial könyvtárának egy pergamenkéziratában M. Hirschler legújában Szukka I. Perekjére írt kommentárját találta meg (Színáj. LXIII. Nos. 5—6. 1968. 198—215.).

Irodalom: SSz 328—329. Nos. 10—13; *E. Róth*, Samuel K. Mirsky Jubilee Volume. New York, 1958. 285—312.

103. *Rásbám ad Bába bátra 107b—109a.*

L.: Budapesti Egyetemi Könyvtár.

J.: Ősny. 158.

K.: Nicolaus de Lyra: *Postillae in Vetus et Novum Testamentum*. III (Venetiis, 1483.).

Az ősnyomtatványba elől-hátul be van kötve egy fólióalakú hártyakódexből vágott két csík. A kódex Sámuel b. Méir, Rási unokájának (XII. század első fele) *Talmud-kommentár*-ját tartalmazta.

Irodalom: S 3, 35. No. 23.

104. *Elchánán b. Jicchák Tószáfót-ja ad Áboda Zára 19a—20b.*

L.: Orsz. Széchényi Könyvtár.

J.: Kézirattár. Fol. Hebr. 7/III.

Fólióalakú hártyalével, amely *Tószáfót*-ot tartalmaz Elchánán b. Jicchák, francia glosszátor és decizor tollából. A szerző 1184-ben mártírhálált halt. A hártya szélének hajtásából látható, hogy kötéstáblának használták. Ma már nem lehet megállapítani, hogy miről és mikor bontották le s honnan került jelenlegi helyére.

Irodalom: *Kohn Sámuel*: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának héber kéziratái. Bp., 1877. 24. No. 3; Die hebräischen Handschriften des ungarischen Nationalmuseums zu Budapest. Berlin, 1877. 26—27. No. 5; *E. E. Urbach*: Báálé Háttószáfót. Jerusalem, 1955. 212, 9. jegyzet.

105. *Áséri ad Beráchot 70c—71b* (az I. Perek vége és a II. eleje).

L.: Székesfehérvári Püspöki Könyvtár.

J.: Inc. 383.

K.: Albertus Magnus: *Summa de creaturis* (Venetiis, 1498.).

Az ősnymtatvány kötéstáblája egy fólióalakú, háromhasábos, héber hártyalap. Kettéhajtottan szolgál a könyv kötéséül. Belső része — minthogy nincs lebontva — nem olvasható. A gyönyörűen írt kódex a Németségéből származott és Spanyolországban élt Ásér b. Jechiél (XIII—XIV. század) *Talmud-kommentár-ját* tartalmazta. Bejegyzés: „Vienna-Kohn 7. No. 1885.”

Irodalom: S 3, 35—36. No. 24.

106. *Áséri ad Peszáchim 30a—31a.*

L.: Budapesti Egyetemi Könyvtár.

J.: Fa. 34.

K.: Thomas Anglus [Thomas White]: *De mundo dialogi tres* (Parisiis, 1642.).

A könyv kötéstáblája fólióalakú, háromhasábos, pergamenkódex volt, amely Ásér b. Jechiél *Talmud-kommentár-ját* tartalmazta. Kurzív felé hajló, szép quadrát írás. A kézirat glosszákat is tartalmaz, holott ezek a nyomtatott kiadásból hiányoznak. Egyikük külön érdekességgel bír: *העת־תי מתשובות רש״י*.³⁰ Le-

³⁰ תשובות רש״י. Ed. I. Elfenbein. New York, 1943.

bontásakor egy hártylevél és 12 kisebb töredék került elő belőle. A kódexmaradványt két rétegben tették a kötésbe. Folytatására lásd a 107. számot.

107. *Áséri ad Chullin 1a, 4a, 39b, 42a.*

L.: Budapesti Egyetemi Könyvtár.

J.: Fa. 34.

K.: Thomas Anglus [Thomas White]: *De mundo dialogi tres* (Parisiis, 1642.).

A könyv kötéstáblája fólióalakú, háromhasábos, pergamenkódex volt, amely Ásér b. Jechiél *Talmud-kommentár*-ját tartalmazta. Első részére lásd a 106. számot és az ott mondottakat.

7. MIDRÁS

108. *Jálkut Simóni* § 541—543.

L.: Pozsonyi Városi Levéltár.

J.: 4—1.2.

K.: *Grundbuch I.*

Az 1439-ből származó *Telekkönyv* I. kötetének kötés-táblájában (lásd a 8. számot) egy fólióalakú hártyalevél van, amelynek mindkét lapján három-három hasábos szöveg látható. Az első, illetve a hatodik kolumnacsonka, de a behajtott csík is a telekkönyvbe van kötve. Krausz Sámuel *Szifra* Semini 9. fejezetének nézte,³⁰ Ovidius Faust viszont Móse Coucy *Széfer Micvót Gádol* című műve egy részletének.³¹ Valójában a Jálkut Simóni című *Midrás*-kompendiumról van szó, annak is egy viszonylag régi kéziratáról. Az 1a lap 3. kolumnáján ez a forrásmegjelölés olvasható a margón: תָּלַךְ, ami תּוֹרַת כְּהֻנִּים (*Szifra*) rövidítése. Ez tévesztette meg Krausz Sámuel-t. Más forrásutaló jegyzetek is találhatóak a margón. A 8. és 77. szám alatt leírtakkal együtt a pozsonyi zsidók középkori könyvei közé tartozott.

³⁰ *S. Krauss*: Pressburger Synagogen. Die Juden und die Judengemeinde Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart. Ed. *H. Gold*. Brünn, 1932. 98. A 92. lapon ábrája is látható.

³¹ *O. Faust*: Zur Geschichte der Juden in Bratislava. *Jüdische Volkszeitung*. X. 1928. Nos. 39—40.

Irodalom: S 3, 36. No. 25; *E. Katz*: Jalkut Schimoni Posoniensis. *Studia Semitica Philologica necnon Philosophica Joanni Bakoš dicata*. Bratislava, 1965. 131–137.

109. *Másszechet Géhinnom*.

L.: Orsz. Rabbiképző Intézet Könyvtára.

J.: B. 5.

Fólióalakú, pergamen *Midrás*-kézirat két levele. A 2. levélen még megvan a bőrből készült pánt, amely a könyv összekapcsolására szolgált. Maga a munka, amelynek bekötésére használták, nincs meg.

A kódex megmaradt része a *Másszechet Géhinnom* egy részletes változata. Ebből a pokoljáró, pokollátó traktátusból eddig is közöltek néhány verziót.³² A mienké azonban ismeretlen.

Ime néhány szövegpróba.

1a: נידונין המלשינין תלויין בלשונותיהן³³

1b: [הבית] ה' יני' ש' בו אלפים ריבוא מאומות העולם... ממנה אבשלום לדיינא' בת קול אומרת לו... אביו ומליוס אכזר' עומד...

Később: הבית השלישי דנין ש... יי' שם אלפים ריבוא מאומות העולם ודנין אותן בשבט של אש כמשפט הראשון...

³² *A. Jellinek*: Bet ha-Midrasch. I. Jerusalem, 1938. 147–149. További szövegeire és forrásaira lásd *S. Lieberman*, Louis Ginzberg Jubilee Volume. II. New York, 1945. 249–266.

³³ *S. Lieberman*: I. m. 256–260.

Legközelebb hozzá az a geniza-szöveg áll, amelyet L. Ginzberg adott ki s amely öt törvényszéket sorol fel a pokolban, a különböző bűnösök csoportja szerint.³⁴

A szövegre másutt még visszatérünk, mert szándékunkban van azt egészében publikálni.

110. *Széfer Vehizhir ad Exodus*, pp. 115—123, 159—174.

L.: Soproni Állami Levéltár.

J.: No. 2.

K.: *Számadáskönyv 1545-ből*.

A *Számadáskönyv* kötéstáblája fólióalakú, pergamen *Midrás*-kódex két levele. Ez a X. század körül Palesztinában íródott mű homiliákat tartalmazott a Tóra hetiszakaszaihoz. A bécsi Jicchák b. Móse és az osztrák Kremsben élt R. Jiszráél ismerték. Megvan tehát az út, hogyan kerülhetett két példánya a soproni hitközségbe. A kódex az 1526-ban kiűzött soproni zsidók könyveiből való.

Irodalom: SSz 326. No. 7.

111. *Széfer Vehizhir ad Num. XXVII. 8—11.*

L.: Soproni Állami Levéltár.

J.: No. 22.

K.: *Traydt Zehendt Register Anno dni 1543.*

³⁴ Ginzé Schechter. I. Ed. *L. Ginzberg*. New York, 1928. 196—198.

A kéziratot jegyzék kötetáblája fólióalakú, pergamemen *Midrás*-kódex egy levele. A *Vehizhir* című homilia-gyűjtemény egy másik példánya ez, amely eddig ismeretlen részletet tartalmaz. A kódex az 1526-ban kiűzött soproni zsidóké volt.

Irodalom: SSz 326. No. 8; E. Róth, *Talpijot*. VII. 1957. 89—98.

8. TÖRVÉNYKÓDEX

112. *Háláchót Gedólót* 48b—48c, 50c—51a.

L.: Soproni Állami Levéltár.

J.: No. 3.

K.: *Rayttregister* 1542.

A *Számadáskönyv* fólióalakú, pergamen *Törvénykódex* két levele. Simon Kájjárának valószínűleg a IX. században szerzett *Törvénykompendium*ából a házasságjoggal (chalice és miun) foglalkozó rész. A kézirat a babilóniai verziót követi, amely a német zsidóknál használatban volt. A kódex az 1526-ban kiűzött soproni zsidóké volt.

Irodalom: SSz 324—326. No. 6.

113. *Misné Tóra, Hilchót Issut XVI.* 6—15, 16—23.

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 3.

Fólióalakú, egyhasábos hártyalevél Májmúni *Törvénykódexéből*, marginális jegyzetekkel. A megmaradt és lebontott levél előttünk ismeretlen könyvet burkolt.

Irodalom: Z 23—24. No. 6.

114. *Misné Tóra, Hilchót Isszúré Biá IV. 17—V. 3; VI. 7; IX. 20; X. 3, 15; XV. 16; Hilchót Mááchálót Ászúró*t XV. 25.

L.: Váci Püspöki Könyvtár.

J.: Nincs.

XVII. századi nyomtatvány négy kötetének győri kötése volt Májmúni Mózes (1135—1205) *Törvénykönyvének* fólióalakú, kéthasábos, pergamen négy levele. A szöveget helyenként glosszák kísérik. A töredékkel, amelyet Holl Béla talált meg és bontatott le, Liptay György ismertetett meg. Előttünk nem ismeretes, hogy milyen nyomtatványról fejtették le. (Egy további kötetéről lásd fent a 64. számot.) Érthetetlen, hogy a kódexlevelek hátlapja miért maradt üresen.

Irodalom: S 3, 36. No. 26.

115. *Misné Tóra, Hilchót Nedárim II. 5—15; II. 15—III. 1.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 4.

K.: M. Tul. Cicero: *De partitione oratoria Dialogus* (Coloniae, 1539.).

Kj.: Nem ismeretes.

A nyomtatvány kötéstáblája fólióalakú, kéthasábos, pergamenlevél Májmúni *Törvénykódexéből*. A hártylevél kettébe van hajtvva, fent és szélén megcsonkítva. Az egyes haláchák közt hézag van, de nincsenek megszá-

mozva. A bejegyzés szerint a podolini piarista kolostorból való (Domus Podolin. Schol. Piar.).

Irodalom: Z 24—25. No. 7.

116. *Misné Tóra, Hilchót Genéva VII. 9—IX. 3; Hilchót Gezéla Va-Avéda I. 11—III. 4; III. 4—IV. 8; VIII. 1—IX. 1; XIV. 1—XVI. 8.*

L.: Soproni Állami Levéltár.

J.: Nos. 15, 13, 25, 26.

K.: 1. *Aidt Steuer Register anno dni 1542*; 2. *Copeien allaerlay . . . anno dni 1542*; 3. *Weinzehendt Register anno dni 1544*; 4. *Muster Register der Burgerschaft in der Statt und Vorstatt zu Odenburg, auch derselben zugehörigen Underthanen zu den Syben doerfen. Anno dni 1543.*

A négy kéziratos kötet kötéstáblája Májmúni Törvénykönyvének fólióalakú, pergamen példánya 5 levélből került ki. A *Hágáhót Májmúnijót* című glosszák magában a szövegben vannak kisebb betűkkel. A kódex az 1526-ban kiűzött soproni zsidóké volt.

Irodalom: SSz 329—330. Nos. 14—17.

117. *Misné Tóra, Hilchót Szánhedrin XVIII. 6; XIX. 1, 4.*

L.: Budapesti Egyetemi Könyvtár.

J.: Hb. 4^r 96.

K.: Joan. Piscator Argentinensis: *M. T. Ciceronis De Officiis Librorum III. Analysis Dialectica* (Spirum Nemetum, 1582.).

A nyomtatvány kötéstáblája fólióalakú, kéthasábos, finom fogású pergamenkódexből készült. A levél félbe van vágva. A kódex Májmúni *Törvénykönyvét* tartalmazta. Minthogy a kötés nincs lebontva, belső fele nem olvasható.

Irodalom: S 3, 36. No. 27.

118. *Széfer Hátteruma 49a—49c, 50b—51c, 52b—53a, 60d—62a, 78a—79c (ed. Zolkiew, 1811 szerint).*

L.: Soproni Állami Levéltár.

J.: Nos. 7, 8, 9, 11, 10.

K.: 1. *Muster Register in 1532*; 2. *Steuer Register der Statt Odenburg in 1532*; 3. *Steuer Register im Jare 1533*; 4. *Steuer Register anno dni 1536*; 5. *Steuer Register im Jare 1534*.

Az öt kéziratos kötet kötéstáblája Báruch b. Jicchák (XII—XIII. sz.) *Törvénykompendiumának* 8 hártya-levele. A szerző Wormsból származott, Franciaországban élt és meghalt Palesztinában.³⁵ A kódex az 1526-ban kiűzött soproni zsidóké volt.

Irodalom: SSz 331. Nos. 18—22.

119. *Kiccur Hátteruma 1—15, 69—73. fejezeteiből.*

L.: Soproni Állami Levéltár.

J.: No. 6.

K.: *Rayttregister 1533* (Tölth Farkas³⁶ gyámszámadása).

³⁵ E. E. Urbach: *Báálé Háttószáfót*. Jerusalem, 1955. 285—299.

³⁶ Erről a soproni polgárról lásd M.Zs.O. V/2. 399. No. 5.

A *Széfer Hátterumá*-ból Jisszáchár Hállévi b. Jekutiél — Ásér b. Jechiél tanítványa — rövidített kompendiumot készített.³⁷ Ebből kéziratok maradtak meg különböző könyvtárakban, így az Orsz. Széchényi Könyvtárban is.³⁸ A soproni *Gyámszámadás* is e fólióalakú kódex kiszakított két levelébe van kötve. A Magyarországon felbukkant két példány is bizonyítja itteni népszerűségét.

Irodalom: SSz 331—332. No. 23.

120. *Szemág I. § 75.*

L.: Orsz. Rabbiképző Intézet Könyvtára.

J.: B. 7.

K.: [Zen]th [Re]gist[er].

Előttünk ismeretlen, láthatóan levéltári anyag kötésül szolgált ez a fólióalakú, kéthasábos pergamenkódex, amelyből egy teljes levél és egy hosszában kettévágott fél maradt meg. Az utóbbin olvasható a következő:

[ZEN]TH
[RE]GIST

³⁷ E. E. Urbach: *Báálé Háttószáfót*. Jerusalem, 1955. 293.

³⁸ Kohn Sámuel: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának héber kéziratai. Bp., 1877. 17—18. No. V/B; Die hebräischen Handschriften des ungarischen Nationalmuseums zu Budapest. Berlin, 1877. 20. A XV. század első feléből származó egy németországi héber könyvjegyzékben is szerepel. Lásd I. Sonne: *Book Lists through Three Centuries. Studies in Bibliography and Booklore*. I. 1953/54. 65, 5—6. sor. Sonne hozzáfűzött jegyzete (67.) téves.

Ez kétségtelenné teszi a levéltári anyagot, amelyet burkolt: *Tizedjegyzék* volt. A kódexmaradvány Móse b. Jákob Coucy 1250-ben befejezett *Széfer Micvót Gádol* című törvénykompendiumából való. A kézirat szép, levegős szövege és beosztása áttekinthetőbb, mint a mű korai nyomtatott kiadásaié (pl. Velence, 1521. 26b—27a). Hogy a lefejtett kötéstábla mióta van mai lelőhelyén, nem tudható.

Irodalom: S 3, 36—37. No. 28.

121. *Szemág I. § 333—337.*

L.: Besztercebányai Állami Levéltár (Okresný Archív v Banskej Bystrici).

J.: 125.

K.: *Schuldbuch*, 1593.

Az *Adóskönyv* kötéstáblája fólióalakú, háromhasábos, gyönyörűen írt *Szemág*-kódex egy levele, marginális jegyzetekkel. A § 336—337 nincs összevonva. Minthogy a kötés a könyvön van még, a belső lap nem olvasható.

122. *Szemág II. § 85—87.*

L.: Budapesti Központi Papnövelde Könyvtára.

J.: XX. G. 15.

K.: Jacobus Heerbrandus: *Disputatio de perpetuo visibilis Ecclesiae coetu in terris* (Tubingae, 1588.).

A kolligátum kötéstáblája fólióalakú, igen szép írású, vastagfogású, bőr *Szemág*-kódex félbevágott levele.

A szöveg — csekély eltéréssel — megegyezik a nyomtatott kiadással (Velenice, 1521. 169b—170a).

Irodalom: S 3, 37. No. 29.

123. *Túr, O. Ch. § 114—119.*

L.: Körmendi Batthyány Levéltár. [A levéltár ma a Magyar Országos Levéltárban van, de a hártya a felszabadulás után nem került elő].

J.: Nem ismeretes.

K.: *Urbarium, 1541.*

A Dobrára és Muraszombatra vonatkozó, 1541-es úrbéri összeírás burkolólapja Jákób b. Ásér (XIV. század) *Túrím* című, fólióalakú, kéthasábos pergamenkódex két leveléből került ki. A rávezetett bejegyzés szövege ez: „Orig(in)a lis Divisio Seu Urbarialis Conscriptio Super Dobra Muraszombath A° 1541.” Amint a 9. fejezetben megírtuk, beigazolódott Büchler Sándor sejtése: Sopronból vetődött oda 1526 után (lásd alább a 125. számot). Büchler Sándor számára, aki először hívta fel a hártýára a figyelmet és közölte fényképét, Klein Ábrahám azonosította a kéziratot, de nem jelölte meg pontosan a részletet. A kódex fejezetbeosztása eltér a nyomtatott kiadásétól.

Irodalom: Büchler Sándor, *Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw*. Bp., 1947. 311; S 3, 37. No. 30.

124. *Túr, J. D. § 28.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Nem ismeretes.

K.: *Sacrorum Utriusque Testamenti librorum absolutissimus Index, quas Concordantias Maiores vocant* . . . (Basileae, 1568.).

Kj.: Ba. Fr. Mal. 19580.

A nyomtatvány bordájában egy pergamen *Túr*-kódexből vágott csík található. A könyv bejegyzése: „Ex libris Georgy Szelepcheny emptus Posony talleris 5 et postea per me Gregorium Sossyich ad conventum Maloskensi (?) oblatuſ 1653 die 9 Novembris, tempore primi Gardiani admodum reverendi Nicolay Androsuicz”. Ezek szerint Szelepcsényi György, a későbbi esztergomi érsek (Nagyszombatban született 1595-ben) vásárolta a könyvet, majd Pozsonyban Sossyich Györgyhöz került, aki 1653-ban a malackai (Malacky) ferences kolostornak ajándékozta. Nagyon valószínű, hogy a kötésben felhasznált kódexmaradvány a kiűzött pozsonyi zsidók könyveiből való.

125. *Túr*, E. H. § 28—47, 77—80, 80—87, 109—111, 111—114, 136—137, 141.

L.: Soproni Állami Levéltár.

J.: Nos. 27, 28, 29, 30, 16, 31, 17.

K.: 1. *Weinzehendt Register im Jar 1554*; 2. . . . [Register 1545]; 3. *Traidt Zehendt Register der Statt Odenburg de Anno dni 1544*; 4. *Perghk Ordnunk der Statt Odenburg 1545*; 5. *Steuer Register anno dni 1546*; 6. *Wein Zehendt Register anno dni 1547*; 7. *Adójegyzék, 1548*.

A hét kéziratos könyv burkolólapja fólióalakú, két-
hasábos, pergamen *Túr*-kódex 7 levele. A kódex az
1526-ban kiűzött soproni zsidóké volt. További töre-
dékére lásd a 123. számot.

Irodalom: SSz 332—333. Nos. 24—30.

9. LITURGIA

126. Sziddur. Hétköznapi imák.

L.: Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára.

J.: 21553.

K.: M. Joh. Campani Vodniani *Odarum Sacrarum Liber Posterior* (Pragae, 1612.).

A mű kötéstáblája héber *Imádságos könyv* egy darabja, a hétköznapi-reggeli **אמת ויציב** imával.

Irodalom: S 1, 110. No. 28; S 2, 27–28. No. 30.

127. Sziddur. Szombati imák.

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 8.

K.: *Rudimentorum Philosophiae Naturalis Lib. I–II* (S. l. et a.).

Kj.: Op. M. 5641.

A nyomtatvány kötéstáblái egy szépen írt és pontosított, pergamen *Imádságos könyv* négy leveléből kerültek ki. A szöveg egyhasábos s nem kettő, mint az első beszámoló mondja. A levelek nem folyamatosan következnek. Tartalma a következő: A Tóraolvasás utáni **אין כאלהינו**³⁹-tól a Keddusán át az **אב הרחמים**-ig. Ezután

³⁹ I. Davidson: *Thesaurus of Mediaeval Hebrew Poetry*. I. New York, 1924. 3. No. 40.

a Mincha Tefillájának vége olvasható és a צדקתך. Végül a szombatesti Tefilla betétje (אתה הוֹנַנְתָּנוּ)⁴⁰ és a וַיֵּתֵן לָךְ.

A könyv a Zay-család nagyugróci könyvtárából származott, amely ma Nagypaponyban (Oponice) van.

Irodalom: Z 25—28. No. 9.

128. Sziddur. Szombati imák.

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 5.

K.: *Pjsně Pohřebnj* (Léta, 1615.).⁴¹

Kj.: Fr. Sk. 11207.

A nyomtatvány kötéstáblája fólióalakú, szépen írt, pergamen *Imádságos könyv* egy leveléből került ki; alul-felül meg van csonkítva. A megmaradt rész a negyedik napra szánt Sir Hájjichud két részlete:

אֲדוֹמֶם אֱלֹהֵי אֲבִי וְאֵלֵי⁴²

A margón kommentár áll. A szöveg variánsokat tartalmaz. A könyv a szakolcai ferences kolostorból származik s ma a turócszentmártoni Matica Slovenská könyvtárában van.

Irodalom: Z 28—30. No. 10.

⁴⁰ I. Davidson: I. m. I. 398. No. 8798.

⁴¹ F. Horák: Knihopis českých a slovenských tisků, VII. Praha, 1961. 94. No. 13.288.

⁴² I. Davidson: I. m. I. 340. No. 7505; A. M. Habermann: שיירי הסוד והמסגרת, Jerusalem, 1948. 30. 38—52. sor; 32. 70—76. sor.

129. *Sziddur. Púrimi betét.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 23.

K.: Antonius Bonfinius: *Rerum Ungaricarum Decades* (Francofurti, 1581.).

Kj.: Fr. Sk. 2835.

A nyomtatvány kötéstáblájában négy pergamencsík van egy *Sziddur*-ból, amely két púrimi Keróbá-ból tartalmaz részleteket:

1. אותו מבהלת⁴³

2. אספרה ל חוק⁴⁴

Mindkettő Eleázár Qalír szerzeménye. A könyv a szabolcai ferencesek kolostorából került elő.

130. *Máchzor Rós Hássána I. napi Sácháritjával.*

L.: Orsz. Széchényi Könyvtár.

J.: Ant. 6200.

K.: Hesiodi Ascraei *Opera et dies* (Lipsiae, 1576.).

A munka kötéstáblája fólióalakú, pontozott, pergamen *Máchzor*-kódexből készült. Rós Hássána I. napi Sácháritjából tartalmaz egy részletet a תאלת ןו⁴⁵ és אבן חג⁴⁶ kezdetű pijjutokkal. Mindkettő Eleázár Qalír szerzeménye.

Irodalom: S 3, 37. No. 31.

⁴³ *I. Davidson*: I. m. I. 96. No. 2061.

⁴⁴ *I. Davidson*: I. m. I. 317. No. 6980.

⁴⁵ *I. Davidson*: I. m. III. New York, 1930. 517. No. 23.

⁴⁶ *I. Davidson*: I. m. I. 16. No. 314.

130a. *Máchzor Rós Hássána I. napi Sácháritjával.*

L.: Budapesti Központi Papnövelde Könyvtára.

J.: XXVII. H. 16.

K.: R. P. Christophorus de Capite fontium: *Confutatio Puncti, quem vocant Honoris, super quo contentionum, monomachiarum, siue duellorum suorum fundamenta Christiana hodie nobilitas iacit, in quo de vero falsoque disputatur Honore* (Coloniae, 1585.).

A nyomtatvány kötése művészi kiállítású *Máchzor*-kódex egy levele. Fólióalakú, pergamen, pontozott. A kiemelt szövegek szép, nagy betűkkel készültek. A héber hártya nyomtatott, német Biblia egy levelére van ragasztva.

A kódexmaradvány a Rós Hássána I. napi Sácháritjából a Tefilla elejét adja s a

תּאֲלַת ^{46a}

pijjut első szavát. A kommentárból csak ennyi látható: ^{46b}בְּחַפֵּץ בְּכָּךְ הַפְּסוּק כִּי חַפֵּץ (ב) בֵּית יַעֲקֹב. A kötésen bőrkapsok nyomai. A könyv — amint bejegyzése tanúsítja — a pozsonyi jezsuiták kolostorából származik: „Coll. Soc. Jesu Posonij ad S. Salvatorem 1693.” A kötés nincs lebontva s így belső fele nem volt átvizsgálható. Félegyházi József professzornak köszönhetően átnézhattuk a Budapesti Központi Papnövelde könyvtálmányában a hártýába kötött darabokat.

^{46a} I. Davidson: I. m. III. 517. No. 23.

^{46b} Gen. XXXIV. 19.

131. *Máchzor Rós Hássána I. napi Muszáfjával.*

L.: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.

J.: RMiR. III. 384/b.

K.: Martinus Schödel: *Disquisitio Historico-Politica de Regno Hungariae* (Arcentorati, 1629.).

A nyomtatvány kötéstáblája fólióalakú, pergamen *Máchzor*-kódex egy leveléből került ki. A szöveg Rós Hássána I. napjának tórai olvasmányát tartalmazza (Gen. XXI. 31–34.) és a máftir részére kijelölt szakaszból: Num. XXIX. 1. Előtte a lelőhelyre való utalás: פנה. A baloldalon apróbetűs, kurzív írással kommentár olvasható, amely nem azonos a Rásiéval.

132. *Máchzor Rós Hássána Muszáfjával.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 14.

K.: M. Gotardus Arthusius Dantiscanus: *Mercurii Gallobelgici, ... sive rerum in Gallia et Belgio potissimum* (Francofurti, 1609.).

Kj.: Fr. Sk. 104.38.

A nyomtatvány kötéstáblája egy fólióalakú, pontozott, pergamen *Máchzor*-kódex két levele, Rós Hássána Muszáfjával. A scriptor a verssorokat felváltva feketével és vörössel írta. A szöveget a margón és a sorok felett későbbi kéztől származó kurzív kommentár kíséri. Mi nem látjuk nyomát illusztrációnak, mint ahogyan az első közlő állítja.

A megmaradt két levelet a könyvkötő félbe és keresztbe vágta.

1a/b: A pijjut nem azonosítható, olyan kevés maradt meg belőle.

2a/b: האיהו ביד מדת משפט⁴⁷, ל-tól ם-ig.

A könyv a szakolcai ferencesek kolostorából származik.

Irodalom: Z 68. No. 13.

133. *Máchzor Rós Hássána Muszáfjával.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 22.

K.: Kolligátum: 1. Joachimus Ursinus: *Idea pii . . . regis . . .* (Ambergae, 1612.); 2. Nicolaus Serarius: *De catholicorum cum haeticis matrimonio quaestiones* (Coloniae, 1609.); 3. Joannes Fride-ricus Matenesius: *De luxu et abusu vestium nostri temporis* (Coloniae, 1612.).

Kj.: Fr. Sk. 2116.

A kolligátum kötéstáblája fólióalakú, pergamen *Máchzor*-kódex egy darabja, Rós Hássána Muszáfjának Tefillájával és a következő imakölteménnyel:

א"א ה"ה עם פ"פית⁴⁸

A könyv a szakolcai ferencesek könyvtárából való.

⁴⁷ I. Davidson: I. m. II. New York, 1929. 117. No. 19.

⁴⁸ I. Davidson: I. m. I. 222. No. 4821.

134. *Máchzor Rós Hássána Muszáfjával.*

L.: Gergely Rezső könyvtára.

J.: Nincs.

K.: Sallai István: *Jo nemes Varadnak gyenge orvoslása* (Posomban, 1630.).

A munka kötéstáblája pergamen *Máchzor*-kódexből készült. A szöveg Rós Hássána Muszáfjából a מלכיות végét tartalmazza.

Irodalom: S 3, 37. No. 32.

135. *Máchzor Rós Hássána Muszáfjával.*

L.: Orsz. Széchenyi Könyvtár.

J.: Fol. Hebr. 7/II.

Fólióalakú hártylevél egy *Máchzor*-kódexből, amely Rós Hássána Muszáfjából a זכרונות egy részét tartalmazza, Eleázár Qalír pijjutját:

זכר תחלת כל מעש⁴⁹

Ma már nem lehet megállapítani, hogy a hártylevet milyen könyvről és mikor bontották le és honnan került jelenlegi helyére.

Irodalom: Kohn Sámuel: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának héber kéziratok. Bp., 1877. 23. No. 2; Die hebräischen Handschriften des ungarischen Nationalmuseums zu Budapest. Berlin, 1877. 27. No. 6.

⁴⁹ I. Davidson: I. m. II. 214. No. 149.

136. *Máchzor Rós Hássána II. estjére.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 11.

K.: *Dialecticae compendium — Praeceptiones dialecticae et rhetoricae* (S. 1. et a.).

Kj.: Fr. Sk.?

A címlap nélküli könyv kötéstáblája egy fólióalakú, pontozott, művészien írt *Máchzor* egy leveléből készült. Az erősen körülvágott töredék a bonni Efrájim b. Jákob Máárávit-kompozíciójából,

כסא אורי וישע⁵⁰

az 1. és 3. részt tartalmazza.

A könyv a szakolcai ferencesek kolostorából származik.

Irodalom: Z 63—64. No. 11.

137. *Máchzor Rós Hássána II. napi Sáhárítjával.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 10.

K.: *Historiae genealogicae Domini nostri Jhesu Christi.*
I—III (Francofurti, 1594.).

Kj.: Fr. Prus. B. s.

A mű kötéstáblája fólióalakú, pontozott *Máchzor* két — össze nem függő — levele.

⁵⁰ I. Davidson: I. m. II. 486. No. 492.

Az 1b lapon fent ez olvasható: „A. DNI. N. I. C. 1598.”⁵¹ Lent Ovidiusból a következő distichon (Fasti. IV. 311—312.):

Conscia mens recti fama mendacia ridet:
sed nos in vitium credula turba sumus.

A töredék tartalma a következő:

1a: A Rós Hássána Sácháritjából Simon b. Jicchák b. Abún két kompozíciója. A מלך עלין⁵² négy strófája (ב, ד, ה, ת), majd בל שנאני שחק⁵³ kezdetű darabja.

Szerző a legkorábbi német pájtánok egyike. Mainzban született 950 körül. Gersom b. Jehúdának volt öregebb kortársa. Valószínűleg előimádkozó volt s e téren szaktekintély. Az előtte élt pijjutköltők alkotásait ismerte.

1b: Az אתי לחנך Keróba X. része:

אשר מי יעשה כמעשך⁵⁴

Ugyancsak a fenti szerző alkotása.

2a/b: A Sáchárit Tefillája אתה בחרתנו-tól az אבינו מלכנו csaknem végéig. Az első nyolc strófát levágta a könyvkötő.

⁵¹ Az első közlés tévesen 1596-ot ír.

⁵² *I. Davidson*: I. m. III. 145. No. 1654; *A. M. Habermann*: Liturgical Poems of R. Shimon bar Yisḥâq. Jerusalem, 1938. 119—124.

⁵³ *I. Davidson*: I. m. II. 482. No. 393; *A. M. Habermann*: I. m. 124—126.

⁵⁴ *I. Davidson*: I. m. I. 376. No. 8307.

A könyv a poroszkai (Pruske) ferencesek könyvtárából került elő.

Irodalom: Z. 64—68. No. 12.

138. *Máchzor Erev Jóm-Kippur délutánjának és estjének imarendjével.*

L.: Orsz. Rabbiképző Intézet Könyvtára.

J.: B. 2.

K.: Izsák b. Isszáchár Beer *Mislé-kommentárja* (Wilmerdorf, 1718.).

A héber nyomtatvány kötéstáblája Jóm-Kippurra való *Máchzor*-kódex két levele. Ritka eset, hogy héber nyomtatványt kössenek héber hártýába.

Irodalom: S 1, 111. No. 30; S 2, 28. No. 32.

139. *Máchzor Kol-Nidrére.*

L.: Esztergomi Főszékesegyház Könyvtára.

J.: Inc. saec. XVI. II. 89.

K.: Kolligátum: 1. *Ex probatissimis authoribus variarum rerum vocabula pro iuventute scholastica breviter, sed commodissime collecta* (Augustae, 1518.); 2. *Aesopus moralisatus cum bono commento et glossa interlineari* (S. l. et a.); 3. *Dialogus inter clericum et militem super dignitate papali et regia. — De nativitate et moribus Antichristi* (Coloniae, s. a.); 4. *Tractatus de septem festis gloriosae Virginis Mariae* (S. l., 1508.).

A XVI. századi kolligátum kötéstáblája pontozott héber hártylevél, amelyen a Kol-Nidré liturgiájából a

שמע תזלה עדיך כל בשר יבאו⁵⁵

kezdetű imának egy része olvasható.

A bejegyzéseket Kovách Zoltán könyvtárigazgató volt szíves velem közölni:

Az 1. kolligátum címlapján Pohronci Szelephényi Ferenc neve olvasható (megh. 1611.). Nagyszombatban volt a papnevelő intézet tanára, majd 1590-ben esztergomi kanonok.⁵⁶

A 24/b lapon ez az ajánlás áll: „R.mo D. D. in X. to Andreis Episcopo Scopiensi necnon Suffraganeo Archiepiscopatus almae Ecclesiae Metropolitanae Strigon. S. P. ac Patrono suo gratiosissimo.” Andreisi Ferenc (megh. 1591.) 1555-től esztergomi kanonok, majd scopiai püspök s egyúttal esztergomi segédpüspök.⁵⁷

A 2. kolligátum 36/b lapján tollpróbák vannak.

A 3. kolligátum címlapján nyolcsoros, igen nehezen olvasható bejegyzés van. Az első három sor ez: „Dnus Stephanus Szuhai Mense 8bris 5 die Ai 1592 Major Praepositus Ecclae. Strigon. creatus est . . .” Az utolsó sorban pedig ez vehető ki: „Paulus Almássi Archidiaconus Sasvariensis.” Az 1551-ben Szuhán született Szuhai István 1592-ben nyerte el az esztergomi káptalanban

⁵⁵ I. Davidson: I. m. III. 434. No. 661.

⁵⁶ Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok. Esztergom, 1900. 195.

⁵⁷ Kollányi Ferenc: I. m. 160.

a nagyprépostságot s lett egyúttal érseki helynök. Kalocsai érsekként halt meg Bécsben 1608-ban.⁵⁸ Almássy Pál barsi főesperes volt (1568—1588).⁵⁹

Alatta más kéz írásával ez olvasható: „Franciscus Pohronci Szelepchéni.”

A 4. kolligátum számozatlan üres levelének rektóján ez áll: „Sum possessor huius Libri Michael Selepcheni Anno D. 1655”, továbbá ez: „Illustrissimo Domino Francisco Forgach, ministro habet in signo” (az utolsó szavak olvasása bizonytalan).

Szelepchényi Mihályról azt írja Szigeti Kilián: „A konventjegyzők névsorában találjuk 1628—1646-ig Szelepchényi György érsek testvérbátyját, Szelepchényi Mihályt, akit halála után az apátsági [értsd: garamszentbenedeki] templomban temettek el. Sírja fölé Szelepchényi György emléktáblát állíttatott, amely ma is megvan.”⁶⁰ A hátsó táblán — a héber hártya alsó margóján — is az ő tulajdonjogát örököltette meg: „Possessor huius Libri Michael Selepchény Anno Domini 1655.”

Hogy ki volt a szóbanforgó Forgách Ferenc, bizonyossággal el nem dönthető. Nem valószínű ugyanis, hogy azonos lenne az 1615. október 16-án elhunyt bíboros, esztergomi érsekkel,⁶¹ bár az ellenkezője sem zárható ki teljességgel.

⁵⁸ *Kollányi Ferenc*: I. m. 187—188.

⁵⁹ *Kollányi Ferenc*: I. m. 175.

⁶⁰ *Szigeti Kilián*: A Szelepchényi-kódex. Magyar Könyvszemle. LXXVII. 1961. 368.

⁶¹ *Kollányi Ferenc*: I. m. 190—191.

A fentiekből a következők szűrhetők le a kolligátum sorsát illetően: Az egyes darabok a Szelepchényi-család tulajdonában voltak. Talán Mihály köttette be 1655-ben a héber *Máchzor*-kódex kiszakított hártájába. Lehet, hogy jelenlegi helyére Szelepchényi György érsek (megh. 1685.) hagyatékából került. A kódex provenienciáját talán ezúttal is Esztergomban lehet sejtenünk.

140. *Máchzor Jóm-Kippur Sácháritjával.*

L.: Budapesti Egyetemi Könyvtár.

J.: Ősny. 224.

K.: *Biblia Latina* (Basel, 1486.).⁶²

Az ősnymtatvány egy fólióalakú, pontozott *Máchzor*-kódex félbehajtott levelébe van kötve. A külső — s így látható — lapon a Jóm-Kippur Sácháritjának liturgiájából a következő két pijjut olvasható:

יְאִתָּה תְּהִלָּה (közepétől)⁶³

בִּי אֲדוֹקֵן אֵשׁ (első hat sora)⁶⁴

Az *מִי לֹא יֵרָאךְ* kompozíció⁶⁵ 8. és 9. részei ezek s szerzőjük valószínűleg Qalonymosz Luccából. Bejegyzés: „Dedimus scolae Eperiensis iam vero Jonae Benedicti Venerabilis patris Danielis Bungatti Milano. 1644.”

⁶² GW. IV. 4258.

⁶³ *I. Davidson*: I. m. II. 261. No. 75.

⁶⁴ *I. Davidson*: I. m. II. 470. No. 178.

⁶⁵ *I. Davidson*: I. m. II. 181. No. 114.

141. *Máchzor Jóm-Kippur Sácháritjával.*

L.: Orsz. Rabbiképző Intézet Könyvtára.

J.: B. 6.

Pergamen *Máchzor* két levele Jóm-Kippur Sácháritjának két pijjutjával. Az előbbi kompozíció 14. és 5. része ez.

1a: מלכותם באבדך⁶⁶

1b—2b: הגוים אפס ותהו⁶⁷

Mindkét pijjut a csonkítatlan szöveget adja. Úgy látszik, hogy ez a két lap önállóul íródott s nem kiszakított darab. Davidson is tud e két pijjut ilyen alakjáról. Ma már nem állapítható meg, hogy milyen munka kötéséül szolgált s hogy mikor került jelenlegi helyére.

142. *Máchzor Jóm-Kippur Sácháritjával.*

L.: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.

J.: Knauz-hagyaték.

Fólióalakú, pontozott, művészien írt, pergamen *Machzor*-kódex egy levele, amely Jóm-Kippur Sácháritjából tartalmaz egy pijjutot Qálonymosz b. Jehúdától:

אדברה תחנונים⁶⁸

Knauz Nándor (1831—1898) történész, pozsonyi prépost hagyatékában számos kódextöredék — közötté

⁶⁶ I. Davidson: I. m. III. 147. No. 1692.

⁶⁷ I. Davidson: I. m. II. 124. No. 179.

⁶⁸ I. Davidson: I. m. I. 24. No. 473.

kötéstáblából kibontott hártya — található. Minthogy ő feldolgozta az esztergomi egyházi okmányanyagot is,⁶⁹ feltételezhető e hártyalap esztergomi eredete. Így talán ez az askenáz ritusú *Imádságos könyv* a középkori esztergomi zsidók könyvkultúrájához szolgáltat további adatot.

143. *Máchzor Jóm-Kippur Sácháritjával.*

L.: Turócszentmártoni Matica Slovenská (Matica Slovenská v Martin).

J.: Nincs.

K.: Aurelius Augustinus: *Explanatio Psalmorum* (Basilae, 1489.).

Kj.: Inc. 95.

Az ősnymtatvány bordájában négy csík volt egy pontozatlan, pergamen *Máchzor*-kódexből, amely Jóm-Kippur Sácháritjának

אָדן דין אַם יִדְקֶדֶק⁷⁰

kezdetű Szelicháját, Zevádja költeményének egy részét tartalmazza.

A kibontott kódexmaradványok Turócszentmártonban vannak, míg maga az ősnymtatvány a Pozsonyi Matica Slovenská könyvtárában.⁷¹

⁶⁹ Knausz Nándor: Az esztergomi főegyházak könyvtára. Esztergom, 1863—1866.

⁷⁰ I. Davidson: I. m. I. 25. No. 499.

⁷¹ I. Kotvan: Inkunábuly archívov, múzei a niektorých historických knižníc na Slovensku. Martin, 1964. 36—37. No. 24. A héber pergamenesíkokat nem jelzi.

A könyv Martinus Platthy tulajdona volt 1669-ben s onnan 1704-ben az okolicsányi ferences kolostorba került.

144. *Máchzor Jóm-Kippur Sácháritjával.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Nincs.

Kötéstáblául szolgált hártya, amely fólióalakú, pontozott *Máchzor*-kódexből való. A scriptor nagy gonddal készítette el ezt az *Imádságos könyv*-et, betűi nagyok és szépek. A megmaradt rész Jóm-Kippur Sácháritjából Eleázár Qalír Szelichájának

אהללך בקול רם⁷²

kezdetét tartalmazza. A bűnbánó költemény a hétköznapi Tefilla áldásmondataira épült. Nem tudni, miről fejtették le.

145. *Máchzor Jóm-Kippur Muszáfjával.*

L.: Budapesti Egyetemi Könyvtár.

J.: Eb. 352.

K.: Victorini Strigelii *De circulis coelestibus et aliis* (Lipsiae, 1564.).

A nyomtatvány kötetstáblája fólióalakú, pergamen *Máchzor*-kódex egy levele, amely Jóm-Kippur liturgiájából az עלינו⁷³ előtti és utáni részletet tartalmazza.

Irodalom: S 1, 111. No. 31; S 2, 28. No. 33.

⁷² I. Davidson: I. m. I. 70. No. 1506.

⁷³ I. Davidson: I. m. III. 278. No. 676.

146. *Máchzor Jóm-Kippur Neilájára és Szukkotra.*

L.: Soproni Evangélikus Lyceum Könyvtára.

J.: 357.

Az ismeretlen könyvről lebontott tábla fólióalakú, pontozott, pergamen *Máchzor*-kódex egy levele. A széle le van vágva. A könyv címe, amelyet burkolt, rá van írva, de már nem vehető ki.

A hártya a Neila-végi Káddist tartalmazza, a sófár-fúvás jelzését és utalást a Máárivra. Ezután következik:

יֵצֵר שְׁלֹפְנֵי הַסּוּכּוֹת בַּשַּׁבָּת

אַתְּ הָשֵׁם הַגָּבוֹר נָא לְתַחֲלוּתִי⁷⁴

Szerzője Méir b. Jicchák.

Nem tudtuk megállapítani, hogy mikor került a lebontott hártya jelenlegi helyére.

147. *Máchzor Hósáná Rábbára.*

L.: Katz Éliás könyvtára, Pozsony.

J.: Nincs.

Ismeretlen könyv kötéstáblája volt a pergamen *Máchzor*-kódex egy levele. Fent és oldalt csonka.

1a: Csak a refrainek maradtak meg: דְּרִישָׁנָא. Nem tudni, mely darabhoz tartoznak.

1b: Valószínűleg az

אֶעֱרֹךְ שׁוֹעַ⁷⁵

pijjut maradványa.

⁷⁴ I. Davidson: I. m. I. 385. No. 8523.

⁷⁵ I. Davidson: I. m. I. 321. No. 7071.

Sem az eredetit, sem fényképét nem láttam s így az első közlő adataira támaszkodtam.

Irodalom: Z 68—70. No. 14.

148. *Máchzor Semini Áceret és Szimchát Tóra estjére.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 6.

K.: Antonii Nigri *Grammatica graeca* (Brunsuigae, 1554.).

Kj.: Pod.?

A nyomtatvány kötése nyolcadrétű, pontozott, pergamen *Máchzor*-kódex egy levele.

A hártya tartalmazza Semini Áceret Máárávitjának — nálunk nem ismert — utolsó részét, majd a Szimchát Tóra Máárávitjának (את יום השמיני)⁷⁶ két részét, valamint a harmadik részt (שמיני אמין בפני עצמי)⁷⁷.

A Semini Áceret liturgiáját rövidítésekkel jelzi s átér a Szimchát Tóráéra. Ilyen értelemben kell igazítani az első közlő megállapításait.

A nyomtatvány a podolini piaristák kolostorából való.

Irodalom: Z 70—71. No. 15.

149. *Máchzor Semini Áceret Sácháritjával.*

L.: Szentgyörgyi Városi Levéltár (Mestský Archiv, Svätý Jur).

J.: Ka. 13.

K.: *Liber formularum 1592—1619.*

⁷⁶ I. Davidson: I. m. I. 386. No. 8541.

⁷⁷ I. Davidson: I. m. III. 481. No. 1601.

A kéziratot kötet szerződési és végrendeleti formulákat tartalmaz kezdetben latin, majd a végén német nyelven. Kötéstáblája fólióalakú, pontozatlan, szépen írt *Máchzor*-kódex két levele. Alsó szélét s az első levél jobb felét a kötésbe hajtogatták. A látható rész a Semini Áceret Sácháritjából a Tefilla végét, a Hállél utolsó szavait és a Káddist tartalmazza.

Amint a 7. fejezetben kifejtettük, nem volt Szentgyörgynek a középkorban zsidó lakossága. Így feltehetően a szomszédos Bazinból kerülhetett oda ez a *Máchzor* a zsidók 1529-es megégetése után.

A hártya fényképét Juraj Pavelek levéltáros készséges segítségének köszönöm.

149a. *Máchzor Semini Áceret Muszáfjával.*

L.: Orsz. Széchényi Könyvtár.

J.: Inc. 250.

K.: A. Augustinus: *De civitate Dei cum commento* (Basileae, 1489.).

Az ősnymtatvány eredeti bőrkötésének bordájában fólióalakú, pergamen *Máchzor*-kódex egy leveléből található csík. Elöl a margó látszik, hátul a szöveg. Semini Áceret Muszáfjának liturgiájából a Gesemkompozíció egy pijjut-töredékét tartalmazza:

פֶּתַח אֶרֶץ לְיִשְׂרָאֵל^{77a}

Szerzője: Eleázár Qálír.

^{77a} I. Davidson: I. m. II. 418. No. 3466.

A kiemelt szavak szépen vannak rajzolva. Az egyik felén apróbetűs, latin írás nyomai láthatók.

Az ősnymtatvány előtábláján XV. századi kézzel ez a bejegyzés áll: „Liber Mathie Frawendinst de Sweydenitz, in quo continetur Augustinus de civitate dei in 22 libris etc.”^{77b} A hely valószínűleg St. Schweidnitz Sziléziában. A könyv Jankovich Miklós gyűjteményéből került jelenlegi helyére.

150. *Máchzor Peszách utolsó napjaira.*

L.: Orsz. Széchényi Könyvtár.

J.: Inc. 122.

K.: S. Ambrosius: *Opera. I—II* (Basel, 1492.).

Az ősnymtatvány eredeti pergamenkötésében — mindkét kötetben — elől-hátul egy-egy csík van egy fólióalakú, pontozott, pergamen *Máchzor*-kódexből. A négy csík összeállítva egy teljes levelet ad, mindkét lapján szöveggel. Peszách hetedik napja Sácháritjából a következő pijjutot őrzi:

וַיִּשַׁע אֹרֶךְ יִשְׂרָאֵל⁷⁸

Szerzője Méir b. Jicchák.

A csíkokat — kérésünkre — kibontották a kötésből s elhelyezték az Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirat-tárában. Bejegyzés: „Liber Biblioth. Acad. Francof.”

Irodalom: S 3, 39. No. 34.

^{77b} Horváth Ignác: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának ősnymtatványai. 1465—1500. Bp., 1895. 78. No 325.

⁷⁸ I. Davidson: I. m. II. 188. No. 239.

151. *Máchzor Peszách utolsó napjaira.*

L.: Orsz. Széchényi Könyvtár.

J.: Inc. 151.

K.: Henricus de Herpf: *Speculum aureum decem praeceptorum Dei* (Nürnberg, 1481.).

Az ősnymtatvány kapesos, eredeti bőrkötésébe elől-hátul egy-egy csík van bekötve egy fólióalakú, pergamemen *Máchzor*-kódexből. Peszách 7. napjának Keróbájából három rész töredékei találhatók rajta:

מה מעיל רשע⁷⁹

אותותיך ראנו⁸⁰

תרגלת עמים⁸¹

Az első szerzője Móse b. Qálonymosz, a másik kettőé Simon b. Jicchák b. Abún.

Irodalom: S 3, 37–39. No. 33.

152. *Máchzor Sávuotra.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 20/1–2.

K.: Kolligátum: 1. Ernesti Archiep. Pragensis *Statuta provincialia* (Pragae, 1606.); 2. Pontanus a Braitenberg, G. B.: *Orationes synodales* . . . (Pragae, 1607.); 3. *Luctus illustris Nassovicae scho-*

⁷⁹ *I. Davidson*: I. m. III. 92. No. 520.

⁸⁰ *I. Davidson*: I. m. I. 96. No. 2075.

⁸¹ *I. Davidson*: I. m. III. 540. No. 519.

lae . . . (Herbornae Nass., 1607.); 4. B. Ugolinus *Responsiones* . . . (Moguntiae, 1607.); 5. Bellarminus: *Responsio* . . . (Moguntiae, 1606.); 6. Ch. Pelargus: *De fractione panis* (Hanoviae, 1607.).
Kj.: Ba. Fr. Sk. = Ba. B. 12343.

A kolligátum (lásd erre fent az 53. számot) kötéstáblája nagy nyolcadrét, pergamen *Máchzor*-kódex egy levele, amely arameus pijjutokat tartalmaz Sávuotra.

1a: אֶתְגַּבֵּר בְּחִילָה אֲדוֹנִיָּה בֵּר חַגִּית⁸²

1b: יוֹסֵף תִּקַּף יִצְרֵיהָ⁸³
אֵת לִי חֵד מְלִיא⁸⁴

Az első pijjut pontozott, a másik kettő pontozatlan. Ugyanebből a kódexből való az alábbi 153. szám is.

A kolligátum a szakolcai ferencesek könyvtárából való és a jellegzetes kötéstípust követi.

153. *Máchzor Sávuotra*.

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 9.

K.: Thomas Morton: *Secunda Pars Apologiae Catholicae* (Londini, 1606.).

Kj.: Fr. Sk. 15762.

A nyomtatvány kötéstáblájába fólióalakú, pontozott *Máchzor*-kódex két leveléből vágott egy-egy darabot a könyvkötő.

⁸² I. Davidson: I. m. I. 150. No. 3197.

⁸³ I. Davidson: I. m. II. 359. No. 2161.

⁸⁴ I. Davidson: I. m. I. 150. No. 3196.

1a: Simon b. Jicchák b. Abún Sávuot II. napi Keróbájának (אִירָה הַיִּים)⁸⁵ 6. részéből a 10. pijjut

תתעב מתי גנבים

az ע betűtől, valamint a 11. pijjut (אִמְרֵי כֹזֵב) eleje.

1b: A 12. pijjut (שִׁכְן רֶעֶךָ) vége és a 7. rész (כָּל הָעַם וְרוֹאִים) eleje.

2a: Az előbbi folytatása.⁸⁶

2b: Az Azharot di Rabbanan eleje:

אֶזְהַרְתָּ רֹאשִׁית לַעֲמֹךְ נָתַתָּ⁸⁷

A kódex további részére lásd fent a 152. számot.

A könyv a szakolcai ferencesek kolostorából való és az ott jellegzetes kötéstípust képviseli.

Irodalom: Z 71—72. No. 16.

154. *Máchzor Sávuotra.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 29.

K.: Eusebius Pamphili: *Ecclesiastica historia* (Basilae, 1587.).

Kj.: Fr. Beck. 24232.

⁸⁵ *I. Davidson*: I. m. I. 93. No. 2010; *A. M. Habermann*: I. m. 101, 123. sor — 104, 21. sor.

⁸⁶ *A. M. Habermann*: I. m. 104, 34. sor — 105, 45. sor.

⁸⁷ *I. Davidson*: I. m. I. 103. No. 2186.

A nyomtatvány kötésében pontozott, pergamen *Máczzor*-kódex három csíkja van. Sávuot liturgiájából az Azharot di Rabbanan

אזהרת ראשית לעמך נתת⁸⁸

néhány sorát tartalmazza.

A könyv a beckovi (Beckó) ferencesek kolostorának könyvtárából való.

155. *Szelichot*.

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 17.

K.: *Breviarium Strigoniense* című kézirat.

Kj.: Fr. Bap. — Martin KMS.

A *Breviarium* bordájában egy pontozott, pergamen *Szelichot*-kódex 5+6 csíkja található. A bűnbánó liturgia végének Táchánunját tartalmazza:

מחוי ומסי⁸⁹

שומר ישראל⁹⁰

Az utóbbinak 5. változatát adja, amely négy strófából áll. A héber kódexre később latin szöveget írtak, a sor-
közökbe, a margóra és az üres hátlapra.

Még egy Szelicha töredéke van az említett csíkokban, de a megmaradt szöveg nem elegendő az azonosításra.

⁸⁸ I. Davidson: I. m. I. 103. No. 2186.

⁸⁹ I. Davidson: I. m. III. 111. No. 927.

⁹⁰ I. Davidson: I. m. III. 434. No. 673.

A *Breviarium* maga a turócszentmártoni Matica Slovenská könyvtárában van (lásd fent a 44, 76. és 97. számokat).

A kéziratról esztergomi provenienciát tételezünk fel. A pozsonyi ferencesek őrizték.

156. *Szelichot*.

L.: Esztergomi Főszékesegyház Könyvtára.

J.: 5757.

K.: *Das ganze Neue Testament* (Prag, 1570.).

A könyv kötése deszkára vont, barna bőrből készült, rézcsatokkal. A felső táblán ez olvasható: „H. C. 1584.” Nyilván a kötés dátuma. A hátsó tábla belső részén hosszában *Szelichot*-kódexből vágott pergamen-csík látható.

Selómó Hábávli bűnbánó költeményének

אֲרֵה צְדָקָה⁹¹

művészien rajzolt kezdőszava és három sora van rajta.

Kovách Zoltán könyvtárigazgató véleménye szerint a könyv valaha az anabaptisták tulajdonában volt, talán éppen a felvidékiekében, akiknek kéziratai közül többet őriz az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (lásd ezekről a 24. szám alatt mondottakat).

157. *Szelichot*.

L.: Pozsonyi Káptalan Könyvtára.

J.: Jur. 130.

⁹¹ I. Davidson: I. m. I. 94. No. 2016.

K.: Joachimus Mynsingerus a Frundeck: *Apotelesma* . . . (Lugduni, 1586.).

A nyomtatvány kötéstáblája fólióalakú, pontozott *Szelichot*-kódex két leveléből való. A töredék Simon b. Jicchák b. Abún Szelicháit tartalmazza. A második darab felett ott is van a név: שמעון.

A látható, külső két lap a költő három bűnbánati darabját adja:

אורך ואמתך שלח (a צרים-tól végig).⁹²

אני קראתיך (elejétől תדרשיך-ig).⁹³

מקום ישראל ה" (מחלות-tól végig).⁹⁴

Meglehet, hogy az egész kódex Simon b. Jicchák b. Abún *Divánja* volt. A német imaritussal való egyezés ezt lehetővé teszi. Ez esetben a középkori pozsonyi zsidók könyveiből egy ritka darabot ismertünk meg.

158. *Szelichot Erev Rós Hássánára.*

L.: Soproni Állami Levéltár.

J.: No. 18.

K.: *Steuer-Register*, 1424.

A kéziratos kötet burkoló lapja *Szelichot*-kódex két levele. Erev Rós Hássána bűnbánati imáiból a következő darabokat tartalmazza:

⁹² I. Davidson: I. m. I. 94. No. 2035; A. M. Habermann: I. m. 152—154.

⁹³ I. Davidson: I. m. I. 307. No. 6772; A. M. Habermann: I. m. 165.

⁹⁴ I. Davidson: I. m. III. 171. No. 2198; A. M. Habermann: I. m. 171—174.

יִרְמְאָא שְׁתַּהֵּא שִׁידָה הֶקֶן⁹⁵ (eleje hiányzik).

שִׁכְחֵנוּ אֶת רֹב טִיבוֹתֶיךָ⁹⁶

וְיַעֲתָה אֱלֹהֵינוּ אַחֲרֵי שׁוֹבֵינוּ⁹⁷ (vége hiányzik).

Az elsőnek szerzője Szaádja Gáon.

A kódex az 1526-ban kiűzött soproni zsidók könyvei közül való.

Irodalom: SSz 334. No. 31; S 1, 110—111. No. 29; S 2, 28. No. 31.

159. *Szelichot Jóm-Kippurra.*

L.: Endrei Walter György könyvtára.

J.: Nincs.

K.: Petrus Philicinus: *Comoedia tragica, quae inscribitur Magdalena Evangelica* (Antverpiae, 1544.).^{97a}

A kolligátum kötéstáblája egy fólióalakú, pontozott, szépen írt *Szelichot*-kódexből való. A Jóm-Kippur Muszáfjára szánt bűnbánó ima szövege maradt meg belőle:

אֵפֶס מוֹיָה⁹⁸

Szerzője Simon b. Jicchák b. Abún.⁹⁹

⁹⁵ *I. Davidson*: I. m. II. 317—318. No. 1310.

⁹⁶ *I. Davidson*: I. m. III. 461. No. 1164.

⁹⁷ *I. Davidson*: I. m. II. 201. No. 473.

^{97a} Ez az első kiadás belőle (*Bibliotheca Belgica*. IV. Bruxelles, 1964. 655.).

⁹⁸ *I. Davidson*: I. m. I. 325. No. 7148.

⁹⁹ *A. M. Habermann*: *Liturgical Poems of R. Shimon bar Yishâq*. Jerusalem, 1938. 140—141. No. 3.

A könyv egykor a pesti piaristák tulajdona volt („Bibl. Schol. Pestanae Piarum”).

Irodalom: S 3, 39. No. 35.

160. *Szelichot Jóm-Kippurra*.

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 2.

K.: M. Conradus Neander Bergensis: *Epistolae Anniversariae* (Lipsiae, 1586.).

Kj.: Fr. Sk. 11206.

A nyomtatvány kötéstáblája fólióalakú, pontozott, pergamen *Szelichot*-kódex két megcsonkított levele.

1a/b: Jóm-Kippur Muszáfjának

אך במתה דין¹⁰⁰

kezdetű *Szelichája*.

2a/b: Jóm-Kippur Minchájának

תעלה תפלתנו למעון שמך¹⁰¹

kezdetű *Szelichája*. Szerzője Móse b. Semuél.

Közlő az elsőt nem tudta azonosítani.

A könyv a szakolcai ferencesek könyvtárából való és a jólismert kötéstípust képviseli.

Irodalom: Z 72–73. No. 17.

¹⁰⁰ I. Davidson: I. m. I. 151. No. 3221.

¹⁰¹ I. Davidson: I. m. III. 535. No. 429.

161. *Szelichot Jóm-Kippurra.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 1+12.

K.: 1. David Pareus: *In Diuinam ad Hebraeos S. Pauli Apostoli Epistolam Commentarius* (Francofurti, 1609.); 2. *Apocalypsis . . . Id est Apocalypsis D. Ioannis . . .* (Francofurti, 1609.).

Kj.: Fr. Sk. 11213.

Fr. Sk. 13893.

A két könyv kötéstáblája fólióalakú, pontozott, pergamen *Szelichot*-kódex négy levele. Kurzív felé hajló írás. A margón későbbi kéz megjegyzései.

1a/b: A 189. számmal ellátott *Szelicha Jóm-Kippur Minchájára*:

מאתך תהלת¹⁰²

Szerzője Mordecháj הסן.

1b: A 190. számmal ellátott *Szelicha*:

ברית ברותה מלשכה¹⁰³

Szerzője Benjámin Hákkáton b. Jechiél.

2a: A 191. számmal ellátott *Szelicha*:

אל הר המור¹⁰⁴

Szerzője Méir b. Jicchák.

¹⁰² I. Davidson: I. m. III. 75. No. 131.

¹⁰³ I. Davidson: I. m. II. 77. No. 1717.

¹⁰⁴ I. Davidson: I. m. I. 168. No. 3603.

2b: Felirata: לנעילה. Ez mutatja, hogy az eddigi három Szelicha a Minchára volt szánva. Itt a 192. számmal ellátott Szelicha áll:

ומי יעמוד המא¹⁰⁵

Selómó Hábávli költeményének egy része ez, de önálló darabként is szerepel a Neila liturgiájában.

3a: A 194. számmal ellátott Szelicha vége és a 195. számmal ellátott eleje:

באשמורת הבקר¹⁰⁶

Szerzője Jicchák Gájját.

3b: A 196. számmal ellátott Szelicha:

יהביאנו צל ידו¹⁰⁷

Szerzője Jicchák b. Semuél.

4a: A 197. számmal ellátott Szelicha:

ישמיענו סלחת¹⁰⁸

Szerzője Selómó b. Semuél b. Joél.

4b: A 198. számmal ellátott Szelicha eleje:

ירצה צום עמך¹⁰⁹

Szerzője Jicchák b. Avigdor.

A *Szelichot*-kódex további részét lásd a 162. számnál.

¹⁰⁵ *I. Davidson*: I. m. III. 535. No. 431.

¹⁰⁶ *I. Davidson*: I. m. II. 4. No. 70.

¹⁰⁷ *I. Davidson*: I. m. II. 371. No. 2428.

¹⁰⁸ *I. Davidson*: I. m. II. 448. No. 4116.

¹⁰⁹ *I. Davidson*: I. m. II. 439. No. 3920.

Mindkét kötet a szakolcai ferencesek könyvtárából került ki.

Irodalom: Z 73—75. No. 18.

162. *Szelichot Jóm-Kippurra*.

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 19/1—2.

K.: Ernesti-Friderici . . . *Confessio* (Ambergae, 1605.).

Kj.: Fr. Sk. 22757/51.

A nyomtatvány kötéstáblája fólióalakú, pergamen *Szelichot*-kódex egy levele. A hártját több darabba vágták, közepe és alsó része van meg, amely összeilleszthető.

1a: A 206. számmal ellátott Szelicha, amelynek szövege a כ-^{109a}tól van meg:

אֲרֵרְךָ מֵעַבֵּר הַנֶּהֱרָךְ^{109a}

1a/b: A 207. számmal ellátott Szelicha:

אֵל אֲרֵרְךָ וְיִשְׁעֵי וְגִאוֹת חֲרָבִי¹¹⁰

Az utolsó szavak hiányoznak csupán.

A *Szelichot*-kódex további részére lásd fent a 161. számot.

A nyomtatvány a szakolcai ferencesek kolostorából való (Conventus Szakolezen. 1647.), kötése a jólismert szakolcai típust követi.

^{109a} I. Davidson: I. m. I. 112. No. 2375; D. Goldschmidt: סדר השליחות. Jerusalem, 1965. 184—185. No. 65.

¹¹⁰ I. Davidson munkájában nem szerepel.

163. *Kínot*(?)

L.: Budapesti Egyetemi Könyvtár.

J.: Ősny. 524.

K.: Petrus Tartaretus: *Expositio in Summulas Petri Hispani* (Freiburg, 1494.).

Az ősnymtatvány bordájába elől-hátul, fordított alakban, egy-egy csík van bekötve egy fólióalakú, pontozott, héber kódexből. *Kínot*-jellegűnek (gyászdalok)^{110a} látszik, de a csíkok oly vékonyak, hogy szövegét nem lehetett azonosítanunk. Bejegyzés: „Christophorus Neaelius doctor S. Theologiae emit anno 1564. crucigeris 60.”

Irodalom: S 3, 39. No. 36.

^{110a} Lásd most *D. Goldschmidt*: סדר הקינות לחשעה באב. Jerusalem, 1968.

10. LITURGIÁKOMMENTÁR

164. *Sziddur-kommentár.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 15+16.

K.: 1. Aristus Zacharias: *Summula Verbi Dei* . . . (Bremæ, 1610.); 2. Io. Rodolphus Lavaterus Tigurinus: *KATABASIS* (Francofurti, 1610.).

Kj.: Fr. Sk. 12971.

Fr. Sk. 14328.

A két nyomtatvány kötéstáblája fólióalakú, egyhasábos, pergamen *Sziddur-kommentár* kettébehasított két levele. A megmaradt rész a hétköznapi Imádságos könyv elejét, továbbá a XXXIV. Zsoltár végét és a XC. Zsoltárt magyarázza. A kommentár azonosítása további kutatás tárgyát képezi.^{110a} Az első közlő megállapítása tehát helytelen: „Das Fragment ist augenscheinlich ein rabbinischer Kommentar zu den Psalmen.” A két könyv a szakolcai ferencesek könyvtárából származik. Lásd fent a 66. számot.

Irodalom: Z 20—21. No. 3.

^{110a} D. Goldschmidt (Jeruzsálem) figyelmeztet arra, hogy a kommentár az Ádon Ólám-mal kezdődik és így nem íródhattott a XV. század előtt.

165. *Pijjut-kommentár.*

L.: Orsz. Széchényi Könyvtár.

J.: Kézirattár. E. 95.

A Kézirattár rendezése során nemrégén előkerült — a lebontott hárttyakötések között — egy nyolcadrétű, kéthasábos, pontozatlan, héber pergamenkódex két levele, amely egykor kötéstáblául szolgált. Hogy milyen munkán, nem jegyezték fel. Azt sem, hogy mikor bontották le. A belső két lap rongált s nehezen olvasható.

Pijjut-kommentár töredéke ez.

1a/b: Eleázár Qálír שלוק לפרשת שקלים-jának,

אז ראת וספרת¹¹¹

magyarázata. Megegyezik a Kaufmann-gyűjtemény 400. számú kéziratának szövegével,¹¹² amely a bonni Efrájim kommentárját közvetíti.¹¹³

2a/b: Eleázár Qálír két pijjutjának (קרובות לפרשת זכור) első és második részének)

אזכיר סלה וזכרון מן שם¹¹⁴ (eleje hiányzik)

תמימים בעודם בסין רפודים¹¹⁵

magyarázata.

¹¹¹ I. Davidson: I. m. I. 102. No. 2174.

¹¹² M. Weisz: Katalog der hebräischen Handschriften und Bücher in der Bibliothek des Professors Dr. David Kaufmann s. A. Frankfurt a/M., 1906. 136—139.

¹¹³ E. E. Urbach, Schirmann Jubilee Volume. Jerusalem, 1969. Erre Urbach professzor hívta fel figyelmünket.

¹¹⁴ I. Davidson: I. m. I. 106. No. 2249.

¹¹⁵ I. Davidson: I. m. III. 531. No. 335.

Kéziratunkból egy szövegpróba:

תמימים בעודם בסין רפודים כלום שהיו תמימים כשקבלו את
התורה ועדיין היו רפודים באותן שני כתרים שנתן להם הק אחד
בנגד נעשה ואחד נשמע רפודים כמו רפידתו זהב שיבויץ
שהיו משובצים בעדי עדיים אפודים כמו ויאפוד ומתרגם ואתקין
ליה ביה רצו שלול רצו שלול התורה כנגדו שנתנה בלפידים
ואחר כך קפצו ידיהם ורפו עצמם מן התורה כדאמ' התם למה
נקרא שמה רפידים שרפו ידיהם מן התורה קפצו כמ' לא
תקפוץ את ירך:

E. Fleischer-Gólé professor (Jeruzsálem) figyelmeztetett a hamburgi 152. számú kéziraatra,¹¹⁶ amelynek szövege rokonságot tart a miénkkel (18b.). A szövegrészletet is az ő másolatában adjuk:

תמימים בעודם בסין רפודים כלום ישר' שהם תמימים עדיין היו
מתוקנים בסני. רפודים כמו רפידתו ז'ב. שיבויץ עדי עדיים.
אפודים אלו שני כתרים. אפודים כמו ואפדת לו. רצו שלול מתן
לפידים תורה שניתנה בלפידים ולכך אמ' שלול על שם שבת'
עלית למרום שבית שבי. קפצו ידיים רפות בדכת' ויחנו ברפידים
לכך נקרא שמו רפידים שרפו ידיהם מן המצות:

A kurzív felé hajló írás német duktusra mutat. Urbach kutatásaiból viszont tudjuk, hogy Németországban virágzott a pijjut-magyarázat iskolája. Az első

¹¹⁶ M. Steinschneider: Catalog der hebräischen Handschriften in der Stadtbibliothek zu Hamburg. Hamburg, 1878. 56–58.

pijjutot Mesullám is ellátta magyarázattal,¹¹⁷ a másodikat a bonni Efrájim.¹¹⁸ A mi szövegünk csaknem szó szerint megvan a Kaufmann-kéziratban (31a/b).

166. *Szelichot-kommentár.*

L.: Pozsonyi Matica Slovenská.

J.: Heb. 13.

K.: Conradus Graser: *Historia Antichristi* (Lugduni Batavorum, 1608.).

Kj.: Fr. Sk. 10129.

A nyomtatvány kötéstáblája nyolcadrétű, pontozatlan, pergamen *Szelichot-kommentár* két levelének alsó része.

1a/b: שלוש תשפות לנו¹¹⁹

kezdetű Szelicha kommentárja.

1b: אחר"ש ואתאפן¹²⁰

kezdetű Szelicha kommentárja. Szerzője Benjámín b. Zerách, aki az első keresztes hadjárat hatása alatt írta bűnbánó költeményét.

2a: אלהים ה' די¹²¹

¹¹⁷ E. E. Urbach: *Sefer Arugat Habosem*. IV. Jerusalem, 1963. 54.

¹¹⁸ E. E. Urbach: I. m. 52.

¹¹⁹ I. Davidson: I. m. III. 467. No. 1292.

¹²⁰ I. Davidson: I. m. I. 122. No. 2592.

¹²¹ I. Davidson: I. m. I. 210. No. 4610.

kezdetű Szelicha kommentárja. Szerzője Efrájim b. Jicchák. Megérte az 1137-es regensburgi zsidóüldözést és a második keresztes hadjáratot. A költemény szövegét A. M. Habermann közölte.¹²²

Ibid.: אנוש עד דכא תשב¹²³

kezdetű Szelicha kommentárja. Szerzője Jicchák Hák-káton. Ugyanezt magyarázza Ábrahám b. Azriél is,¹²⁴ de a kettő nem azonos. A mi kommentárunk önkényes és átugrik fontos helyeken.

2b: על שאנחנו מודים לפניך¹²⁵

kezdetű Szelicha kommentárja. Szerzője Ezra b. Tánchum, aki az 1147-es rajnamenti mészárlás hatása alatt írta bűnbánó költeményét.

További Szelicha-magyarázatok töredékei is felfedezhetők a kódexmaradványban.

A nyomtatvány a szakolcai ferencesek könyvtárából került ki és az ottani kötéstípust képviseli.

Irodalom: Z 75—76. No. 19.

¹²² A. M. Habermann, *Studies of the Research Institute for Hebrew Poetry*. IV. Berlin—Jerusalem, 1938. 146—147. No. 10.

¹²³ I. Davidson: I. m. I. 296. No. 6499.

¹²⁴ E. E. Urbach: *Sefer Arugat Habosem*. III. Jerusalem, 1962. 355.

¹²⁵ I. Davidson: I. m. III. 275. No. 596; Máchzor Nürnberg (MS. Schocken) 129b. Az utóbbi utalást E. Fleischer-Gólé barátomnak köszönöm.

11. TÖRTÉNELEM

167. Zsinagógiai feljegyzések.

L.: Országos Orvostörténeti Könyvtár.

J.: Nincs.

Ismeretlen könyv táblájából kibontott papírkódex maradványa, rajta a Tóra elé hívtak jegyzéke:

פרטי הקבלות

גרשון מלאצקי מפט"ר
אברהם בן ר' הגבה
ר' בערמן סגל סגן ...
יונה חייט ...
יודא חיים ...
ר' וואלף בן ר' קאפיל
הירשל חתן ר'
יאקב (!) בן ר' חיים

A névanyag és ortográfiája német eredetre mutat.

168. Ketuba.

L.: Blau Lajos Könyvtára. Jelenleg az Orsz. Rabbi-képző Intézetben.

J.: 26.

K.: *Biblia Latina* (Venetiis, 1484.).¹²⁶

Pergamenből készült *Ketuba* (házassági szerződés) alsó része, amelyből hat — díszes, kvadrát betűkkel írt — sor maradt meg. Utolsó három sora:

אשר בהרתיך זרע אברהם

[אהב¹²⁷ לא] יהיה בך עקר

[ועקרה¹²⁸ יברכך ה'¹²⁹]

Az eredeti, fatáblára vont bőrkötés bordájában két latin kódex-csík van. Elülső táblájáról fejtették le a héber *Ketubá*-t.

¹²⁶ Katalog der Bibliothek des verewigten Prof. Dr. Ludwig Blau. Bp., 1936. 3.

¹²⁷ Jes. XLI. 8.

¹²⁸ Deut. VII. 14.

¹²⁹ Num. VI. 24.

1. A KÓDEXMARADVÁNYOK LELŐHELYEI

- Bártfai Szt. Egyed templom
Könyvtára, lásd M. Nemzeti Múzeum Történeti Múzeuma
- Besztercebányai Állami Levéltár: 121
- Blau Lajos Könyvtára (Budapest): 33, 168
- Budapesti Egyetemi Könyvtár: 38, 98, 103, 106, 107, 117, 140, 145, 163
- Budapesti Központi Papnővelde Könyvtára: 43, 49, 59a, 84, 87, 122, 130a
- Debreceni Ref. Theol. Akadémia Könyvtára: 18, 21, 36, 45, 57, 80
- Endrei Walter György könyvtára (Budapest): 159
- Esztergomi Főszékesegyház Könyvtára: 24, 26, 30, 139, 156
- Esztergomi Simor Könyvtár: 85
- Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár: 39
- Gergely Rezső könyvtára (Budapest): 134
- Iparművészeti Múzeum: 13
- Jászói Matica Slovenská: 62, 65
- Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára: 7, 47, 50, 51, 68, 69, 126
- Katz Éliás könyvtára (Pozsony): 147
- Keszthelyi Festetich Könyvtár: 59
- Körmendi Batthyány Levéltár: 123
- Kőszegi Városi Levéltár, lásd Szombathelyi Állami Levéltár
- Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeuma: 3, 4, 6, 95
- Magyar Országos Levéltár: 12, 99
- Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára: 17, 96, 131, 142
- Nagyszombati Spolok Sv. Vojtech Archivuma: 35
- Nagyszombati Városi Levéltár: 72
- Országos Orvostörténeti Könyvtár: 167
- Országos Rabbiképző Intézet Könyvtára: 2, 5, 70, 71, 90, 91, 109, 120, 138, 141

- Országos Széchényi Könyvtár: 9, 10, 14, 16, 31, 34, 42, 46, 48, 55, 56, 58, 63, 73, 89, 104, 130, 135, 149a, 150, 151, 165
- Pannonhalmi Szent Benedek-rend Központi Főkönyvtára: 40
- Pécsi Egyetemi Könyvtár.
Klimó-gyűjtemény: 94
- Pozsonyi Egyetemi Könyvtár: 11, 60, 93
- Pozsonyi Evangélikus Lyceum Könyvtára, lásd Szlovák Tudományos Akadémia Könyvtára
- Pozsonyi Káptalan Könyvtára: 74, 157
- Pozsonyi Matica Slovenská: 1, 15, 22, 23, 25, 27, 28, 29, 38a, 44, 61, 66, 67, 76, 97, 101, 113, 115, 124, 127, 128, 129, 132, 133, 136, 137, 144, 148, 152, 153, 154, 155, 160, 161, 162, 164, 166
- Pozsonyi Városi Könyvtár: 75
- Pozsonyi Városi Levéltár: 8, 77, 108
- Scheiber Sándor könyvtára (Budapest): 54
- Selmecbányai Múzeum: 52
- Soproni Állami Levéltár: 78, 79, 83, 88, 92, 100, 102, 110, 111, 112, 116, 118, 119, 125, 158
- Soproni Evangélikus Lyceum Könyvtára: 146
- Székesfehérvári Püspöki Könyvtár: 19, 32, 82, 86, 105
- Szentgyörgyi Városi Levéltár: 149
- Szepesváraljai Káptalan Könyvtára: 41
- Szlovák Tudományos Akadémia Könyvtára: 81
- Szombathelyi Állami Levéltár: 20
- Trencsényi Piarista Gimnázium Könyvtára: 37
- Turócszentmártoni Matica Slovenská: 143
- Váci Püspöki Könyvtár: 64, 114
- Zsidó Vallási és Történeti Gyűjtemény: 59

2. A KÓDEXMARADVÁNYOK PROVENIENCIÁJA

Aggspachi karthausiak 51	Leubusi cisztercita apácakolostor (Szilézia) 73
Almássy Pál 139	Malackai ferencesek 124
Andreisi Ferenc 139	Milano 140
Bazini zsidók 149	Nagyszombati zsidók 72
Beckói ferencesek 154	Okolicsányi ferencesek 143
Bécsi Conventus Beatae Mariae Virginis 68	Pesti piaristák 159
Bécsi Egyetem 7	Platthy Martinus 143
Bondorffi kolostor (Bajorország) 98	Podolini piaristák 52, 60, 115, 148
Brünni domonkosok 19	Poroszkai (Pruske) ferencesek 137
Cuspinianus 37	Pozsonyi ferencesek 11, 44, 76, 97, 155
Eperjes 140	Pozsonyi jezsuiták 38a, 43, 49, 59a, 130a
Eperjesi ferencesek 25	Pozsonyi zsidók 8, 77, 81, 108, 124, 157
Érsekújvár 12	Pozsonyvidéki ferencesek 22
Esztergomi zsidók 44, 76, 97, 155	Rozsnyói (Rožňava) szeminárium 62
Forgách Ferenc 139	Sällingberg 17
Frankfurt 150	Schweidnitz 149a
Georgius Petri, Bártfa 3, 4, 5, 6, 90, 91, 95	Soproni zsidók 78, 79, 83, 88, 92, 100, 102, 110, 111, 112, 116, 118, 119, 123, 125, 158
Gyöngyösi ferencesek 96	Szolcai ferencesek 28, 29, 53, 61, 66, 93, 128, 129,
Győr 64, 114	
Herbipoleni kolostor (würzburgi püspökség) 32	
Jablánc (Jablonica) 35	
Jászói premontreiek 65	
Kollonich Lipót 47	
Kőszeg 20	

- 132, 133, 136, 152, 153, 160,
161, 162, 164, 166
Szakolcai jezsuiták 10, 84,
87
Szécsényi ferencesek 96
Szegedi ferencesek ? 46
Szelephényi Ferenc 139
Szelephényi György 124
Szelephényi Mihály 139
Szobotiszi anabaptisták 24,
156 ?
Szombathelyi domonkosok 31
Szuhai István 139
Trencsényi piaristák 37
Zay-könyvtár, Nagyugróc 15,
67, 127

3. AZ ELŐFORDULÓ PIJJUTOK JEGYZÉKE

(D. I. 40.)	127	אב החמשים שובן טרומים
(D. I. 216.)	137	אבינו מלכנו
(D. I. 314.)	130	אבן חונן
(D. I. 473.)	142	אדברה תחנונים
(D. I. 499.)	143	אדון דין אם ידקדק
(D. I. 1506.)	144	אהללך בקול רם
(D. I. 4821.)	133	או"א היה עם פסיות
(D. I. 2016.)	156	אורה צדקה
(D. I. 2035.)	157	אורך ואמתך שלה
(D. I. 2061.)	129	אותו מבהלת
(D. I. 2075.)	151	אותותיך ראיתי
(D. I. 2174.)	165	אז-ראית וספרת
(D. I. 2186.)	153, 154	אזהרת ראשית
(D. I. 2249.)	165	אזכור פלה זכרון מעשים
(D. I. 2375.)	162	אזרחי מעבר הנדר
(D. I. 2592.)	166	אחריש ואחאפק
(D. I. 3020.)	127	אין כאלהינו
(D. I. 3196.)	152	אית לי חד טליא
(D. I. 3197.)	152	איתנבר בחיליה
(D. I. 3221.)	160	אך במתח דין
(D.-ból hiányzik.)	162	אל אורי וישעי וגאות חרבי
(D. I. 4610.)	166	אלהים ה' תלי
(D. I. 3603.)	161	אל הר המור
(D. I. 5927.)	153	אמרי כוב
(D. I. 6014.)	127	אמת ויצב
(D. I. 6499.)	166	אנוש עד דכא תשב
(D. I. 6772.)	157	אני קראתיך
(D. I. 6980.)	129	אספרה אל חוק
(D. I. 7071.)	147	אערוך שועי
(D. I. 7148.)	159	אפס מויו

(D. I. 7505.)	128	ארומם אלהי אבי ואלי
(D. I. 8307.)	137	אשר מי יעשה כמעשיך
(D. I. 8703.)	137	אתה בחרתנו
(D. I. 8523.)	146	את השם הנכבד
(D. I. 8798.)	127	אתה חוננתנו
(D. I. 8541.)	148	את יום השמיני
(D. II. 70.)	161	באשמורת הבקר
(D. II. 1717.)	161	ברית כרותה מלשכוח
(D. II. 19.)	132	האוחז ביד מדת משפט
(D. II. 179.)	141	הגיוס אפס ותהו
(D. II. 239.)	150	ויושע אור ישראל
	127	ויתן לך
(D. II. 288.)	153	ובל העם רואים
(D. III. n, 431.)	161	ומי יעמוד חטא
(D. II. 473.)	158	ועתה אלהינו אחרי שובינו
(D. II. 149.)	135	זכר תחלת כל מעש
(D. II. 75.)	140	יאתה תהלה
(D. II. 2161.)	152	יוסף תקוף יצריה
(D. II. 2428.)	161	יחביאנו צל ידו
(D. II. 3466.)	149a	יפתח ארץ לישיע
(D. II. 1310.)	158	יד"מ אאו"א שתהא שיהיה הקץ
(D. II. 3920.)	161	ירצה צום עמך
(D. II. 4116.)	161	ישמיענו סלחתי
(D. II. 178.)	140	כי אדוקי אש
(D. II. 393.)	137	כל שנא י שחק
(D. II. 492.)	136	כסא אירי וישעי
(D. III. 131.)	161	מאתך תהלתי
(D. III. 520.)	151	מה מיעיל רשע
(D. III. 927.)	155	מחי ומסו
(D. III. 1654.)	137	מלך עליון
(D. III. 1692.)	141	מלכותם באבדך
(D. III. 2198.)	157	מקוה ישראל ה'
(D. III. 676.)	145	עלינו
(D. III. 596.)	166	על שאנחנו מידים לסניך
	127	צדקתך צדק
(D. III. 661.)	139	שומע תפלה עדיך כל בשר יבאי
(D. III. 673.)	155	שומר ישראל

(D. III. 1164.)	158	שכחנו את רוב טובותיך
(D. III. 1189.)	153	שכן יעד
(D. III. 1292.)	166	שלום תשפות לנו
(D. III. 1601.)	148	שמיני אמן בפני עצמי
(D. III. 23.)	130, 130a	תאלת זו
(D. III. 335.)	165	תמימים בעודם בסין רפודים
(D. III. 429.)	160	תעלה תפלתנו למעון שמיד
(D. III. 519.)	151	תגלת עמוסים
(D. III. 595.)	153	תתעב מתי נגבים

BIBLIOGRÁFIA

A) FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ábel Jenő*: A bártfai Sz.-Egyed temploma könyvtárának története. Bp., 1885. 65, 150, 152–153.
- Babinger, Franz*: Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55). Nach der Urschrift im Fugger-Archiv herausgegeben und erläutert . . München—Leipzig, 1923. XXVIII.
- Büchler Sándor*: A zsidók története Budapesten. Bp., 1901. 167.
- A zsidók története Magyarországon a mohácsi véstől a szabadságharcig. — Egyenlőség. XXXVII. 1918. 34. szám.
 - Egy középkori héber könyv-illusztráció. — Libanon. VII. 1942. 65.
 - A körmendi középkori héber kódextöredék. — Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw. Bp., 1947. 311.
- Csapodi Csaba*: Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára? — Magyar Könyvszemle. LXXVII. 1961. 403–404.
- *Csapodiné Gárdonyi Klára és Szántó Tibor*: Bibliotheca Corviniana. Bp., 1967. 25.
- Darapsky, Elisabeth*: Ein altes Ausleihebuch. — De Bibliotheca Moguntina. Festschrift der Stadtbibliothek Mainz zum fünfzigjährigen Bestehen ihres Gebäudes . . . Mainz, 1963. 47–50.
- Faust, Ovidius*: Zur Geschichte der Juden in Bratislava. — Jüdische Volkszeitung. X. 1928. Nos. 39–40.
- Bratislava. — Die Juden und die Judengemeinde Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart. Ed. H. Gold. Brünn, 1932. 2.
- Fitz József—Zolnai Klára*: Bibliographia Bibliothecae Regis Mathiae Corvini. Bp., 1942. 27.
- Fürst Aladár*: Buda visszafoglalásának zsidó irodalmi emlékei.

- IMIT Évkönyve. 1936. 175, 179, 180—181.
- ארמית — Árim Vöimnáhot Bőjiszráél. II. Jerusalem, 1948. 121.
- Grünwald, Leopold*: ספר החינוך של הרמב"ם. Bp., 1921. 18.
- Toldoth Chachme Israel. Enthält: Biographie des Rabbi Efraim Kohn aus Wilna... Cluj, 1924. 52.
- Harmath Károly*: A pozsonyi evang. lyceumi könyvtár régi nyomtatványainak és kéziratgyűjteményének ismertetése. Különlennyomat a pozsonyi evang. lyceum 1877/8. és 1878/9. évi értesítőiből. II. rész, 12. No. 18.
- Hochmuth Ábrahám*: Tudomány. — Veszprém. III. 1877. 20. szám.
- Iványi Béla*: Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon. — Magyar Könyvszemle. Új folyam. XXXVI. 1929. 203.
- Katz, Elias*: Jalkut Schimoni Poseniensis. — Studia Semitica Philologica necnon Philosophica Joanni Bakoš dicata. Bratislava, 1965. 131—137.
- Mittelalterliche hebräische Handschriftenfragmente aus Bratislava. — Zeitschrift für die Geschichte der Juden. III. 1966. 17—30, 63—77.
- Kaufmann, David*: Die hebräischen Handschriften des Ungarischen Nationalmuseums in Budapest. — Jüd. Litteraturblatt. VII. 1878. 46—47, 51, 54.
- Die Erstürmung Ofens und ihre Vorgeschichte. Trier, 1895. 51.
- Budavár visszavívásának egy szemtanúja és leírója. — IMIT Évkönyve. 1895. 81.
- Kohn Sámuel*: A Magyar Nemzeti Múzeum héber kéziratai. — Magyar Könyvszemle. II. 1877. 16—27, 90—105.
- Die hebräischen Handschriften des ungarischen Nationalmuseums zu Budapest. — Magazin für die Wissenschaft des Judenthums. IV. 1877. 76—104.
- A zsidók története Magyarországon. Bp., 1884. 383—385.
- Kotvan, Imrich*: Katalóg prvotlačí Vedeckej knižnice mesta Bratislavy. Bratislava, 1956. 27. No. 26.

- Inkunábuly knižnice miestneho pracoviska Matice slovenskej v Bratislave. Martin, 1959. 47. No. 62.
- Inkunábuly Univerzitnej knižnice v Bratislave. Bratislava, 1960. 80—81. No. 86; 154. No. 252; 189. No. 329; 201. No. 358; 222—223. No. 405.
- Inkunábuly archívov, múzei a niektorých historických knižníc na Slovensku. Martin, 1964. 36—37. No. 24; 131—132. No. 224.
- Inkunábuly v Košiciach, v Jasove a v Spišskej Kapitule. Košice, 1967. 103—104. No. 168.
- Kovács Máté*: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. Bp., 1963. 119, 163—164, 168.
- Krausz Sámuel*: Zsidó kéziratok a régi budai könyvtárban. IMIT Évkönyve. 1900. 193—204.
- A régi budai könyvtárnak eddig ismeretlen kódexe. — Magyar Könyvszemle. VIII. 1900. 190—197.
- Helyreigazítás. — Magyar Könyvszemle. IX. 1901. 112.
- Pressburger Synagogen. — Die Juden und die Judengemeinde Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart. Ed. H. Gold. Brünn, 1932. 91—92, 98.
- Magyar zsidók a Balkánon. — IMIT Évkönyve. 1932. 155.
- Ungarische Juden auf dem Balkan. — Rosanes-Festschrift. 1933. 53—67.
- Perles, J(osef)*: Die Hebraica im ungarischen Nationalmuseum in Pesth. — Ben Chananja. II. 1859. 571.
- Pollák Miksa*: A zsidók története Sopronban. Bp., 1896. 88—91.
- Die Geschichte der Juden in Oedenburg. Wien, 1929. 30—31.
- Rosanes, Salamon*: דב"י ימי ישראל בתורמם. I. Tel-Aviv, 1930. 224—225.
- Róth Ernő*: Újabb középkori héber kéziratok Sopronban. — Új Élet. XI. 1955. 4. szám.
- כתב־יד לתלמוד בבלי בהונגריה — Kirjath Sepher. XXXI. 1955—56. 472—482. Nos. 9, 10, 14, 15, 15¹, 15², 25.
- A Soproni Állami Levéltár héber kéziratairól. — Soproni Szemle. X. 1956. 319—334.
- קצת ממדרש וזוהר — Talpíjot. VII. 1957. 89—98.

- מפיושי ר' יהודה בר נתן — Samuel K. Mirsky Jubilee Volume. New York, 1958. 285—312.
- „Schowawim-Tat”-Fastage. Eine Handschrift aus Ofen. — Isr. Wochenblatt. LXIV. 1964. No. 52; LXV. 1965. No. 1.
- Scheiber Sándor*: Középkori latin és héber kódextöredékek a soproni levéltárban. — Haladás. V. 1949. 52. szám.
- Héber kéziratok Sopron város levéltárában. — Új Élet. VI. 1950. 1. szám.
- Előkerültek további héber kézirttöredékek a középkori Magyarországról. — Új Élet. VI. 1950. 43. szám.
- Még egy magyarországi héber kézirat a középkorból. — Új Élet. VI. 1950. 44. szám.
- Recent additions to the medieval history of Hungarian Jewry. — Historia Judaica. XIV. 1952. 157—158.
- Középkori héber kézirat-töredék a kőszegi levéltárban. — Új Élet. X. 1954. 2. szám.
- Középkori héber kódex-töredék Újvárról. — Új Élet. X. 1954. 5. szám.
- Középkori héber kódex-maradványok a Központi Párvölve könyvtárában. — Új Élet. X. 1954. 11. szám.
- Középkori héber kéziratok a Kalocsai Főszékesegyház könyvtárában. — Új Élet. XI. 1955. 1. szám.
- A New Rashi Fragment. — Studies in Bibliography and Booklore. II. 1955. 37—39.
- Középkori héber kéziratok magyar könyvtárakban. — Új Élet. XI. 1955. 8. szám.
- Középkori héber kéziratok Magyarország könyv- és levéltárainak bekötési tábláiban. — Magyar Könyvszemle. LXXIII. 1957. 105—115.
- Medieval Hebrew Manuscripts as Binding Boards in the Libraries and Archives of Hungary. — Joshua Bloch Memorial Volume. New York, 1960. 19—28.
- Középkori héber kéziratok Magyarország könyv- és levéltárainak bekötési tábláiban. — Magyar Könyvszemle. LXXVIII. 1962. 25—40.
- Újabb lapok Májmúni Misne Tórájának egy ősnymtat-

- ványából. — Magyar Könyvszemle. LXXIX. 1963. 326—327.
- דפים נוספים מאת-נבילות אחד של משנה תורה — Kirjath Sepher. XXXIX. 1963/64. 280.
- Magyar-Zsidó Oklevéltár. X. Bp., 1967. 87—88. No. 52.
- Striedl, H.*—*Tetzner, L.*—*Róth, E.*: Hebräische Handschriften. II. Wiesbaden, 1965. 152. No. 215; 153—154. No. 217; 213—214. No. 292.
- Veress Endre*: Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd olasz hadi mérnök jelentései és térképei Budavár 1684—1686-iki ostromairól, visszafoglalásáról és helyrajzáról. — Budapest Régiségei. IX. 1906. 114.
- Weingarten, Samuel*: (פישנר) תולדות יהודי ברוסיה. Jerusalem, 1960. 15—16.
- Névtelen*: Héber Corvinák. — Magyar Könyvszemle. II. 1877. 258—259.

B) A MAGYARORSZÁGI HÉBER KÖNYVEK IRODALMA

- Ábel Jenő*: A bártfai Sz.-Egyed temploma könyvtárának története. Bp., 1885. 195. No. 5. „Psalterium Hebraicum.”
- Berlász Jenő*: Dernschwam János könyvtára. — Magyar Könyvszemle. LXXX. 1964. 29. Két héber Biblia (a dolgozatban tévesen három szerepel).
- Csapodi Csaba*: A legrégibb magyar könyvtár belső rendje. — Magyar Könyvszemle. LXXIII. 1957. 15, 16, 22: „Psalterium . . . ebraycum: grecum.”
- Harsányi István*: A Rákóczi-könyvtár és katalógusa. — Magyar Könyvszemle. Új folyam. XXI. 1913. 342. No. 133. „Biblia Hebraica”; 343. No. 135. „Biblia Hebraica sine punctis” (bizonyára kézirat).
- A Rákóczi-könyvtár és katalógusa. — Magyar Könyvszemle. Új folyam. XXII. 1914. 69. No. 182. „Pentateucus Mosis Hebraice”; 154. No. 254. „Psalterium Hebraicum”.
- Iványi Béla*: Az írás és könyvek Eperjesen a XV—XVI. században. — Magyar Könyvszemle. Új folyam. XIX. 1911.

305 (Inventarium librorum venerabili domino parcho presentatorum, per senatum, anno 1552. die 13 septembris): „Biblia Hebraica cum defectu”.

Kemény Lajos: Egy XVI. századbeli könyvkereskedő raktára.

— Magyar Könyvszemle. Új folyam. III. 1895. 316 (1583. Inventarium Joannis Galeni bibliopolae stb.): „Psalterium Hebreic. d. 40.” (a nyolcadrétű könyvek között).

Kohn Sámuel: A szombatosok. Bp., 1889. 200 (Szent-Erzsébeten Péchi Simon pergamen Tóratekerese).

Koncz József: A marosvásárhelyi Helv. Hitv. Főtanodai Könyvtár ismertetése. — Magyar Könyvszemle. IV. 1879. 314—315. [Illusztrált Megilla.]

Kuncze Leo: A pannonthalmi Szentbenedek-rend könyvtárainak története és jelen állapota. — Magyar Könyvszemle. III. 1878. 169. „Psalterium . . . Ebraycum” (pontatlan címleírás).

Lukinich Imre: Bethlen Elek könyvtára 1683-ból. — Magyar Könyvszemle. Új folyam. XXIX. 1922. 171. No. 1. „Egy tiszta sido biblia, in folio majori”; No. 8. „Fekete bársonyban egy sidó könyv, thalmut lehet”; 173. No. 79. „Más egy zsidó könyv, zsoltáros könyv fog lenni”.

Morvay Győző: Két nagybányai régi könyvtár. — Magyar Könyvszemle. Új folyam. IV. 1896. [Ref. Kollégium könyvtára.] 23. No. 18. „Haebr. Biblia”; „Biblia Hebraica”; 39. No. 21. „Psalterium Hebraicum”.

Nagy Gyula: Telegdi Miklós pécsi püspök könyvtára 1586-ból. — Magyar Könyvszemle. V. 1880. 45. No. 144. „Sententiae hebraicae”.

— Adalék Basirius Izsák XVII. századbeli gyulafejervári könyvtárához. — Magyar Könyvszemle. VIII. 1883. 265. No. 14b. „Praelectiones hebraicae in psalmum 34., et proverbiorum cap. 1.”

Sitte Alfréd: Gróf Nádasdi Ferencz művei és könyvtára. — Magyar Könyvszemle. Új folyam. X. 1902. 154. „Liber manuscriptus Chaldaice in 8-vo”.

Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. Bp., 1923. 11—12.

Thallóczi Lajos: Öreg Apafi Mihály könyvtára. — Magyar Könyvszemle. VI. 1881. 127. No. 59. „Biblia Haebraica in 12mo”; 131. No. 118. „Biblia haebraica et Biblia Novi Testamenti Graeca . . . in una ligatura. Anno 1584”.

Veress Endre: Báthory András b. püspök könyvtára. — Magyar Könyvszemle. Új folyam. XIII. 1905. [Árverés 1608-ban.] 10. „Biblia hebraice, chaldaice, graece et latine”; „Vetus Testamentum hebraicum cum interpretatione latina” (mindkettő fólió).

DIE ZENTREN DER BUCHKULTUR DER UNGARISCHEN JUDENSCHAFT IM MITTELALTER

ZUSAMMENFASSUNG

Dieses Buch setzt sich ein zweifaches Ziel.

Seinem Titel nach ist es eine kodikologische Arbeit, die 172 hebräische Handschriften darlegt und bearbeitet. Diese haben sich als Einbände oder in Einbänden einzelner Stücke in ungarländischen Bibliotheken und Archiven erhalten.

Die Buchdruckerei erklärte der Kodexliteratur den Krieg, die Buchbinder waren schonungslose Verwüster der Kodexe. Sie zerschnitten die in ihren Besitz geratenen Handschriften und gebrauchten sie als Hilfsstoff zu ihren Einbänden. Zu hebräischen Kodexen konnten sie leicht kommen. Sowohl hierzulande wie im Ausland eigneten sich bei den häufigen Judenvertreibungen, zur Zeit der Pogrome, Stadt und Kirche die verlassenen, herrenlosen jüdischen Bücher an und stellten sie — wenn man sie benötigte — den Buchbindern zur Verfügung, die aus den starken Pergamentblättern Einbandstafeln, Vorsatzblätter oder Rippenstreifen verfertigten.

Dennoch schulden wir Dank diesen alten Buchdruckermeistern. In unserem Falle waren sie nicht Verwüster, sondern Bewahrer des geringen Materials, das sich erhalten hat. Die hebräischen Kodexe wären ohne sie spurlos verloren gegangen.

Über den Titel hinausgehend verfolgt das Buch noch ein anderes, bedeutenderes Ziel. Indem es die ungarländische Provenienz eines Teils der Kodexe klarlegt, stellt es die mittelalterliche Buchkultur der ungarischen Judenschaft im Mittelalter dar. Wir haben dazu auch die betreffs der hebräischen Bücher anderwärts auffind-

lichen, sporadischen Daten erforscht und gesammelt.

Zur Zeit können wir fünfzehn Zentren angeben.

Zusammen mit unserem früheren Buch (*Corpus Inscriptionum Hungariae Judaicarum*. Bp., 1960.) erschliessen wir somit die literarische Bildung der ungarischen Judenschaft im Mittelalter.

Die fünfzehn Zentren sind folgende:

1. *Kassa (Kaschau, Košice)*. Die Ende des XV. Jahrhunderts auftauchenden, spärlichen Daten lassen auf die Existenz einer Gemeinde in dieser Stadt schliessen. Daher mochten diejenigen Bücher in die Bibliothek der Kaschauer Sankt Elisabeth-Kirche gelangen, die bereits im Katalog von 1671 vorkommen. Im Magazin des 1583 verstorbenen Kaschauer Buchhändlers Johann Gallen fand sich auch ein hebräischer Psalter, dessen Ursprung kaum zweifelhaft sein kann.

2. *Bártfa (Bartfeld, Bardejov)*. Der zwischen 1506 und 1509 verstorbene Bartfelder Presbyter Georgius Petri vermachte der Bartfelder Sankt Ägidius-Kirche seine Bibliothek, in deren lokalen Einbänden hebräische Kodexfragmente häufig vorkommen. Diese stammen aus einem Bibel- und zwei Talmudexemplaren. Wahrscheinlich beschaffte der Buchbinder diese Kodexe aus Krakau mittels seiner nachweisbaren Verbindung mit den dortigen Juden.

3. *Trencsén (Trentschin, Trenčín)*. Trentschiner Juden werden bereits 1300 erwähnt. 1522 ist Isaak Szegedi ihr Vorsteher. Sein Lebenslauf lässt sich von Szeged über Trentschin nach Kaschau, Tyrnau und Polen verfolgen. Wahrscheinlich von hier aus verschleppten die Bewaffneten, die sich zur Niederwerfung des Aufstandes der Bergarbeiter von Besztercebánya versammelt hatten, den Semag-Kodex, von dem ein Blatt im Städtischen Archiv von Besztercebánya seit 1593 als Einbandstafel dient.

4. *Szokolca (Galicz, Skalica)*. Ein jüdischer Grabstein ist vorhanden vom Jahre 1398, eine Urkunde über die

Juden vom Jahre 1406. Nach der Niederlage bei Mohács teilten sie das Geschick der Judenschaft der Umgebung: sie wurden vertrieben. Unter den hebräischen Einbandstafeln in den Bibliotheken der Jesuiten wie auch der Franziskaner von Szakolca haben wir zu suchen manche Bücher der dortigen Juden. In den Einbänden der Franziskaner befinden sich auffallend viele hebräische Kodexüberreste mannigfaltigen Inhalts. Wir müssen jedoch mit der Tatsache rechnen, dass die Franziskaner einen Teil ihrer Bücher 1628 aus dem mährischen Ivančice (Eibenschitz, neben Brünn) mit sich brachten, und so ist es schwer festzustellen, welche unter ihnen in Szakolca gebunden worden sind.

5. *Galgóc (Hlohovec)*. Im Komitat Neutra machten sich Juden schon früh ansässig. Die Juden von Üregh suchen vor 1223 in der Angelegenheit eines Sklavenmädchens, einer Proselytin, den Wiener Rabbiner Isaak b. Mosche um einen Entscheid an. In Galgóc selbst aber sprechen die Urkunden erst vom Anfang des XV. Jahrhunderts über Juden. Unter Einwirkung der Ritualmordsbeschuldigung von Tyrnau wird auch hier Ähnliches gegen den Juden Rufus erdichtet. Offenbar erreicht auch sie 1539 der Austreibungsbefehl gleichwie die Juden von Tyrnau. Den Bibelkodex, in dessen herausgerissenes Blatt die Löhnungszahlungen in Neuhäusel im Jahre 1581 gebunden sind, halten wir für ein Buch der Galgócer Juden. Geographisch war dies die nächste Gemeinde, von wo aus eine hebräische Handschrift hingeraten konnte.

6. *Nagyszombat (Tyrnau, Trnava)*. Aus 1340 datiert sich der erste Grabstein, aus 1373 die erste Urkunde über die Juden von Tyrnau. Ende des XIV. Jahrhunderts hören wir bereits von ihren Geldgeschäften mit Wien. Sie beschäftigen sich mit Weinhandel, mit Tierzucht (z. B. mit Ziegen). Um 1527 beklagen sich die Bürger von Tyrnau, dass die Juden ihnen die Beschäfti-

gung wegnähmen, weil sie mit allerlei handelten: sie kaufen und verkaufen. Sie erheben zuerst 1494, zweitens 1536 eine Ritualmordsbeschuldigung gegen sie, derzufolge mehrere Unschuldige auf dem Scheiterhaufen verbrannt wurden. Das Konzept des Breves des Papstes Pauls III., das er am 12. Mai 1540 gegen die Ritualmordsbeschuldigung herausgab, weist auf den früheren oder den späteren Fall von Tyrnau (De tirna) hin. Am 19. Februar 1539 verordnet Ferdinand die Austreibung der Juden aus der Stadt. Im Zusammenhange mit dem Kindermord im Jahre 1536 wurde der Jude Simon Glaser hingerichtet; in dem drei Jahre später zusammengestellten Inventar seiner Besitzstücke kommen drei hebräische Kodexe (Tres libri hebraici) vor. Aus dem Besitz einer solchen Privatperson oder der Gemeinde geriet — nach der Verbrennung oder Austreibung der Juden — in den Besitz der Stadt der sorgfältig geschriebene Raschi-Kodex, aus dem ein Pergamentblatt im städtischen Archiv der Verrechnung von 1594/95 zum Einband dient.

7. *Bazin (Pösing, Pezinok)*. Seit 1456 wissen wir von Juden in Pösing. Unter den Mitgliedern der Gemeinde gab es Schneider, Seifensieder, Schwertfeger. All dies verraten die Namen. Die schuldbelasteten Grafen von Bazin und Szentgyörgy erheben 1529 eine erdichtete Ritualmordsbeschuldigung gegen sie und am 21. Mai werden die Unschuldigen auf dem Scheiterhaufen verbrannt. Ihr Vermögen wird eingezogen. Das Memorbuch von Krakau führt die Namen von vierundzwanzig Märtyrern an, Josel Rosheims Tagebuch erwähnt sechsunddreissig Opfer. Aus der Synagoge von Pösing oder aus dem konfiszierten Nachlass des einen Opfers stammt das schöne Machsor, das ins Archiv der Stadt Sankt Georgen geriet und dort zur Einbandstafel dient. War doch auch Sankt Georgen ein Besitztum der Grafen von Pösing. In Sankt Georgen hinwiederum wurden noch 1506 keine Juden eingelassen.

8. *Pozsony (Pressburg, Bratislava)*. Zwischen 1250 und 1280 verewigt das Mainzer Memorbuch das Andenken der Opfer von Pressburg — das des Jona und seiner Gefährten. Aus den Worten des über ihren Märtyrertod verfassten Bussgedichtes erhellt, dass sie, der Hostien-schändung beschuldigt, gesteinigt wurden. Nach ihrer Vertreibung im Jahre 1360 durch den König Ludwig den Grossen leben sie einige Jahre in Hainburg zurückgezogen bis zu ihrer Heimkehr in 1368. Dreimal mussten sie eine Synagoge bauen an verschiedenen Orten. Die dritte wurde — zusammen mit dem Privathäusern der Juden — am 16. Juni 1446 während der Fronleichnamsprozession von den Badegesellen und den zur Arbeit in die Stadt Kommenden ausgeraubt. Vielleicht damals wurde zur Beute jene Tora-Rolle und der Jalkut Schimoni-Kodex, die im Einband des I. Grundbuches für das Jahr 1439 in Pressburg vorhanden ist, wie auch das Talmudexemplar, das sich im II. Grundbuch befindet. Diese stammen zweifellos aus den handschriftlichen Büchern der Pressburger Juden. Und da bisher diese die einzigen gegenständlichen Denkmäler des mittelalterlichen jüdischen Lebens in Pressburg sind — kein einziger Grabstein hat sich erhalten —, sind sie für uns von grosser Bedeutung.

Am 9. November 1526 werden die Juden aus Pressburg vertrieben. Auch nach den Vertriebenen blieben Bücher zurück, lasen wir doch z. B. 1511 von einer Judenfrau, Rifka, der Tochter des Leser in Güns, sie habe ein Haus und Bücher in Pressburg. Allerdings war sie nicht die Einzige, die Bücher zu eigen hatte. Die Überreste dieser Bücher haben wir zu sehen in dem Talmud-Exemplar des Pressburger Kapitels und ebenda im Diwan des Simon b. Isaak b. Abun, ferner in dem Bibelkodex der Pressburger Franziskaner, wie auch in dem Talmudexemplar des Pressburger evangelischen Lyzeums, die als Einbände verwendet wurden. Man kann nicht wissen, was ausserdem von der so

beträchtlichen Anzahl der Einbandstafeln in den Pressburger Bibliotheken aus Büchern der mittelalterlichen Juden stammte.

9. *Sopron (Ödenburg)*. Was Denkmäler anbelangt, ist Ödenburg die glücklichste Gemeinde in Ungarn. Es erhielten sich zwei Synagogen: eine romanische, die 1967, und eine gotische, die zehn Jahre früher freigelegt wurde. Die erste macht es wahrscheinlich, dass die Ödenburger Juden sich anfangs des XII. Jahrhunderts dort ansiedelten. 1153 spricht Idrisi, der arabische Geograph des sizilianischen Königs Rogerius II. von Ödenburg als einem besuchten Marktplatz. Wir können den Zeitpunkt noch früher setzen. Haben doch die räuberischen Rotten des ersten Kreuzzuges, die gerade bis zum Tore Ödenburgs gelangt waren, auch ungarische Juden niedergemetzelt. Es ist wahrscheinlich, dass sie von hier, oder auch von hier, ihre Opfer nahmen. Es erhielten sich ihre Grabsteine wie auch ihre Bücher, von denen sie 1528 — zwei Jahre nach ihrer Austreibung — klagen: »libros hebraicos exportauere«. Sie zerlegten die handschriftlichen Bücher und benützten die starken Pergamentblätter im städtischen Archiv — hauptsächlich zu Einbänden der Rechnungsbücher. Es sind dies Stücke von fünfzehn Kodexen, 31 Fragmente und 48 Pergamentblätter. Nach Gegenständen gruppiert: 5 Talmudexemplare, Raschis Talmudkommentar, Jehuda b. Nathans Talmudkommentar, 2 Sefer Vehizhir, Halachot Gedolot, Maimunis Mischne Tora, Sefer Hatteruma, Kizzur Hatteruma, Jakob b. Aschers Tur und ein Selichotbuch. Was sich erhalten hat, zeigt das geistige Interesse, das Niveau, die hohen Ansprüche, die entwickelte Buchkultur der Juden von Ödenburg. Die sorgfältig geschriebenen Pergamentkodexe zeugen von ihrem Geschmack, ihrer Wohlhabenheit und Opferbereitschaft.

10. *Kőszeg (Güns)*. In einer Urkunde vom 24. Juli 1393 erteilt König Sigismund den Juden die Erlaubnis,

sich in Güns niederzulassen. 1405 wissen wir bereits von der Witwe, dem Sohn und der Tochter des Günser Juden Muschlein. Unlängst erschlossen wir im Staatsarchiv von Steinamanger die jüdischen Urkunden von Güns und veröffentlichten sie im X. Band der *Monumenta Hungariae Judaica* (Budapest, 1967.). So haben wir ein klares Bild von der Geschichte der dortigen Juden. Einer von ihnen, Daniel Haschtzil, wickelte mit der Wienerneustädter Firma Alexius Funck ernste Geschäfte ab. 1540 erhalten bloss zwei Familien die Erlaubnis, dort zu bleiben, aber auch diese machen keinen Gebrauch davon. Sie übersiedeln nach Mattersdorf. Viele mochten früher hier wohnen, denn sie hatten eine Judengasse, über die wir aus 1576 Nachrichten haben, als es mehr keinen einzigen Juden dort gab. Aus der Habschaft der ausgetriebenen Juden mochte die Tora-Rolle herkommen, aus der ein Stück abgeschnitten wurde, um im städtischen Archiv als Einband der Weinschanksteuerliste verwendet zu werden. In Güns sind die meisten städtischen Protokolle aus den Jahren 1583—1693 in Kodexblätter oder in Pergamente von Urkunden gebunden. Darunter befindet sich auch eines der ältesten niederländischen Sprachdenkmäler vom Anfang des XIV. Jahrhunderts.

11. *Vasvár (Eisenburg)*. Es ist eine der ältesten ungarländischen jüdischen Siedelungen. 1276 verschenkt Ladislaus IV. die vom Juden Seehtinus gebaute kleine Burg. Die Burg wurde somit sicherlich viel früher erbaut. Hier lebte der Jude Farkas, der 1263 die zweibändige, illustrierte, lateinische Bibel des Klosters in Csátár — wahrscheinlich ein ungarländisches Kunstwerk — als Pfand übernimmt und später weitergibt. Die Bibel war früher in Admont und wird heute in der Wiener Nationalbibliothek bewahrt. Farkas gab 70 Mark für die Bibel, eine Summe, die damals das Jahreseinkommen einer grösseren kirchlichen Pfründe ausmachte. Er war der erste ungarisch-jüdische Bibliophil. Mög-

licherweise geriet von hier in den Besitz der Dominikaner von Steinamanger auch der Bibelkodex, aus dem ein Blatt sich dort als Einband erhalten hat.

12. *Győr (Raab)*. In der Umgebung von Raab, in Pannonhalma, tauchte die erste hebräische Handschrift in Ungarn auf. Die königliche Konskription der Besitztümer und Schätze des Benediktinerklosters in Pannonhalma enthält das älteste ungarische Bücherverzeichnis aus dem Jahre 1093. Darin steht eine hebräische Psalterhandschrift (»Psalterium . . . ebraycum«) verzeichnet. Über die Raaber Judenschaft selbst erhalten wir aus den letzten Jahren des XIV. Jahrhunderts Nachricht. Betreffs ihrer Verbindung mit Wien haben wir mehrere Daten. Das Grundbuch vom Jahre 1567 erwähnt eine Judengasse, das Rechnungsbuch des Domkapitels von Raab hinwiederum das »Synagoge« benannte Haus des Kapitels, offenbar die gewesene Synagoge. Beide bewahren das Andenken der mittelalterlichen jüdischen Siedlung.

Im Besitz der Gemeinde oder von Privatleuten waren die in der Bischofsbibliothek in Weizen als Einbandstafeln verwendeten Haftara- und Maimuni-Kodexe, Arbeiten eines Buchbinders von Raab. Er fand sie sicherlich unter den Habschaften der ausgetriebenen Juden.

13. *Esztergom (Gran)*. Hier bildete sich nach der ungarischen Landnahme die erste jüdische Gemeinde. In königlichen Residenzen und Bischofssitzen wie auch in verkehrsreichen Städten mehrte sich das städtische Element immer durch die Juden. Die Gattin Stefans des Heiligen, Gisela, stammte aus einer Regensburger herzoglichen Familie. Daher wurde Regensburg der erste Hauptplatz des nach Ungarn gerichteten Handels. Regensburger jüdische Kaufleute waren es auch, die aus Russland zurückkehrend Ende des XI. Jahrhunderts mit ihrer Karawane in Gran den Sabbat verbrachten. In 1294 wissen wir von einem Judenviertel, 1326 von einem jüdischen Friedhof, 1385 von einer Juden-

gasse. Auch das Münzamt zog die Juden hin. Als 1526 die Nachricht von Ofens Eroberung durch Sultan Suleiman nach Gran gelangte, liefen die Einwohner der Stadt auseinander. Erzbischof Paul Várdai flüchtete sich mit dem Domkapitel und dem Archiv nach Pressburg. Die Juden von Gran befördert der Sultan — mit den Ofner Juden zusammen — nach der Türkei. Durch den Erzbischof von Gran mochte nach Pressburg geraten das aus dem XV. Jahrhundert stammende Breviarium Strigoniense, das in ein Blatt des zurückgelassenen Bibelkodexes der Graner Juden gebunden ist. Für seine Rippe wurden aus zwei Talmudexemplaren und einem Selichot-Kodex Streifen geschnitten. Die Pressburger Franziskaner haben es bewahrt.

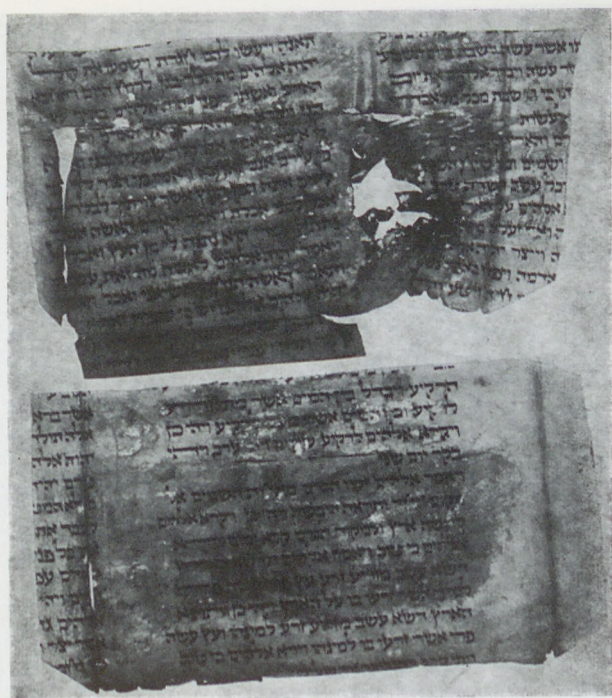
14. *Buda (Ofen)*. Die Juden wurden nach dem Tatarensturm durch Béla IV. hereingerufen und in der Ofner Festung angesiedelt. Über ihre erste Synagoge erhalten wir aus dem Jahre 1307 Nachricht. Ihre zweite, im XV. Jahrhundert erbaute Synagoge wurde 1964 freigelegt. Von ihrem Friedhof spricht eine Urkunde aus dem Jahre 1290, aber bereits aus 1278 besitzen wir einen Grabstein. Freilich gab es auch hebräische Bücher in Ofen. Der deutsche Brassicanus sieht 1525 hebräische Kodexe in der königlichen Bibliothek in Ofen. Die Universitätsbibliothek von Wittenberg erwirbt 1543 hebräische Handschriften auch aus der Bibliothek des Königs Mathias. Auch Johann Derschwan, der Beauftragte der Fuggers in der Kupferbergbau-Unternehmung in Besztercebánya, erwirbt von dort vor 1551 ein Druckwerk: die venetianische hebräische Bibel aus 1518. In Ofen befand sich eine Zeitlang die hebräische Handschrift der von Mosche Ibn Tibbon übersetzten Logik des Maimuni, die von dem Krakauer Hosil kopiert wurde. 1521 brachte sie hierher Simon Grynaeus, Professor der Universität in Ofen. Aus dieser Handschrift gab Sebastian Münster 1527 das Werk heraus in Basel. Die hebräischen Bücher aus der

Bibliothek des Königs Mathias kommen nach 1686 im Zusammenhang mit der »Ofner Beute« neuerdings zur Rede. In Jena, Leyden, Leipzig tauchen karäische Kodexe auf, die von Ofen auf ihren jetzigen Platz geraten sind. Als Ofen 1686 zurückerobert wird, werden, wie wir lesen können, viele Hunderte von heiligen Büchern der Juden vernichtet. Aus Mathias' Bibliothek stammt vielleicht auch der illustrierte Bibelkodex, aus dem ein herausgerissenes Blatt in die Festetich-Bibliothek von Keszthely geriet und dort einem Buch als Einband dient.

15. *Székesfehérvár (Stuhlweissenburg)*. In der uralten Krönungsstadt wohnten Juden bereits zur Zeit Bélas IV. im XIII. Jahrhundert. Man kann nämlich voraussetzen, dass Béla IV. für die Stuhlweissenburger Juden die Judenprivilegienurkunde herausgab, denn im Archiv des dortigen Kapitels befindet sich ein Originalexemplar davon. 1396 befasst sich die Gemeinde mit einer Landesangelegenheit, als der Stuhlweissenburger Jude Salamon vor König Sigismund bei Hofe in Visegrad erscheint, um die Erlaubnis für die Kopierung der Privilegienurkunde zu erwirken. 1406 suchen wieder zwei Stuhlweissenburger Juden — die beiden Saul — um eine Kopie der Privilegienurkunde an, sicherlich für andere Gemeinden des Landes. Am 27. September 1502 fällt dieser Gemeinde zum drittenmal die Rolle zu, eine Landesangelegenheit zu vertreten. Bei der Trauung des Königs Ulászló II. und seiner französischen Gattin, Anne de Foix nehmen auch die Juden an dem Aufzug teil mit dem Praefectus Judaeorum von Ofen an ihrer Spitze. Im November 1526 verbannt die zur Königswahl nach Stuhlweissenburg einberufene Versammlung die Juden. Ihre Synagoge und ihr Friedhof werden bloss durch Ortsnamen bewahrt. Die Judengasse wird selbst noch 1546 erwähnt. Die Überreste ihrer Bücher ahnen wir in den Einbandstafeln der Bischofsbibliothek von Stuhlweissenburg: eine Bibel und einen Talmud.

In einem besonderen Verzeichnis stellen wir die hebräischen Handschriften und Druckwerke zusammen, die in den alten ungarischen Bibliotheken vorkamen oder vorkommen, und die zeigen, welches hebräische Büchermaterial es hier im mittelalterlichen Ungarn gegeben hat.

A KÓDEXMARADVÁNYOK
FACSIMILÉI

I. Az 1. számú kézirat

1206
 1207
 1208
 1209
 1210
 1211
 1212
 1213
 1214
 1215
 1216
 1217
 1218
 1219
 1220
 1221
 1222
 1223
 1224
 1225
 1226
 1227
 1228
 1229
 1230
 1231
 1232
 1233
 1234
 1235
 1236
 1237
 1238
 1239
 1240
 1241
 1242
 1243
 1244
 1245
 1246
 1247
 1248
 1249
 1250
 1251
 1252
 1253
 1254
 1255
 1256
 1257
 1258
 1259
 1260
 1261
 1262
 1263
 1264
 1265
 1266
 1267
 1268
 1269
 1270
 1271
 1272
 1273
 1274
 1275
 1276
 1277
 1278
 1279
 1280
 1281
 1282
 1283
 1284
 1285
 1286
 1287
 1288
 1289
 1290
 1291
 1292
 1293
 1294
 1295
 1296
 1297
 1298
 1299
 1300
 1301
 1302
 1303
 1304
 1305
 1306
 1307
 1308
 1309
 1310
 1311
 1312
 1313
 1314
 1315
 1316
 1317
 1318
 1319
 1320
 1321
 1322
 1323
 1324
 1325
 1326
 1327
 1328
 1329
 1330
 1331
 1332
 1333
 1334
 1335
 1336
 1337
 1338
 1339
 1340
 1341
 1342
 1343
 1344
 1345
 1346
 1347
 1348
 1349
 1350
 1351
 1352
 1353
 1354
 1355
 1356
 1357
 1358
 1359
 1360
 1361
 1362
 1363
 1364
 1365
 1366
 1367
 1368
 1369
 1370
 1371
 1372
 1373
 1374
 1375
 1376
 1377
 1378
 1379
 1380
 1381
 1382
 1383
 1384
 1385
 1386
 1387
 1388
 1389
 1390
 1391
 1392
 1393
 1394
 1395
 1396
 1397
 1398
 1399
 1400
 1401
 1402
 1403
 1404
 1405
 1406
 1407
 1408
 1409
 1410
 1411
 1412
 1413
 1414
 1415
 1416
 1417
 1418
 1419
 1420
 1421
 1422
 1423
 1424
 1425
 1426
 1427
 1428
 1429
 1430
 1431
 1432
 1433
 1434
 1435
 1436
 1437
 1438
 1439
 1440
 1441
 1442
 1443
 1444
 1445
 1446
 1447
 1448
 1449
 1450
 1451
 1452
 1453
 1454
 1455
 1456
 1457
 1458
 1459
 1460
 1461
 1462
 1463
 1464
 1465
 1466
 1467
 1468
 1469
 1470
 1471
 1472
 1473
 1474
 1475
 1476
 1477
 1478
 1479
 1480
 1481
 1482
 1483
 1484
 1485
 1486
 1487
 1488
 1489
 1490
 1491
 1492
 1493
 1494
 1495
 1496
 1497
 1498
 1499
 1500
 1501
 1502
 1503
 1504
 1505
 1506
 1507
 1508
 1509
 1510
 1511
 1512
 1513
 1514
 1515
 1516
 1517
 1518
 1519
 1520
 1521
 1522
 1523
 1524
 1525
 1526
 1527
 1528
 1529
 1530
 1531
 1532
 1533
 1534
 1535
 1536
 1537
 1538
 1539
 1540
 1541
 1542
 1543
 1544
 1545
 1546
 1547
 1548
 1549
 1550
 1551
 1552
 1553
 1554
 1555
 1556
 1557
 1558
 1559
 1560
 1561
 1562
 1563
 1564
 1565
 1566
 1567
 1568
 1569
 1570
 1571
 1572
 1573
 1574
 1575
 1576
 1577
 1578
 1579
 1580
 1581
 1582
 1583
 1584
 1585
 1586
 1587
 1588
 1589
 1590
 1591
 1592
 1593
 1594
 1595
 1596
 1597
 1598
 1599
 1600
 1601
 1602
 1603
 1604
 1605
 1606
 1607
 1608
 1609
 1610
 1611
 1612
 1613
 1614
 1615
 1616
 1617
 1618
 1619
 1620
 1621
 1622
 1623
 1624
 1625
 1626
 1627
 1628
 1629
 1630
 1631
 1632
 1633
 1634
 1635
 1636
 1637
 1638
 1639
 1640
 1641
 1642
 1643
 1644
 1645
 1646
 1647
 1648
 1649
 1650
 1651
 1652
 1653
 1654
 1655
 1656
 1657
 1658
 1659
 1660

[illegible]

IV. Az 5. számú kézirat

ונתת עתה חרם לנשך
 ראובן אלה לאמר חרם
 אמרתי אליכם לאמר אל
 תחטאו בלד ואל תשבעו
 וכן דמו חכם ערש ואני
 ראובן יתחון למימר הרי
 אמרתי לכן למיך לא תחונן
 בערומא ולא קברתון ואני
 רמייה הא מיתבעי וחס לך
 ודע כי שמע וסוף כי חמלך
 בתם ואני לא ידעך אר
 שמע אר מתירובן חובביתון
 ויסב מערובן וכן ויסב אר
 חבב ארס וסוף מאתם את
 שמעון ואסר אתו לערובתם
 ואיסתחר מל ויתחון וכן
 ותכליתחון ומליל עמחון וכן
 מלוחחון ית שמע ואסר חנה
 לעמחון ורצו חס וימל
 את כריתם מלוחחון כספיתם
 איש אר שון ורית חס ער
 רית ועש חס כן וסוף
 ומה ית מעחון עמר את
 וריתבא כספיתון ורשון
 ולמיתן לחון ורית לאחור
 ועבד לחון וסוף וסוף
 שרם ער קמחיתם ור
 משם וסוף ית ערובתחון ער
 חמחון ואחור מתבך וסוף
 קמחון את שון וריתבא
 חמחון במחון מרית את כספ
 חובב חס בל אסתחר
 ופתחור ורשון ורית
 כספית חמחון בבית מרית

ואסר אתו פרעה כימרגים
 אתם שריו מעבד חר ורית
 ית אחוכון ואני תגמסר
 ותגמחון פיתביתון חקשון
 אתון אמרין ואס לאחור
 אר ארית אתון ויאקראתם
 אר משמר שלשת ימים וכן
 יתחון ורית מרית תרית
 ורית ויאמר אתם וסוף כוס
 חסרשי ואת עשו ורית אר
 הארית אתי ורית ויאמר לחון
 וסוף כימא תרית אר
 עבדו וריתון מן קרס ויאמר
 חרית אסכנים אתם אחיכם
 אחר ואסר בבית משמר
 ואתם לו חבירו שר רעבון
 סתים אס כונן אתון אחוכון
 אחד ותאסר בבית מריתחון
 ואתון אחור אוביו ער
 ורית בביתחון ואת אחיכם
 חקחון תבא אר ויאמר
 וריתם ורית תבא ורית
 ויתאחוכון ועריתחון ורית
 ותגמחון פיתביתון ורית
 תמחון ועבדון ויאמר איש
 אר אחור אר אשמים אנו
 עריתחון אסר ראית ער
 עריתחון ארית ורית
 שמע ער כח אריתחון
 חחית ויאמר ורית אחור
 בחחית חחית אנוסא ער
 אחור וחחית עריתחון
 כר חחית מרית ורית
 קמחית מרית ער כן אר

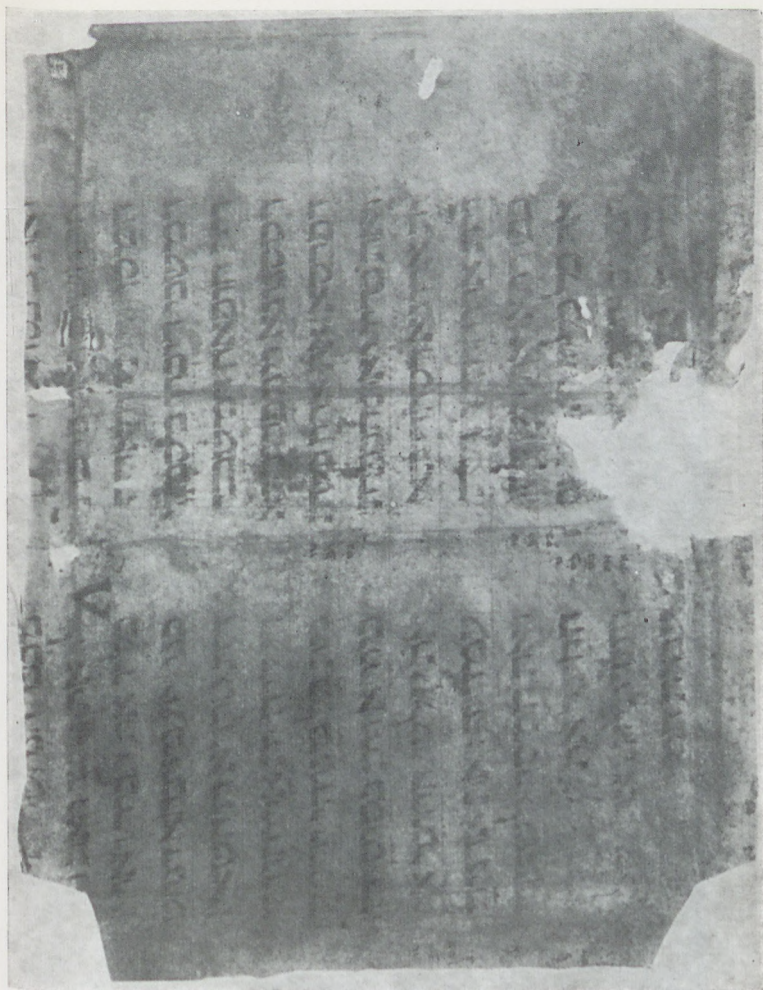

VI. A 11. számú kézirat

[illegible][illegible][illegible]

VIII. A 14. számú kézirat

IX. A 15. számú kézirat

וְיָשָׁב יִשְׂרָאֵל

יָאֵל לֵאמֹר

וְשָׁמַרְתָּם

תְּחַלְלוּ אֶת־שֵׁם

יִשְׂרָאֵל אֵל

מֵאֲרֵץ מִצְרָיִם

וְיִדְבַר יְהוָה

יִשְׂרָאֵל וְאָמַר

תִּקְרְאוּ אֵת־שֵׁם

שְׁשֵׁת יָמִים

שֶׁבַת יְיָ מִקְרָא

הוּא לַיהוָה בְּנוֹ

אֱלֹהֵי מוֹעֲדֵי יְהוָה

בְּמוֹעֲדָם בִּין

לְחֹדֶשׁ הַזֶּה

מִיָּצִית תֵּאָכְלוּ

לֶחֶם בֶּלִילֵי אֱמֶת

לַיהוָה שֶׁבַע יָמֵי

קֹדֶשׁ כָּל מוֹעֵד

וְיִדְבַר יְהוָה אֶל־

וְאָמַרְתָּ אֵלֶיךָ

וְיָשָׁב יִשְׂרָאֵל הֵם מִקְדָּשִׁים לִי אֲנִי יְהוָה אֲמַר

וְלֹדְתֵיכֶם כָּל אִישׁ אֲשֶׁר יִקְרַב מִכָּל זָרְעֶכֶם

יִקְדָּשִׁים אֲשֶׁר יִקְדָּשׁוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לַיהוָה

וְאֵתֶּךָ לְלֵד בְּכֵרְתָהּ הַצֶּפֶשׁ הַהוּא מִלְּפָנַי אֲנִי

אִישׁ אִישׁ מִזֶּרַע אֶהְרֹץ וְהוּא צִרְעָה אוֹ זֶבֶ

שִׁים לֹא יֵאָכֵל עֲרֵא אֲשֶׁר יִשְׁהֹר וְהַצֶּעֶז בְּכָבֶד

אֶצְפֶּשׁ אוֹ אִישׁ אֲשֶׁר תֵּלֵא מִמוֹצֵי שֶׁבַת זָרַע

אִישׁ אֲשֶׁר יִצְלַב כָּל שָׂרֵץ אֲשֶׁר יִשְׁמָא לוֹ אוֹ

עַם אֲשֶׁר יִשְׁמָא לוֹ לְכָל שְׁמָאֲתָהּ צֶפֶשׁ אֲשֶׁר

בּוֹ וְטִמְאָהּ עַד הָעֵרֶב וְלֹא יֵאָכֵל מִן־הַקֹּדְשִׁים

עַד חֹץ בֶּשֶׂר בְּמִים וּבֵא הַשְּׂמִשׁ וְיִשְׁהֹר

יֵאָכֵל מִן־הַקֹּדְשִׁים בִּלְחֻמּוֹ הוּא צָבֵל

וְהָ לֹא יֵאָכֵל לְטִמְאָה כֹּה אֲנִי יְהוָה וְשָׁמַרְדּוּ

שְׁמִירְתִּי וְלֹא יִשְׁאוּ עָלֵי חֹטֵא וּמוֹתֵי בּוֹ כִּי

זֶה אֲנִי יְהוָה מִקְדָּשִׁם וְכָל זֶרֶ לֹא יֵאָכֵל קֹדֶשׁ

כֹּה וְשָׁמַר לֹא יֵאָכֵל קֹדֶשׁ וְכֹה כִּי יִקְרָא

קֹדֶשׁ כִּסְפוֹ הוּא יֵאָכֵל בּוֹ וְיִלְיֵד בֵּיתוֹ הֵם יֵאָכְלוּ

וְכֹתֵץ כִּי תִהְיֶה לֹא יִשְׁזָר הוּא בְּתִרְמוֹת

שִׁים לֹא תֵאָכֵל וְכֹת כֹּה כִּי תִהְיֶה אֶלְמֶת

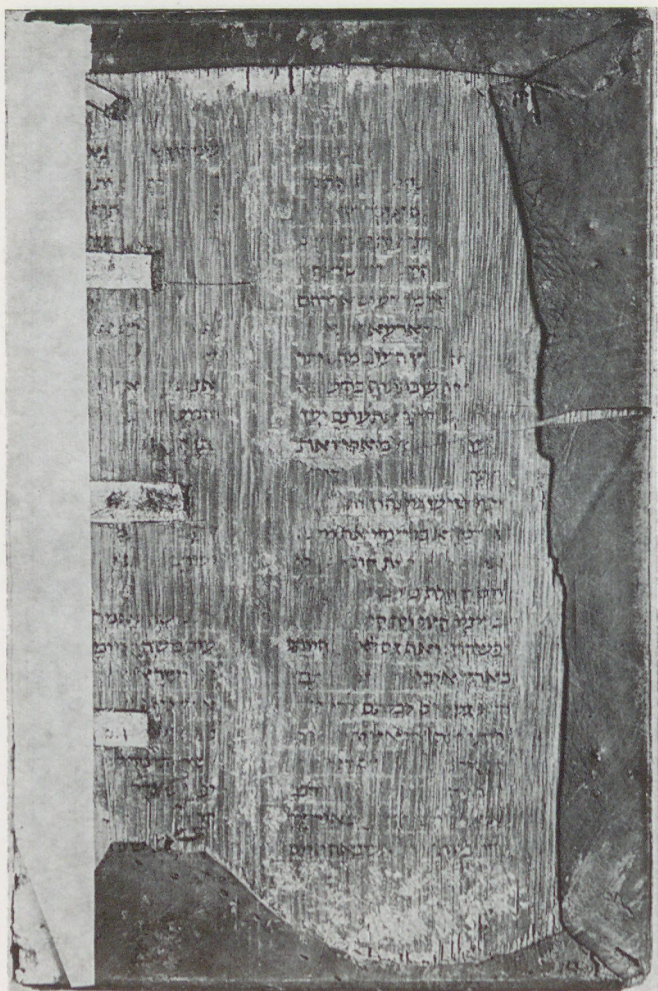
וְהָ זָרַע אִיזָה וְשִׁבָּה אֶל בֵּית אֲבִיהָ כִּנְעֻרֶיהָ

עַם אֲבִיהָ תֵאָכֵל וְכָל זֶרֶ לֹא יֵאָכֵל בּוֹ וְאִישׁ מִיֵּאָכֵל

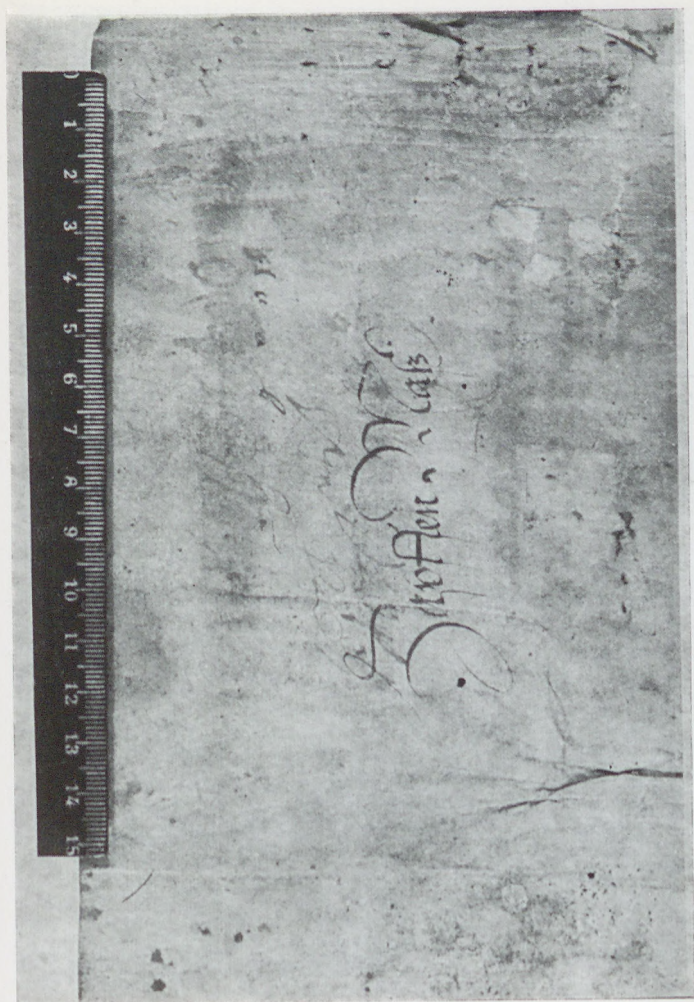
בְּשִׁלְגָה וּסֹת חֲמִשָּׁ יִתּוּ עָלָיו וְכֹתֵץ לְכֹה אֵת

שֵׁ וְלֹא יִחַלְלוּ אֶת־קֹדְשֵׁי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל

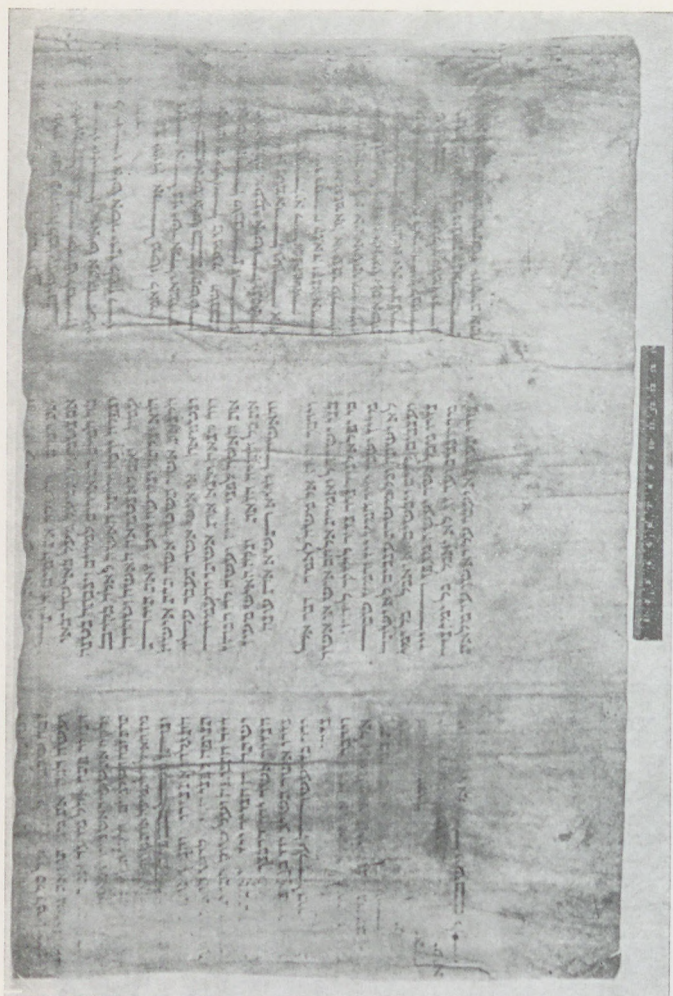
וְאֲשֶׁר יִרְיִמוּ כִּי יִהְיוּ

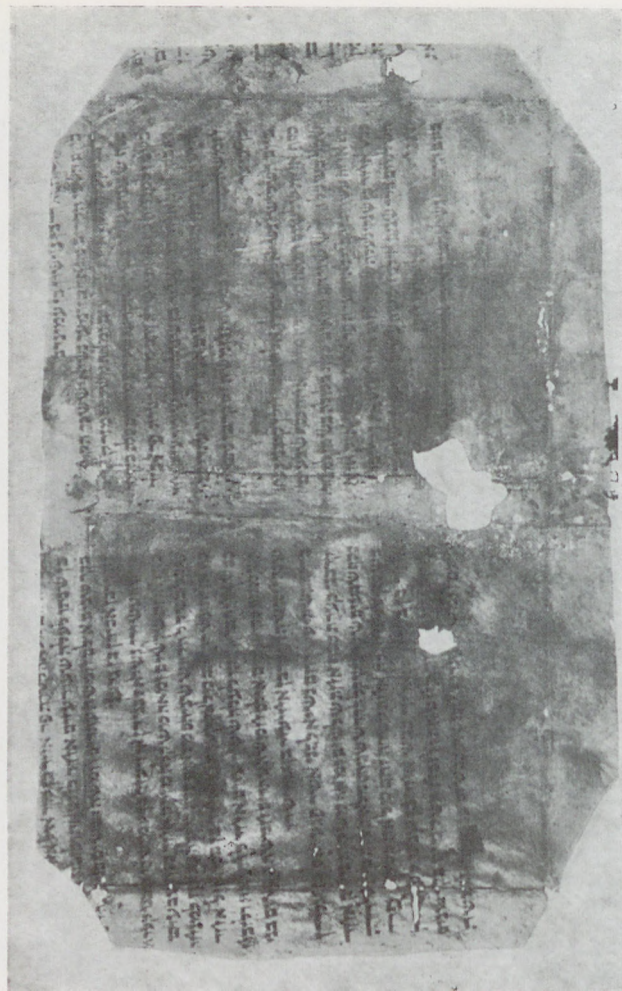
XII. A 19. számú kézirat

XIII. A 20. számú kézirat hátlapja

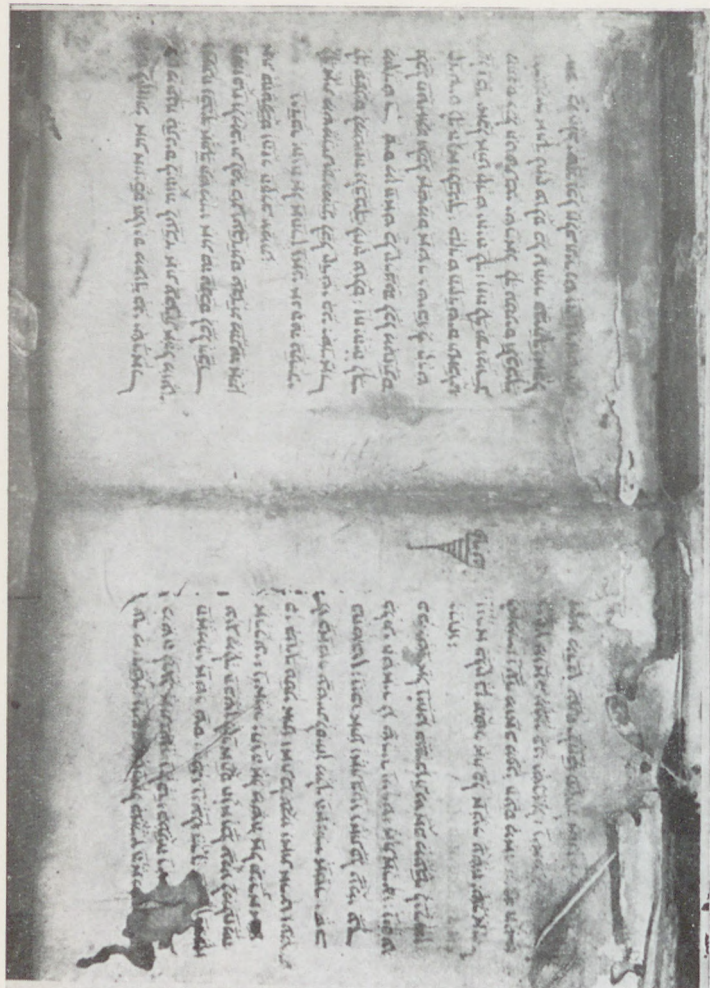
XIV. A 20. számú kézirat

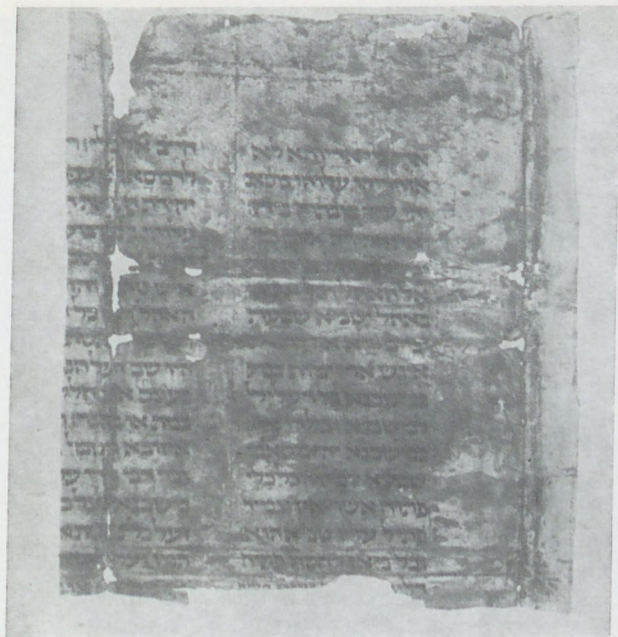

XVI. A 22. számú kézirat

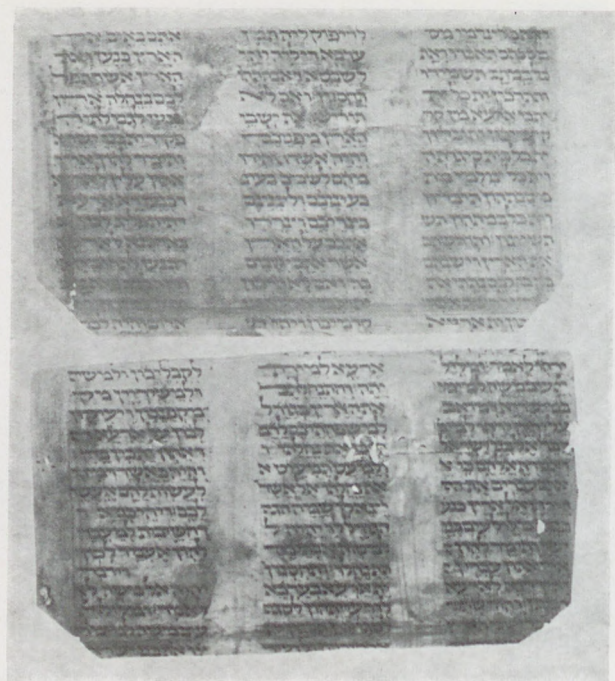

XVII. A 25. számú kézirat

XIX. A 27. számú kézirat

XX. A 29. számú kézirat

l. xxiij. q. viij. legi
ne chanco. ut
retorfit.

...bide spōsa quā

eritate. xv. q. i.
i demonia. i. apo
lus.

probabilistic, q. 151

letū vindicta non
odio. xxiij. q. iij.

dicans in terciâ
E. f. o. iij. c. vlti.

Illeg ecclesie exbi
tū. q. v. excoicato

et simonia in ortu
...q. i. factur.

peccato: ibus in
a iusticia.

ania mixta tritico
ene cux ipo innuie

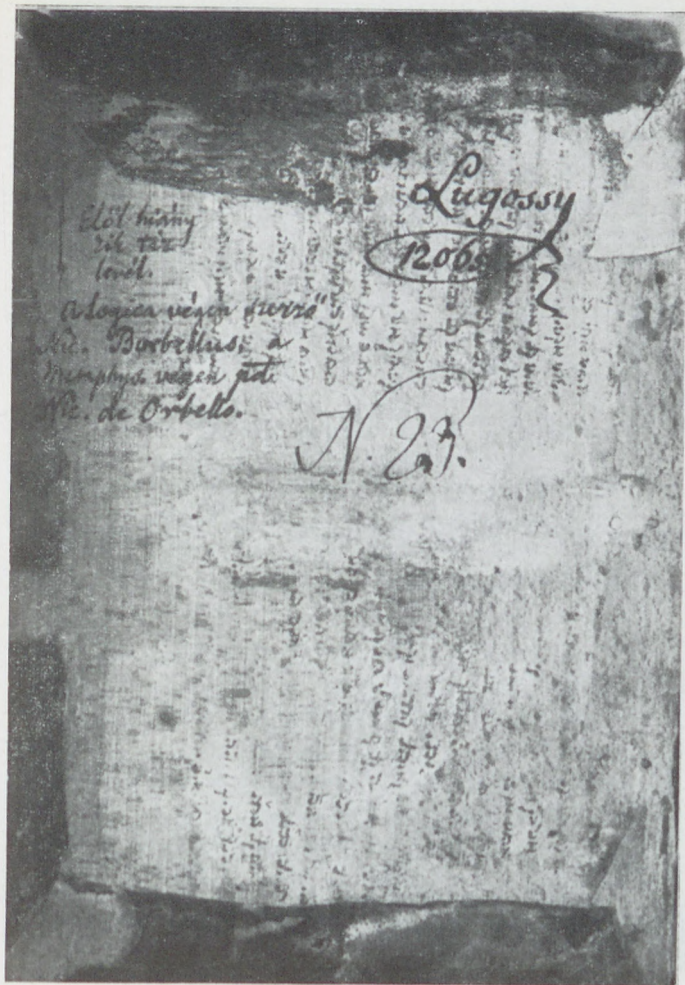
mal puniti funt
nt. xj. q. j. nolite re

bi de icbusco que fi

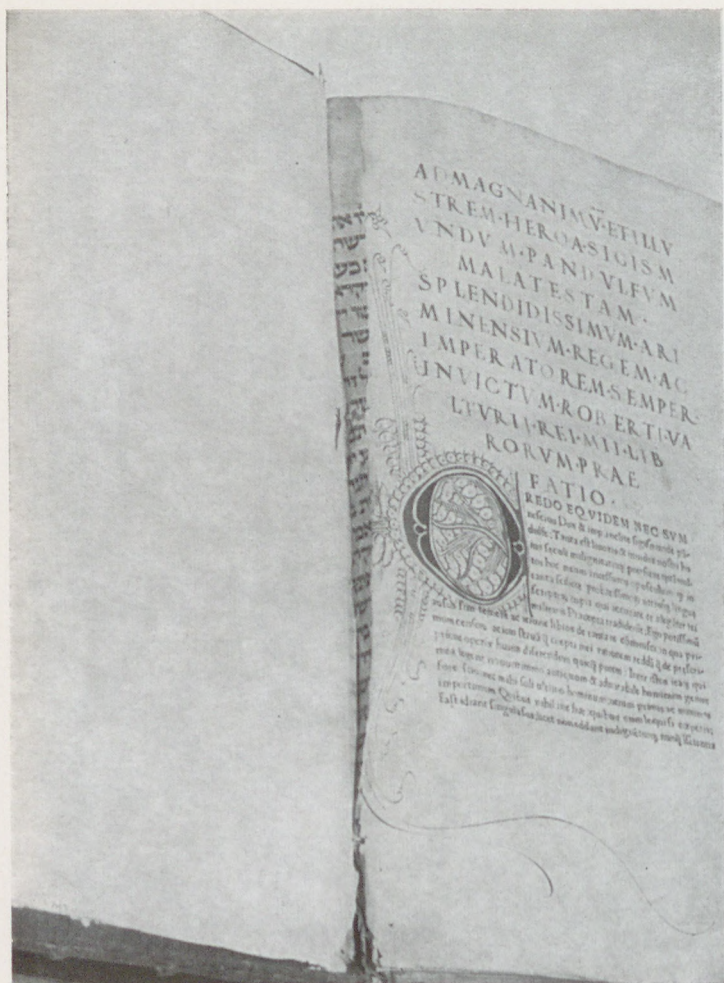
femra

menedra

N^o de Vena veni

XXIII. A 36. számú kézirat

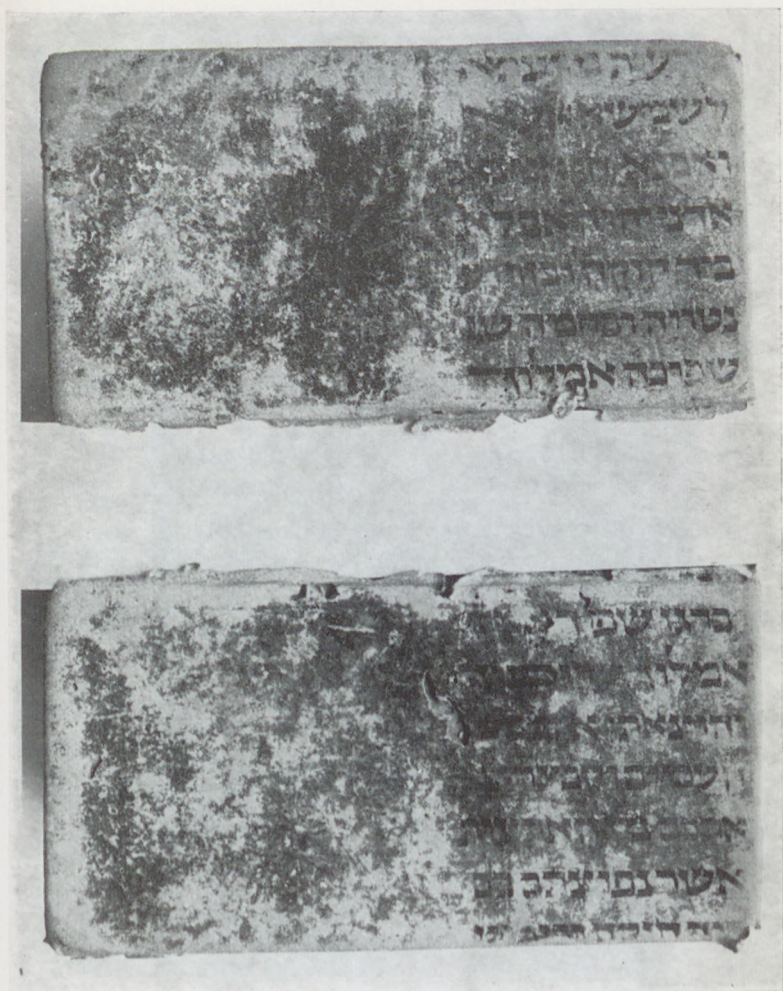

XXIV. A 37. számú kézirat

XXVI. A 38a. számú kézirat

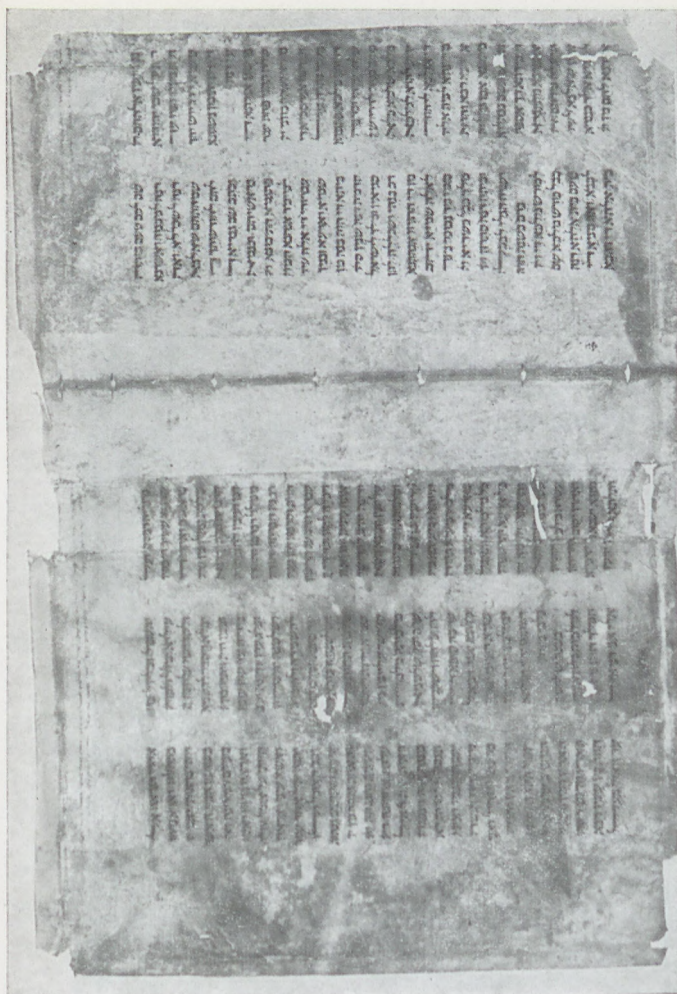

XXIX. A 46. számú kézirat

XXX. Az 52. számú kézirat

XXXI. Az 56. és 58. számú kézirat

XXXII. Az 59. számú kézirat

XXXIII. Az 59a. számú kézirat

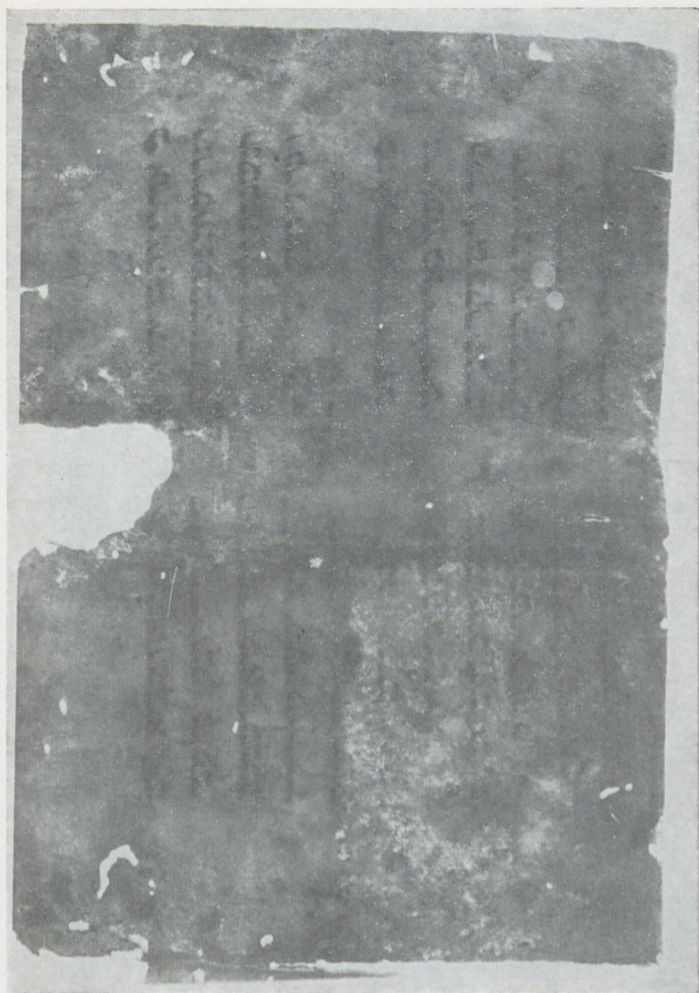
מאמס מר

יהי כבודך עשיר כבודך של
אשר למדך הוא לאהק
הכנס את ספרך שוקא
המלך הוא לחד עתה
ולכנס ואמר אלום כבוד
אונם סחוקים אתה קהלת
ועתה אל תחולקו באת
בכר כס כדור קהלת
ואת הפנים לבי קהלת
כס כמאת חסידותי
אתה קהלת וקח יחיד
הפן ארץ וקב חר
בד תחית ואני חסיד
מסרובא אשכנזי
ועתה ספרה חסידים
הסר את כל הכסף הנמכר
בית חר ויחיד אתם כרב
הכסף בארץ על כפר המלך
ועתה חסיד ויחיד את
הכסף הנמכר בית חר ועתה
את הכסף המתפל על דע
המלך את הכסף בית חר
והצא את חר שחידתם

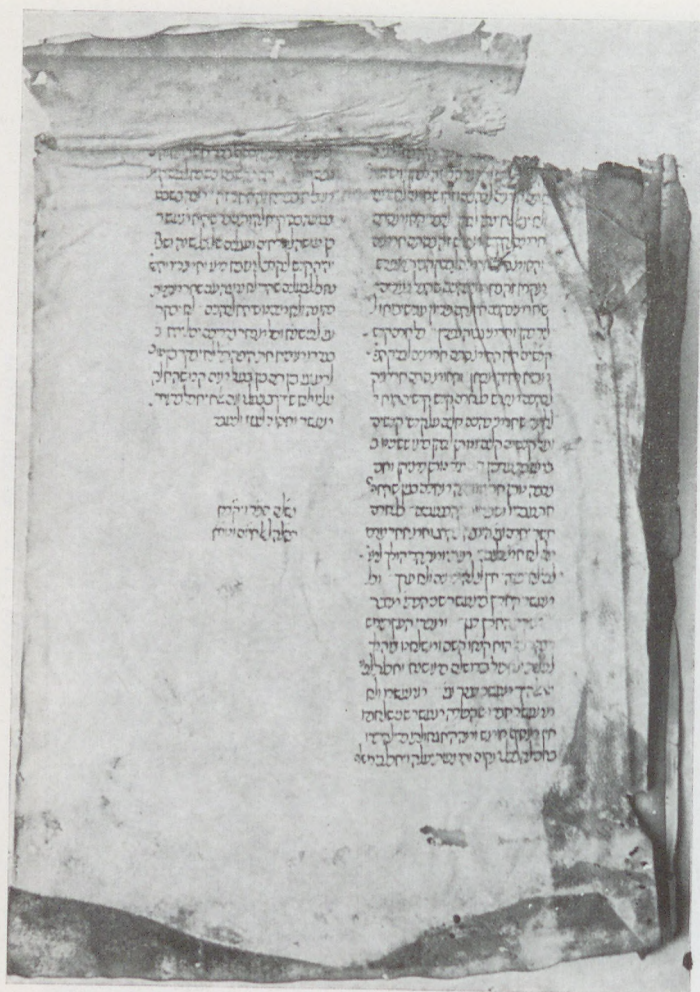
העשירי חר חסידים
החצית האחרת חסידים
ואת ספרך חסידים
החצית אחר חסידים
לחוקה אחר לא עשה בית
ספר כסף מזמור מדרשות
העשירי כל כל חסידים
מחכמה חסידים
למי חסידים חסידים
בוא בית חסידים
אנחנו חסידים
הכסף על חסידים
המלך חסידים
עשירי חסידים
חסידים לא יבא בית חסידים
לחכמה חסידים

ויקח חסידים

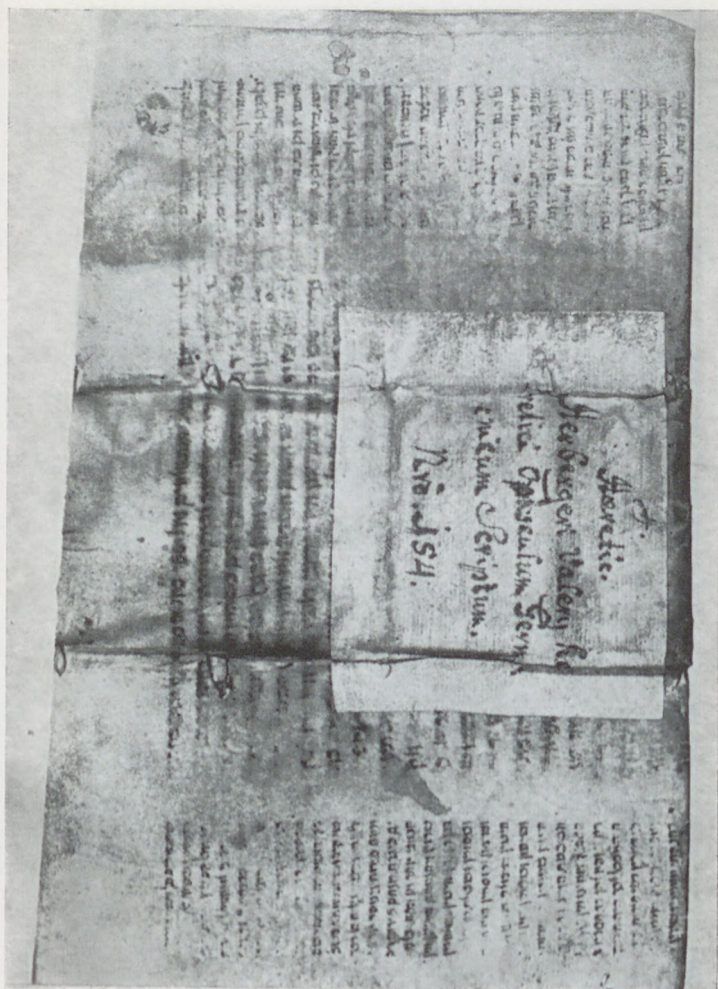
ויקח חסידים חסידים
באשר חסידים חסידים
חדים חסידים חסידים
שנים חסידים חסידים
מס על חסידים חסידים
שלשים חסידים חסידים

XXXV. A 67. számú kézirat

XXXVI. A 71. számú kézirat

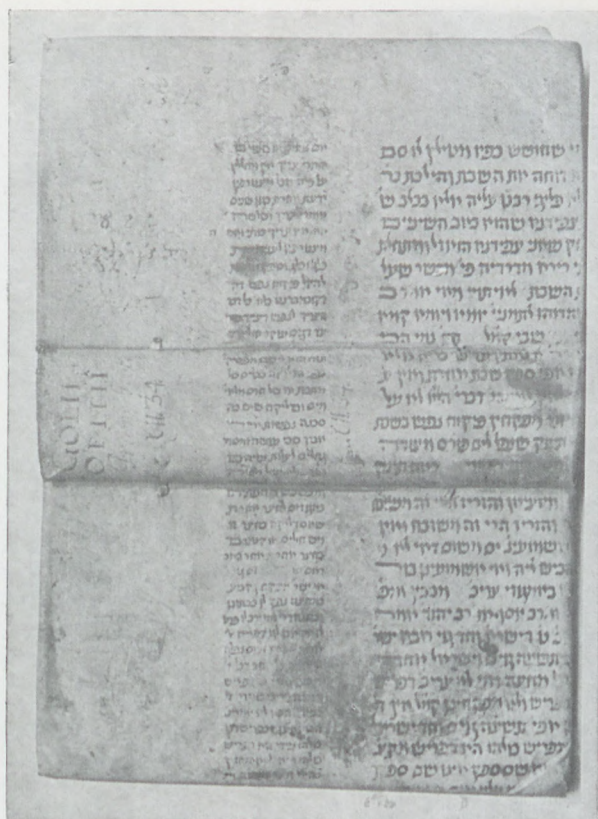

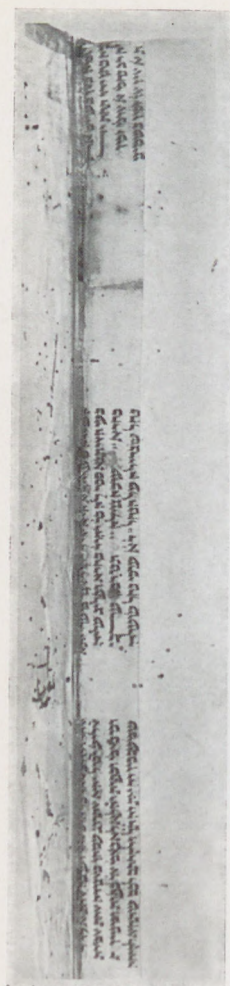
XXXIX. A 74. számú kézirat

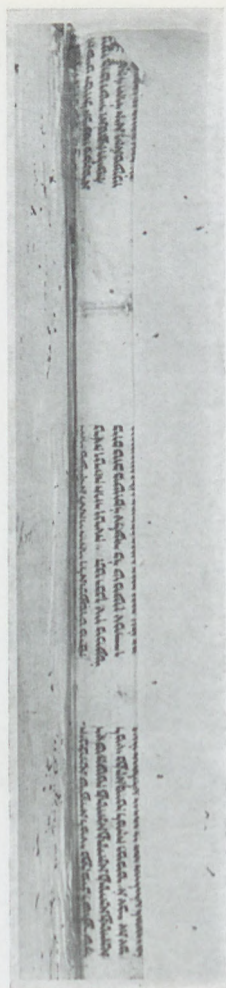
XL. A 77. számú kézirat

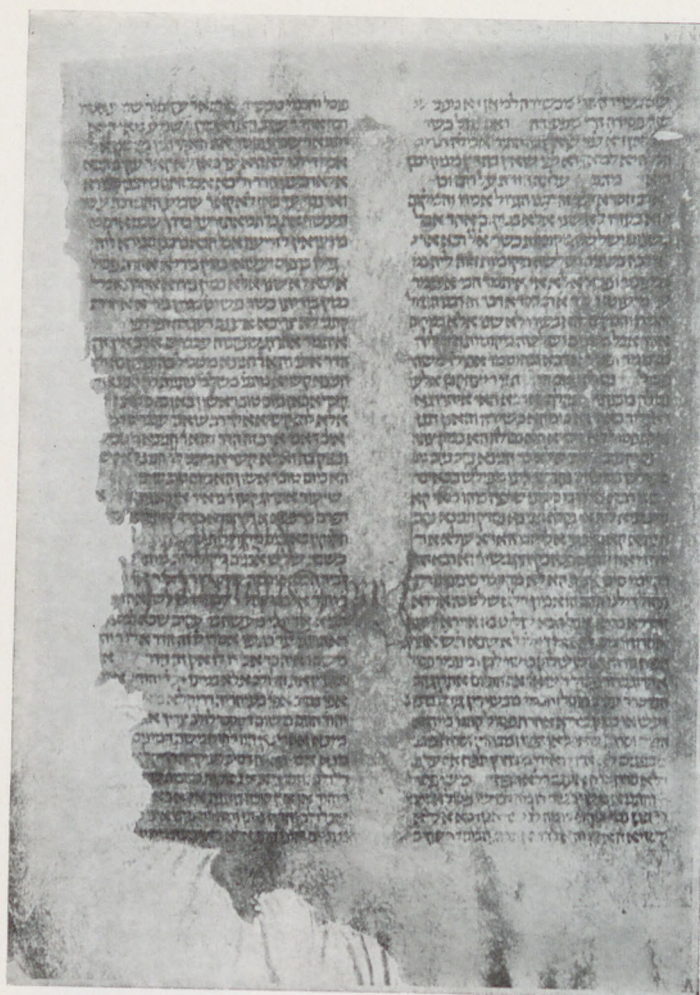

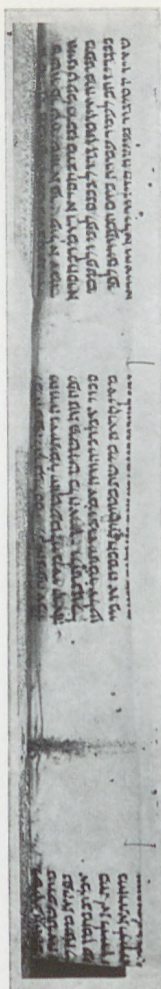
XLIV. A 82. számú kézirat első eslkja

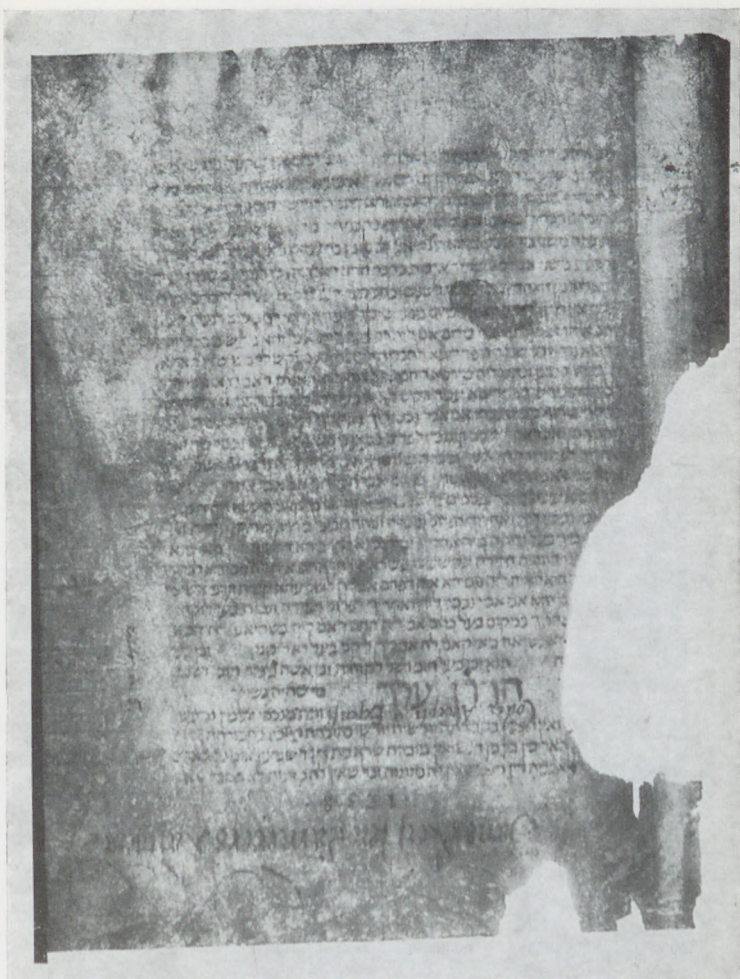
XLV. A 82. számú kézirat második esíkja

XLVI. A 83. számú kézirat

XLVII. A 85. számú kézirat

וְהַחֲזִירָה הַזֹּאת וְכֵן הָיוּ וְכֵן עַל
 חֲכָמֵינוּ כִּי מֵהַ לֵּהֲיוֹן אֲנֵנוּ אֵין
 בָּנוֹם אֲחֵר שְׂוָהִים וְהוּשָׁע בְּתוֹךְ הַיָּדִין
 עָלֵינוּ דָּבַר וְהָיוּ שְׁמוֹת עֲשֵׂרֵה הָאֲמִינִים
 אֵלֶּה אֲשֶׁר לֵהֲיוֹן מִן הַיָּדִין הָיוּ וְהוּשָׁע
 מִלְּגֵלָה הָעַר בְּכֹחַ כְּבוֹד שְׁמוֹ וְעַל אֵת
 הַתּוֹרָה לֵהֲיוֹן עַל גִּבּוֹן מִכְבֹּד
 עַל יִסְתַּבֵּעַ עַל הָאֲנֵנוּ וְהַחֲזִירָה
 חֲזָתֵנוּ כִּסֵּד שֶׁל יִסְתַּבֵּעַ אֵתֵנוּ כִּסֵּד יִבֵּי
 לֵי שְׁמֵעַ לְיִסְדֵּי הַחֲזִירָה אֲמִינִים
 עֲשֵׂיִם אֵת הַתּוֹרָה מִכְּשֶׁה אֵל כִּי
 וְהָיוּ עַל כֵּסֶף הָיוּ אֲמִינִים הָעֲשֵׂיִם
 שִׁמְרוּ בְּנוֹת שִׁסִּים וְהוּשָׁע אֲחֵרֵי
 הַסִּימָיוֹת בְּאֵיבֵה שֶׁהָיוּ עַל יָדֵינוּ
 אֵל אֲמִינִים הָעֲשֵׂיִם לֵהֲיוֹן שְׁמוֹת שְׁמוֹ
 אֵל לְהוֹדוֹ לֵהֲיוֹן אֵל שְׁמוֹת עַל
 יִבֵּי־שְׁמוֹתֵינוּ וְכֵן לֵהֲיוֹן מִכְּשֶׁה
 אֲחֵר לֵהֲיוֹן אֲנֵנוּ לְעֵשֶׂת כָּל הַדָּ
 תְּנוּסֵנוּ אֲחֵר עֲשֵׂיִם וְהָיוּ לְעֵשֶׂת שִׁסִּים
 עֲשֵׂיִם כְּתוּבֵינוּ מִכְּשֶׁה אֵל אֲחֵר
 מִכְּשֶׁה שְׁמוֹתֵינוּ שְׁמוֹת שְׁמוֹת
 שְׁמוֹת כִּסֵּד מִכְּשֶׁה אֵל לֵהֲיוֹן אֵל
 שְׁמוֹת אֵם אֲמִינִים הָעֲשֵׂיִם אֲחֵרֵינוּ
 אֵלֵינוּ שְׁמוֹת כְּמֵה אֲחֵרֵינוּ אֲחֵרֵינוּ
 שְׁמוֹת שְׁמוֹת כְּמֵה שְׁמוֹת שְׁמוֹת
 לֵהֲיוֹן שְׁמוֹת חֲזִירָה מִכְּשֶׁה אֵל אֲחֵר
 כְּמֵה כֵן שְׁמוֹת מִכְּשֶׁה כְּמֵה נִסִּים
 נִסִּים בְּאֵיבֵה הָיוּ עֲשֵׂיִם אֲחֵרֵינוּ
 וְכֵן לֵהֲיוֹן נִסִּים וְהָיוּ עֲשֵׂיִם לְעֵשֶׂת
 מִכְּשֶׁה מִכְּשֶׁה אֵל כִּי מִכְּשֶׁה מִכְּשֶׁה
 שְׁמוֹת מִכְּשֶׁה מִכְּשֶׁה מִכְּשֶׁה מִכְּשֶׁה
 וְהָיוּ הָיוּ עֲשֵׂיִם אֲחֵרֵינוּ אֲחֵרֵינוּ
 עֲשֵׂיִם עֲשֵׂיִם וְהָיוּ עֲשֵׂיִם אֲחֵרֵינוּ
 עֲשֵׂיִם עֲשֵׂיִם וְהָיוּ עֲשֵׂיִם אֲחֵרֵינוּ
 עֲשֵׂיִם עֲשֵׂיִם וְהָיוּ עֲשֵׂיִם אֲחֵרֵינוּ
 עֲשֵׂיִם עֲשֵׂיִם וְהָיוּ עֲשֵׂיִם אֲחֵרֵינוּ

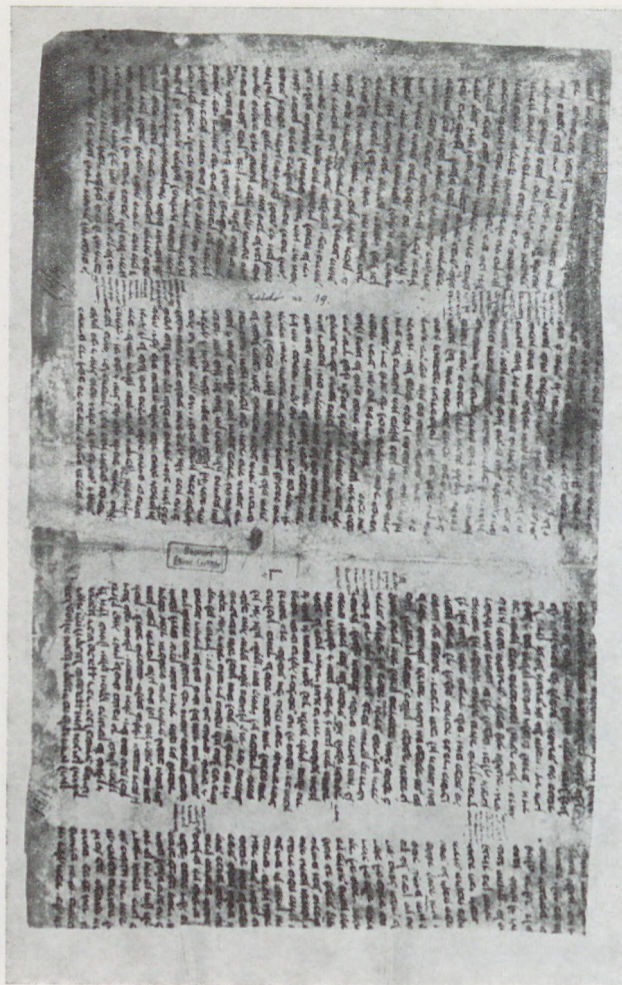
[illegible]

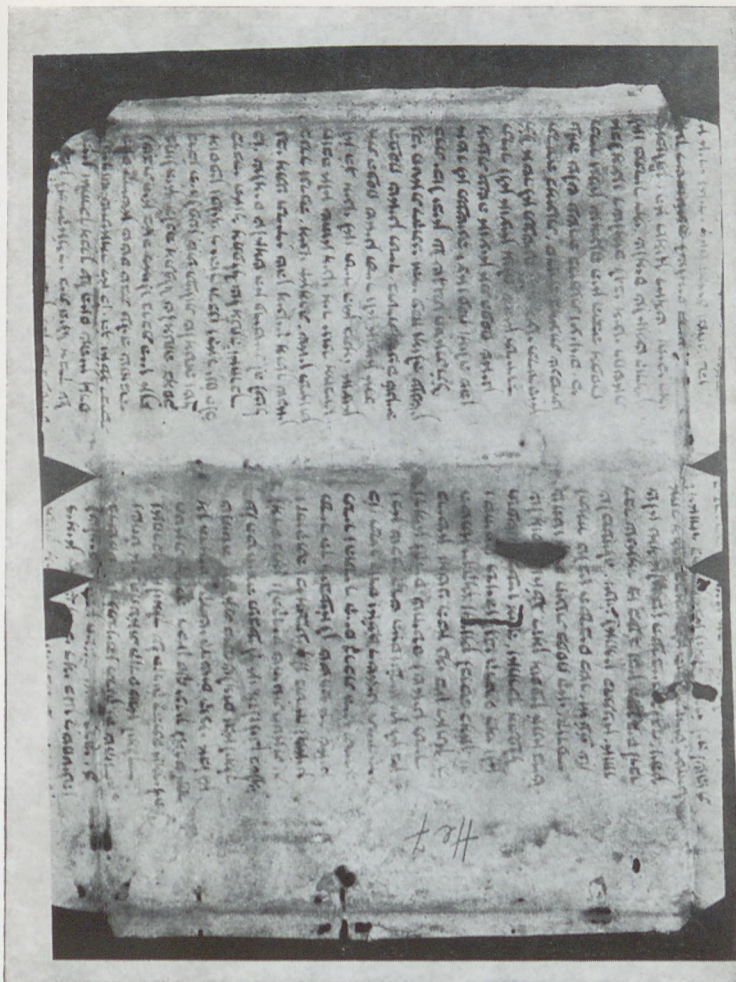
9 + 5 =

Handwritten signature

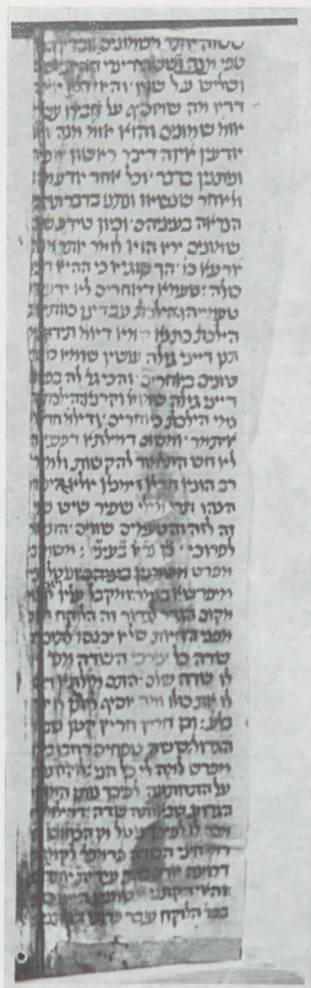

LIII. A 96. számú kézirat

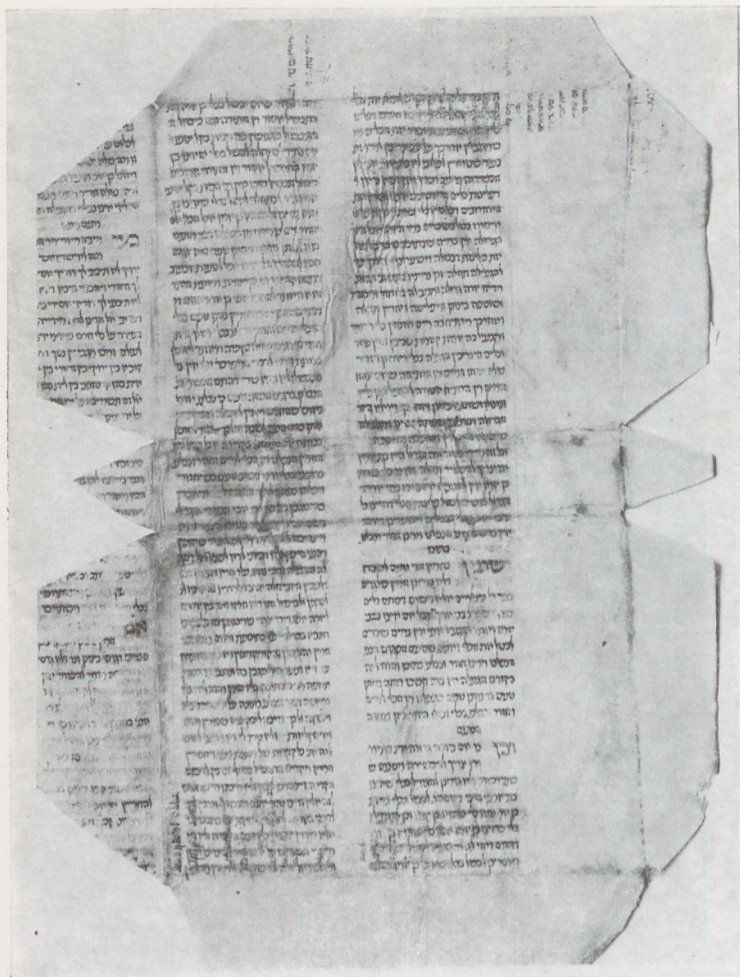

LV. A 101. számú kézirat

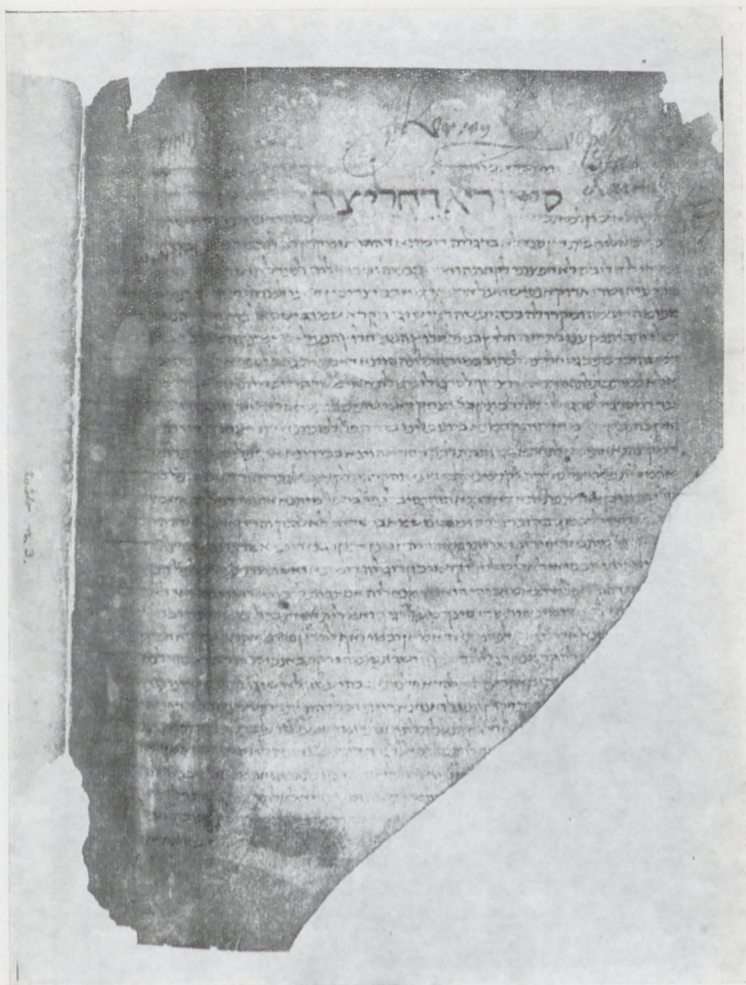

LVII. A 103. számú kézirat

[illegible]

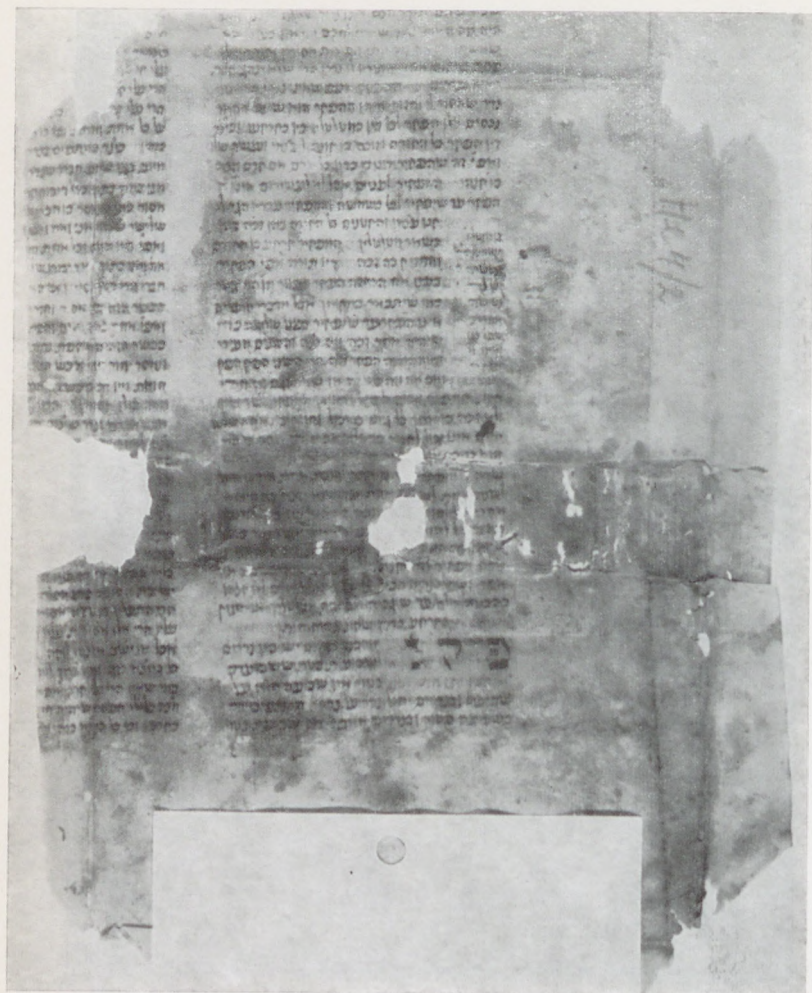

[illegible]

LXV. A 112. számú kézirat

2000-01-01

LXVIII. A 115. számú kézirat

[illegible]

[illegible][illegible]

LXXIII. A 120. számú kézirat

[illegible]

1997

2004

७७

ויריד לקדים טווח הזה ולקד
ההפלה טווח חייב לקד לו יתיר
הטווח הזה

המִכְבָּה

[illegible]

החזקתה

[illegible][illegible]

של

1

[illegible][illegible][illegible]

125

1845

May

2

५५

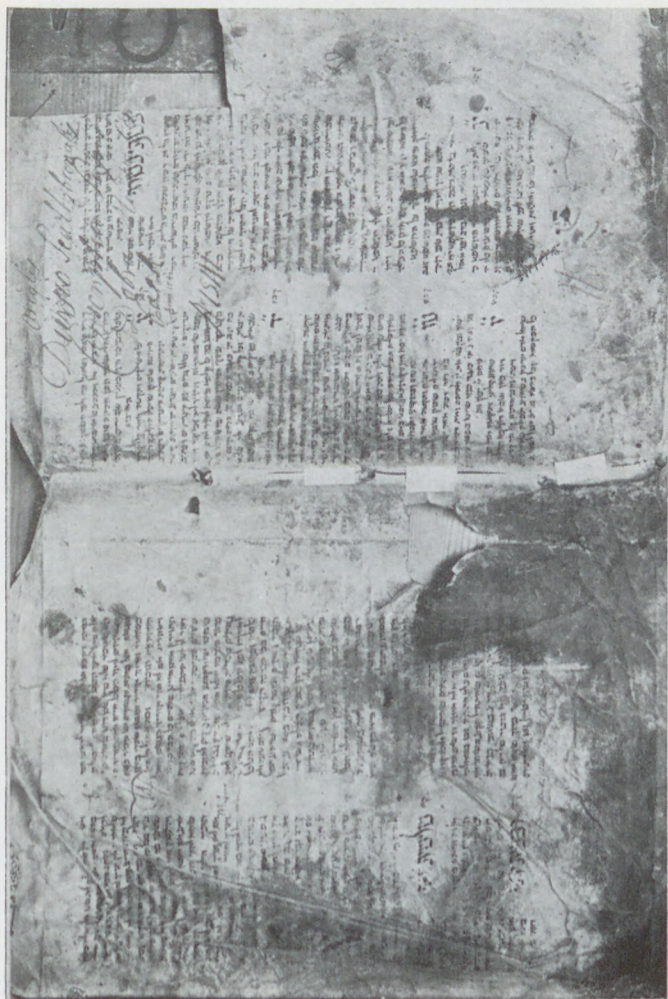
7

דבר

5

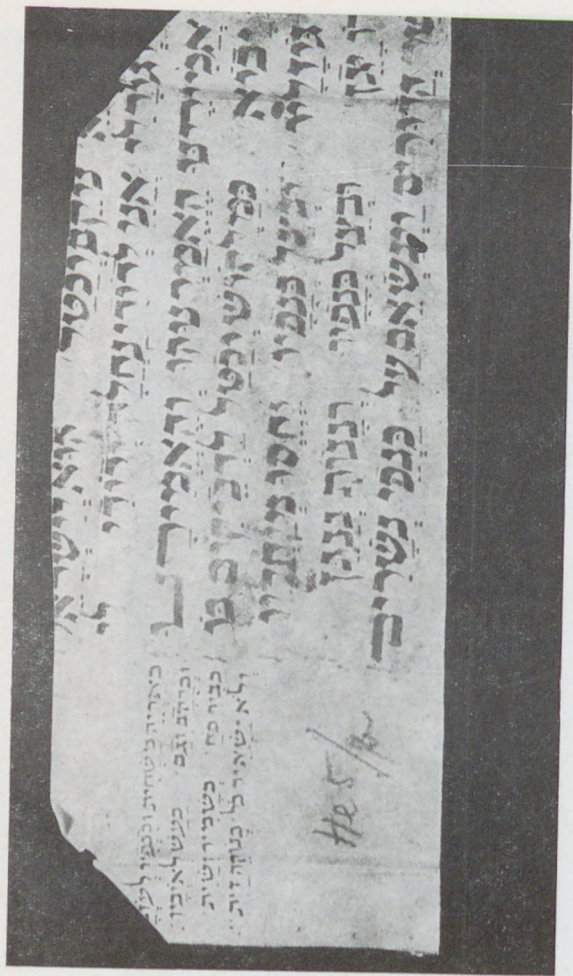
2

LXXIV. A 121. számú kézirat

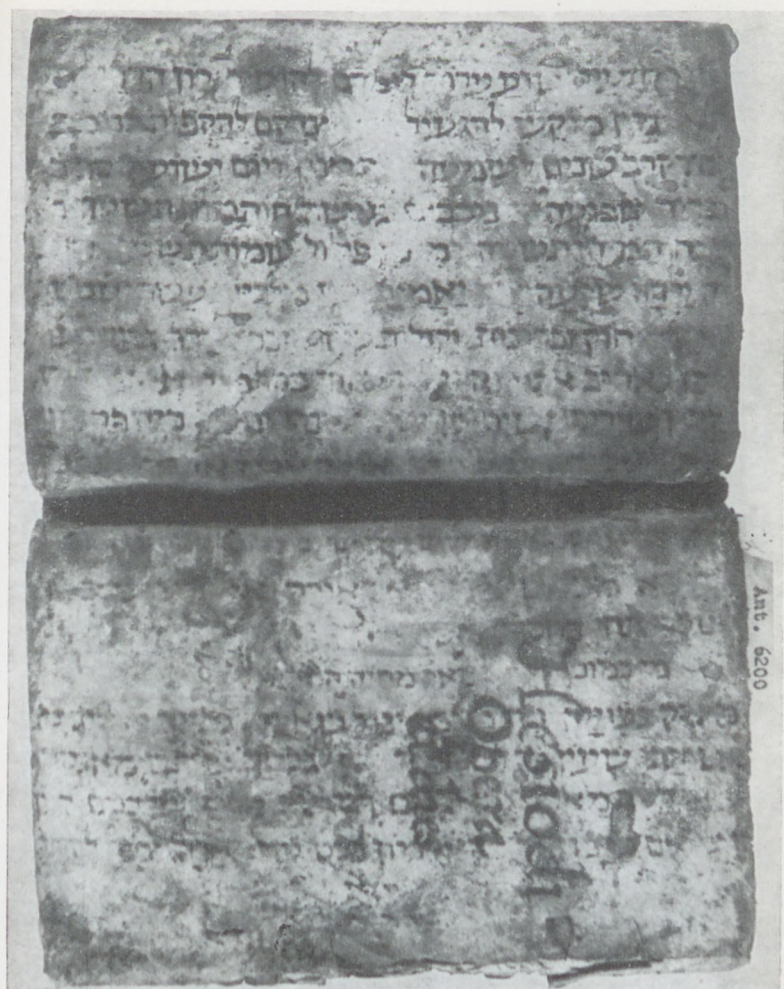

LXXV. A 123. számú kézirat

376

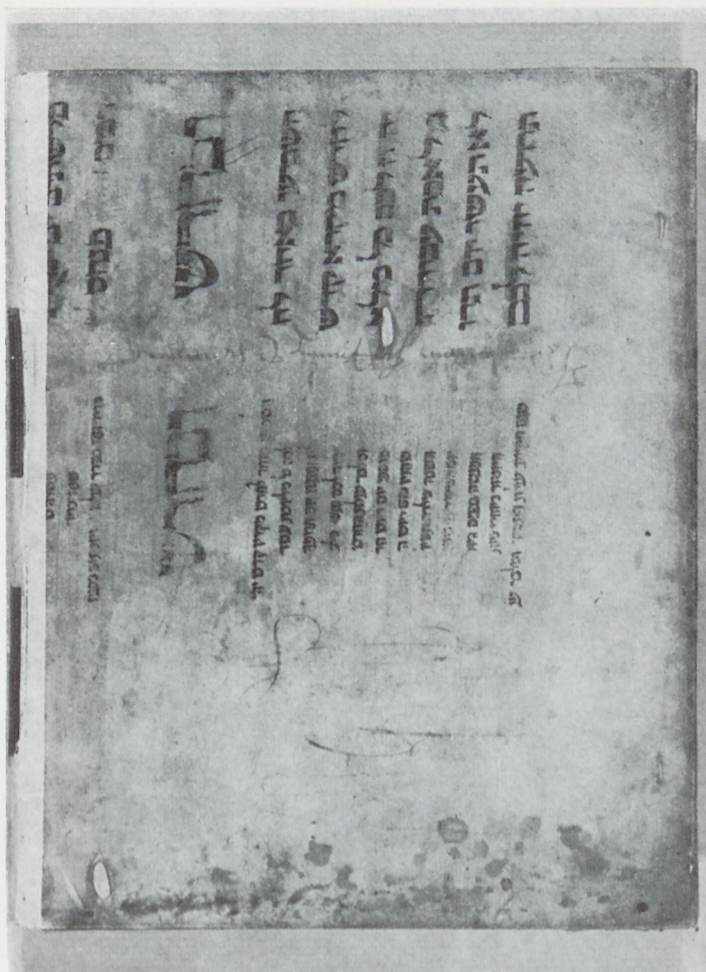
LXXVIII. A 128. számú kézirat

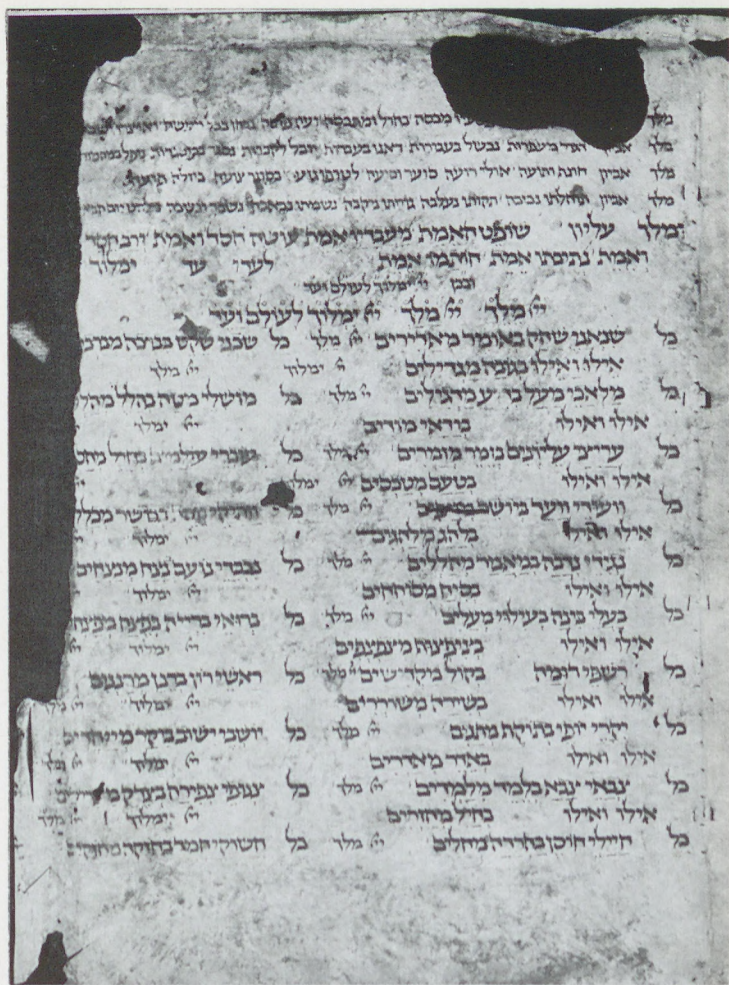
LXXIX. A 130. számú kézirat

LXXX. A 130a. számú kézirat

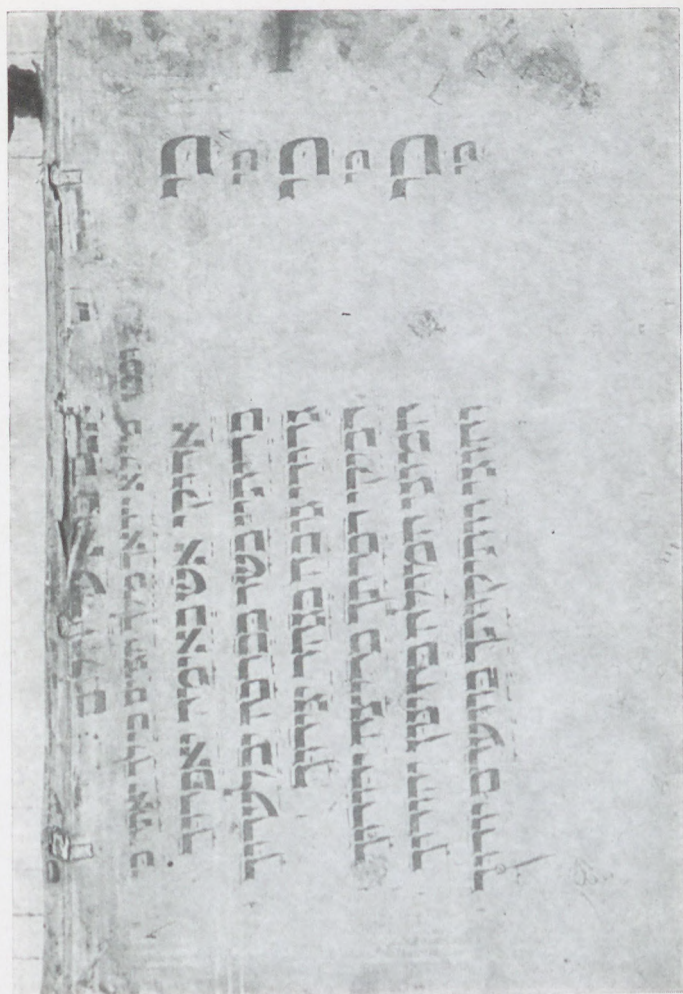

LXXXI. A 131. számú kézirat

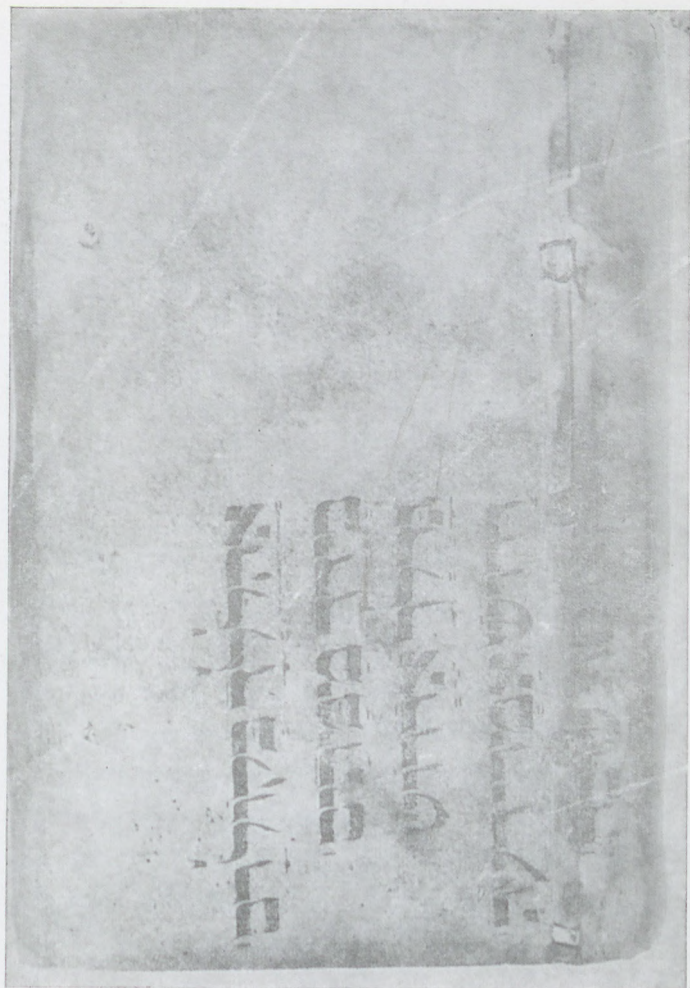

LXXXVI. A 139. számú kézirat

LXXXVII. A 140. számú kézirat

בשנים מקדים וסדר עתך קצת קו
 קום ממעלה יי אה
 עננה לסוכה סוכת נע כנח מר
 חקד להעריב ביד אתה יי למ
 למדע לחועל ממה ומחנה יי
 ויעמוד אמת ויהי חודש יי
 וחמים אחיה עיניך לעולם
 ואחיה ואחיה חרע
 למך יי וחמלה קסודת חמ
 חמך בע עיד נמא יי
 לכ אהם נמך נמן וקיס אמת
 ספד עתה סוכתך חטאע נפר
 לכם גם עתה וחמך ופנח אה
 חמך חמך חמך חמך
 מכבד מועקס ילכש משה מ
 בחוצאת עקס יסא ואל יי
 לעקס יי שופטע יי מחמק
 מחמקע חרש לאם נע

LXXXIX. A 144. számú kézirat

דוד המלך בן ישי ופאר מעמית נרים ד

בנעלימ בנעלימ בנעלימ בנעלימ בנעלימ

שמו ועל מלא חזאים לאר קנין

ועל מלא חזאים לאר קנין

ועל מלא חזאים לאר קנין

ועל מלא חזאים לאר קנין

ועל מלא חזאים לאר קנין

ועל מלא חזאים לאר קנין

ועל מלא חזאים לאר קנין

ועל מלא חזאים לאר קנין

ועל מלא חזאים לאר קנין

ועל מלא חזאים לאר קנין

ועל מלא חזאים לאר קנין

ועל מלא חזאים לאר קנין

ועל מלא חזאים לאר קנין

ועל מלא חזאים לאר קנין

ועל מלא חזאים לאר קנין

ועל מלא חזאים לאר קנין

ועל מלא חזאים לאר קנין

ועל מלא חזאים לאר קנין

ועל מלא חזאים לאר קנין

ועל מלא חזאים לאר קנין

ועל מלא חזאים לאר קנין

ועל מלא חזאים לאר קנין

ועל מלא חזאים לאר קנין

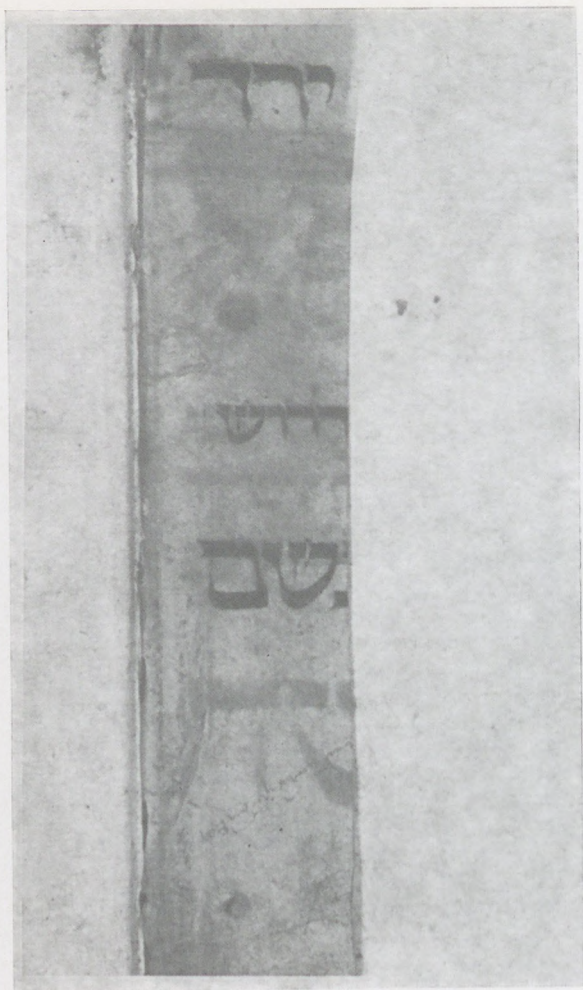
ועל מלא חזאים לאר קנין

ועל מלא חזאים לאר קנין

ועל מלא חזאים לאר קנין

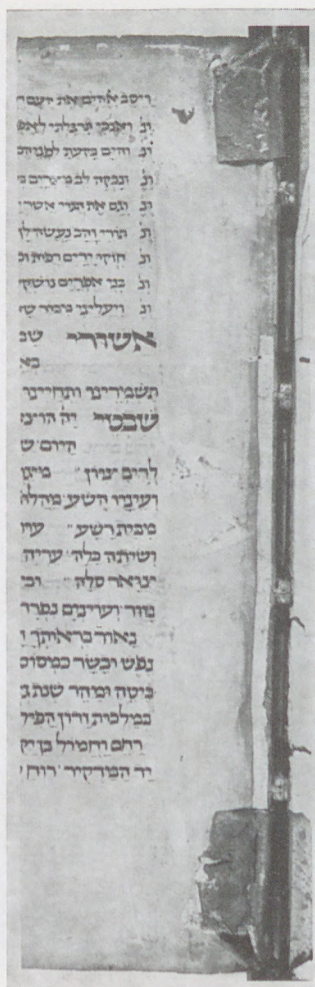

XCIII. A 149a. számú kézirat a. lapja

XCIV. A 149. számú kézirat b. lapja

[illegible]

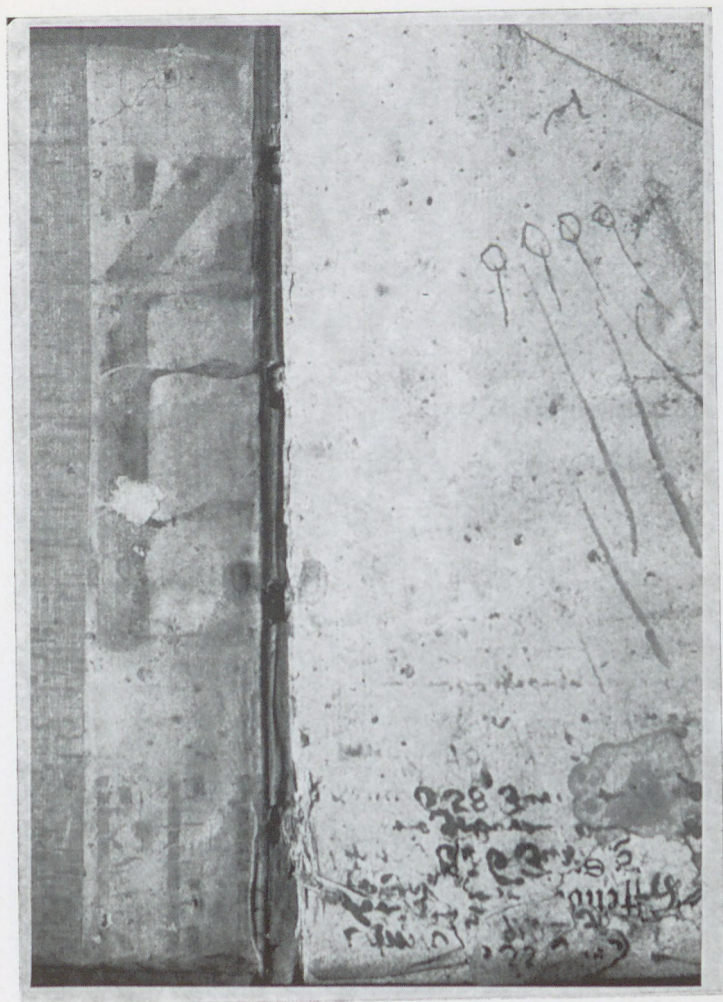

XCVI. A 151. számú kézirat

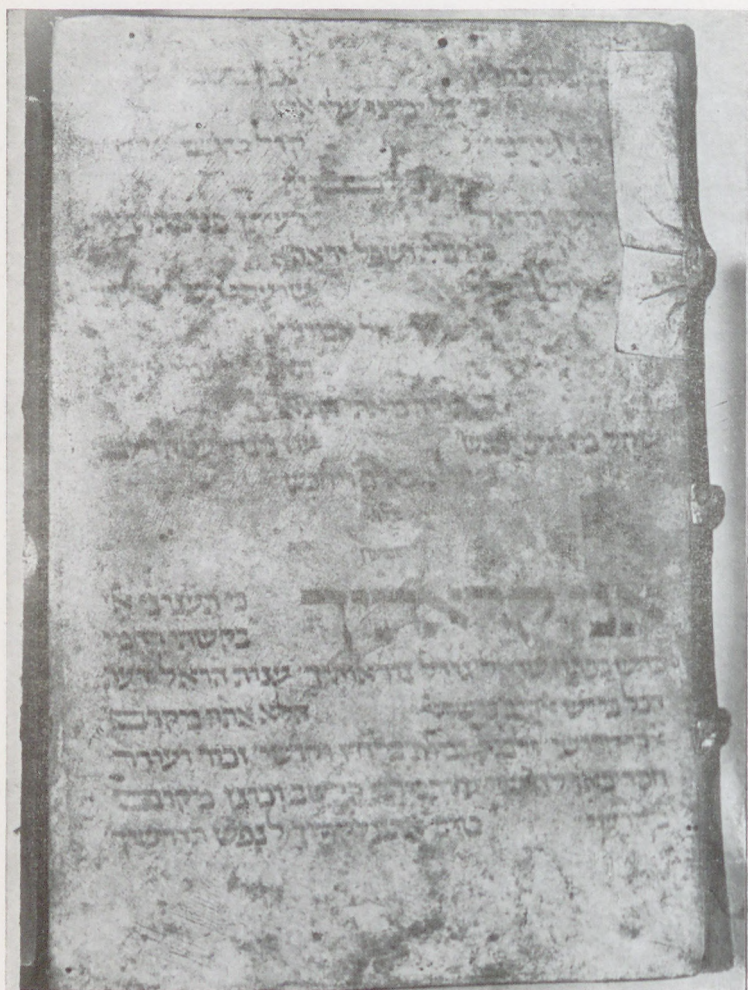
[illegible]

אזהרת ראשית

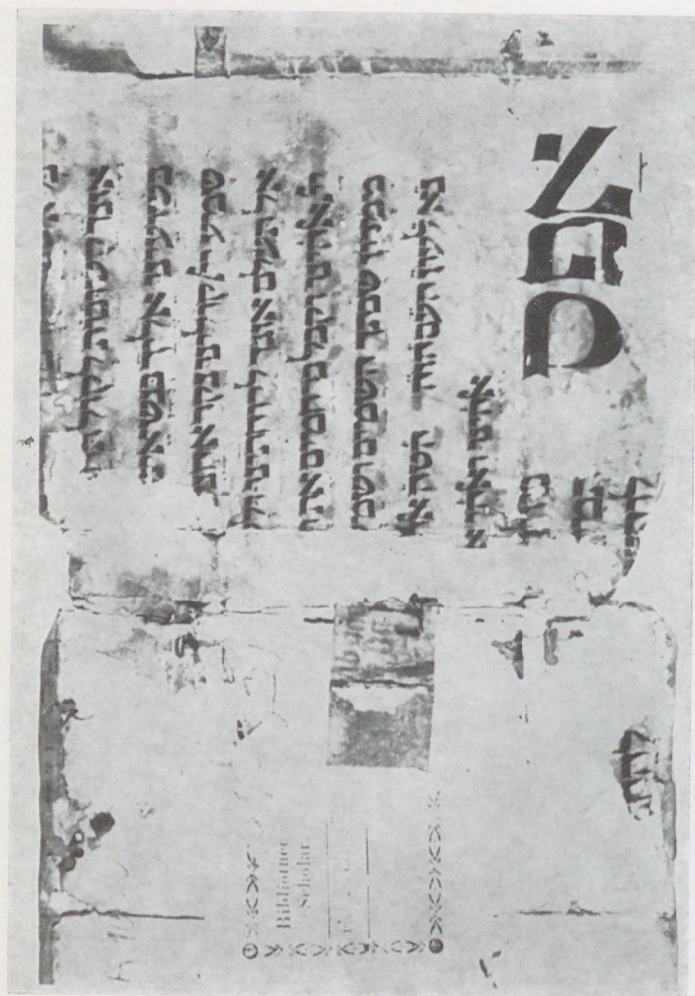
לעמך עתה מצות עשה ומצות לאת עשה במספר במפקדון
 של מאות ואלפים וחמש כמסד ימות החמיה" א עם מעמד
 עשה מאתם וארבעים ושמונה כנגד איברי"ם שבאדם דוק.
 חלף הדעת עונשן ושכרן החיים והטוב ומות והרע" א
 הוריהם לע עשרות הדורות וקשרת לע עשרה כתי"ם ושנה
 לחיות חקקתם ובשע עולמות הנחלתם על ידי נאמן עתה יתן
 שני טובים העתה" א יורד מקרא ונערצת תורה ונביא יב
 שבוניבם ונחמיהם מאת שנים אחד עשר חקרי הלכות וסודים

XCIX. A 156. számú kézirat

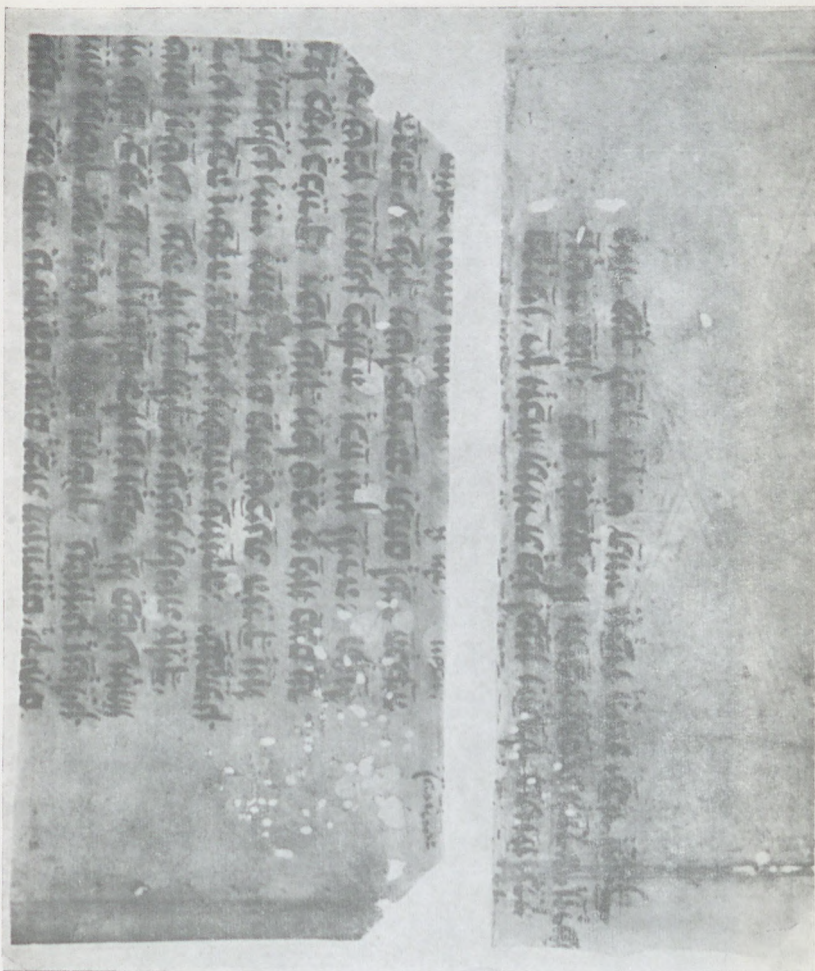
C. A 157. számú kézirat

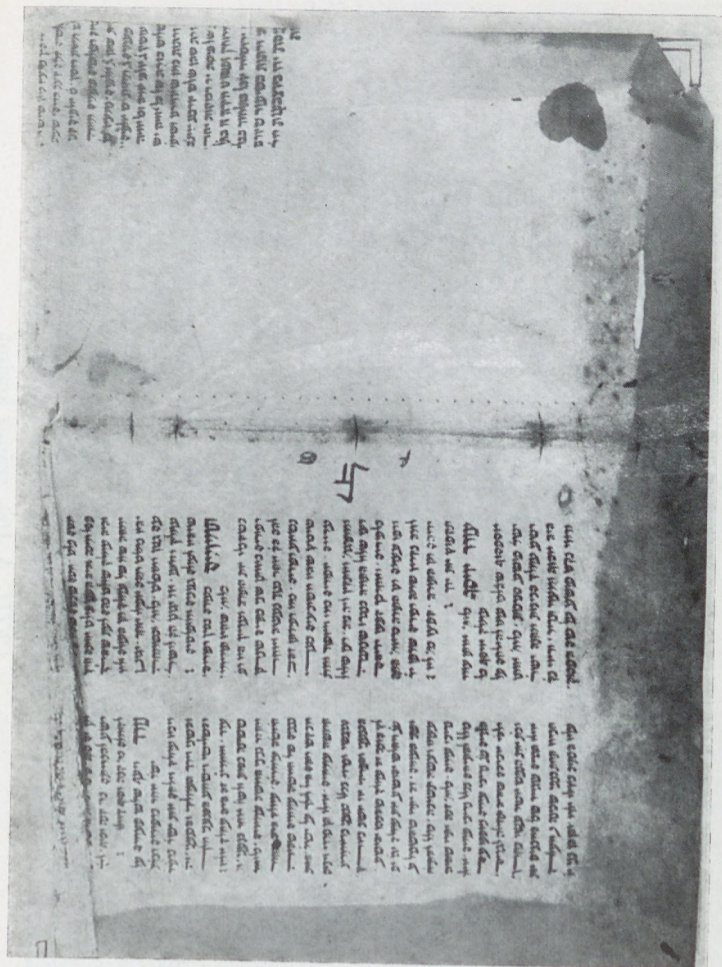
СII. А 159. számú kézirat

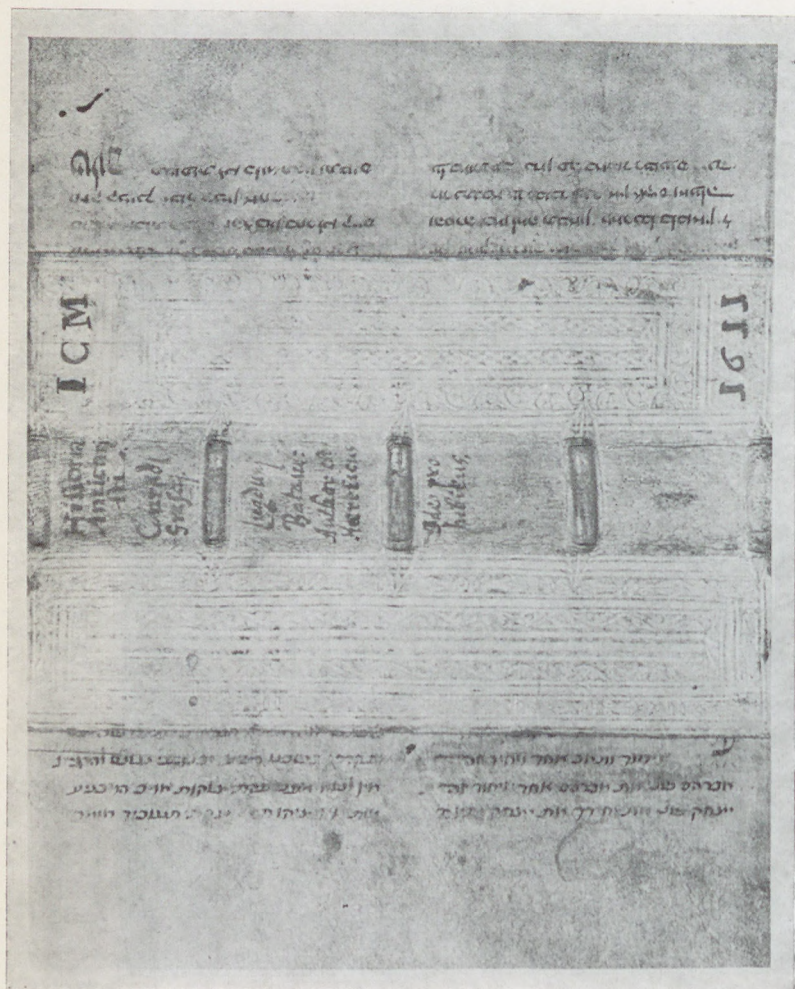
[illegible]

רבי יעקב חטין ואם תאמר ויהי יד
תאמר הלא היה עוד פחות לו
היה חסר ואין חירותו לומר ריבון ר
ואל תלם דעת נעם ריבון חסידים תלם

CV. A 162. számú kézirat

CVIII. A 166. számú kézirat

INDEX*

(E névmutató csupán a tudományos szerzők neveit tartalmazza. A nevek mellett olvasható szám a lapot jelzi.)

Acsády Ignác 54	Brutzkus J. 100, 101
Agus I. A. 106	Buber S. 147
Allony N. 142	Buberl P. 89
Altmann A. 207	Büchler Sándor 7, 26, 47, 48,
Ameisenowa Z. 47	60, 76, 78, 108, 114, 122,
Anderson G. K. 185	125, 142, 148, 153, 188,
Assaf S. 104	227
Atlas M. 9, 20	
Avenary H. 53	Chernel Kálmán 80
Ábel Jenő 6, 20, 21, 160—162,	Cohen J. J. 46
209	Csapodi Csaba 95, 126, 130,
	134
Babinger F. 128	— né Gárdonyi Klára 126
Ballagi Aladár 54	Császár László 145, 146
Bedy Vince 97	Csizmadia Aladár 149
Beit-Arié M. 10	Czagány István 113
Beliczay Jónás 135	
Berkovits Ilona 89	Darabsky E. 136
Berlász Jenő 129	Davidson I. 47, 59, 230—233,
Bernstein Béla 80, 85	235—238, 240, 242—260,
Bettelheim S. 59, 65	263, 265, 266
Biró Lajos 58	Dán Róbert 46, 131, 142
Borsa Gedeon 22	Dernschwam Hans 127, 129
— Iván 91	Diamant Gyula 25
Borzák István 132	Dienstag J. 132
Bónis György 146	Dobossy Tibor 152
Böhm R. 104	Domanovszky Sándor 102
Brassicani J. A. 126, 134	
Brechenmacher Karlmann J.	Efros I. 131
92	Ehrenreich H. L. 104, 147
Brilling B. 36	Eidelberg S. 75, 77

* Az index elkészítéséért szerző Házi Jenő ny. soproni fő-levéltárosnak tartozik hálás köszönettel.

- Elfenbein I. 215
 Ember Győző 45, 46
 Enten E. 19
 — Manó 141
 Eperjessy Kálmán 96
 Epstein J. N. 213
 Evlia Cselebi 122

 Faust Ovidius 7, 217
 Fehér Mátyás 85
 Fejérpataky László 88, 92
 Fekete L. 135
 Felcán A. 40
 Fitz Jenő 145, 146
 Flesch H. 65
 Florovskij A. V. 102
 Fogel József 150
 Francastel P. 104
 Friedensburg W. 126
 Friedmann R. 171
 Fügedi Erik 145
 Fürst A. 132, 135

 Gábor Gyula 106
 Gedai I. 106
 Gerevich László 111
 — Tibor 89
 Gerézdi Rabán 130, 131
 Ginzberg L. 219
 Goff F. R. 177
 Goitein S. D. 105
 Gold H. 59, 163, 217
 Goldmann A. 42, 96
 Goldschmidt D. 260—262
 Goodman Ph. H. 69
 Grunebaum P. 153
 Grünhut L. 54
 Grünvald Fülöp 14, 74, 90,
 113, 114, 150
 Grünwald L. 6, 135
 Gutmann J. 69

 Habermann A. M. 231, 238,
 252, 255, 256, 266
 Harmath Károly 202
 Harsányi András 125

 Hatz V. 106
 Házi Jenő 67, 73, 75—77
 Heckenast Gusztáv 26
 Heller Bernát 152
 Herepei János 99
 Heřman J. 102
 Hikl R. 30
 Hildebrandt E. 127
 Hirschler M. 213
 Hoenerbach W. 72
 Horák F. 231
 Horváth Ignác 249
 — János 131
 Hóman Bálint 106
 Hubay Ilona 24, 107
 Huszti Dénes 112

 Jellinek A. 218

 Kahan I. 107
 Kaiser S. 50, 69
 Karácson Imre 122
 Katz E. 7, 9, 29, 218
 Kaufmann D. 55, 56, 116, 135
 Káldy-Nagy Gy. 135
 Kemény József 98
 — Lajos ifj. 19, 116
 Kisch G. 149
 Klampfer J. 81
 Klein P. 131
 Knauz Nándor 102, 244
 Kohn Sámuel 6, 30, 36, 47,
 104, 106, 114, 134, 150,
 164, 175, 180, 206, 214,
 225, 236
 Kollányi Ferenc 240, 241
 Komlós J. 81
 Koroknay Éva 98
 Kotvan I. 164, 177, 189, 192,
 199, 207, 244
 Kovács É. 145
 — Máté 86, 88, 89
 Kováts F. 65
 Kracauer J. 58
 Kralovánszky Alán 146
 Krauss S. 67, 77, 163, 217

Krausz Sámuel 107, 126, 132
Krisztinkovich M. H. 171
Kubinyi András 25, 113
Kumorovitz L. Bernát 94, 145
Kupfer F. 33, 106

Lányi Menyhért 8
László Ernő 19, 25
Lederer Emma 150
Lehotská D. 58
Lewicki T. 33, 106
Lieberman S. 218
Lipman V. D. 104
Loewinger D. S. 142
Lombard M. M. 102

Mandl Bernát 13, 39, 113, 122
Marmorstein Arthur 122
Marsigli L. 135
Marton Lajos 26
Marx A. 125
Mazal O. 89
Mayer L. A. 69
Mályusz Elemér 29, 90
Mecenseffy G. 171
Mencl V. 70
Mezey László 94
Mirsky S. K. 104
Moess Alfréd 48
Mollay Károly 72, 74, 75
Moses L. 60
Muneles O. 56
Munkácsi Ernő 14
Münster Sebastian 127, 132
Myskovszky Viktor 22

Naményi E. 191
Neubauer A. 59
Nolthenius 53

Ortvay Tivadar 29, 60, 66
Oslay Ferenc 28

Papp Imre 145, 146
— T. M. 121
Pavelek J. 58

Pickl P. 82
Pleidell Ambrus 100, 102,
105
Pollák Miksa 6, 50, 66, 72, 76,
77, 79, 97
Pöstényi J. 50
Prijs J. és B. 132
Propperné Békefi Hermin 8

Radó Polykarp 109, 181, 184
Ratkós P. 26
Reutter H. 72
Richter H. 36
Rosanes S. 132
Rosenberg A. 91
Rosenthal J. M. 125
Rosheim Josel 58
Roth C. 10, 47
Róth E. 9, 48, 77, 78, 134,
136, 206, 207, 220
Rubens A. 66

Salfeld S. 59
Sallay Marianne 73, 75
Salvianus 126
Schischa A. 33, 91
Schulhof Izsák 135
Schwarz Mór 107
Schwarzfuchs S. 26, 111
Schweitzer József 208
Sedlmayr János 73, 75
Seeberg R. 48
Sonne I. 131, 225
Soranzo G. 112
Stein A. 142
Steiner (Simonyi) Zsigmond
153
Steinherz Jakab 146
Steinschneider M. 264
Stern S. 58
Straus R. 100, 101, 208
Striedl H. 48, 134, 136

Szántó Tibor 126
Szentpétery Imre 91, 95, 102
Szerémi György 116

Székely György 116
— István 130, 131
Szigeti Kilián 241
Szimonidesz Lajos 171

Takáts Endre 77
Tetzner L. 48, 134, 136
Thaly Kálmán 135
Trencsényi-Waldapfel Imre
111

Urbach E. E. 147, 214, 224,
225, 263, 265, 266

Varsik B. 36
Veress Endre 116, 135
Végh Gyula 84

Vilimková M. 56
Villányi Szaniszló 95
Visnya Aladár 84, 169

Wagenaar H. 53
Weil E. 125
Weingarten S. 60, 65, 163
Weinryb B. D. 104
Weisz Miksa 108, 263
Wellesz Gyula 33, 107
Wenczel Gusztáv 116
Wertner Mór 107, 113
Wischnitzer R. 47

Zolnay László 110, 112, 121

Zsoldos Jenő 128

K É P E K J E G Y Z É K E

1. SZÖVEGKÖZI ÁBRÁK

1. Jacobus Mendel prefektus pecsétje 1496-ból.	15
2. IV. Béla 1251-es zsidóprivilegiumának kassai példánya 1494-ből. Címlap.	17
3. IV. Béla 1251-es zsidóprivilegiumának kassai példánya 1494-ből. Az első lap.	18
4. V. Lászlónak a szabolcai zsidókra vonatkozó oklevele 1457-ből a szabolcai városi levéltárban.	31
5. Ábrahám galgóci zsidó sajátkezű nyugtája 1496. december 4-ről. OL. Ocskay-család levéltára.	35
6. A XVIII. századi galgóci zsinagóga festett falmezői. .	37
6a. A XVIII. századi galgóci zsinagóga mosdójának héber felirata.	38
7. A krakkói Tóra-kódex gyászdala a nagyszombati mártírokról (246a).	43
8. A krakkói Tóra-kódex gyászdala a nagyszombati mártírokról (246b).	44
9. Hamisított oklevél a nagyszombati zsidók kiűzéséről a városi levéltárban.	49
10. Az egykori Szeredi kapu Nagyszombatban.	51
11. Középkori zsidó sírkő mint vízlefolyó Nagyszombatban.	52
12. A bazini mártírokat megőrkítő tábla egykor a zsinagógában, ma a múzeumban.	57
13. XII. Benedek pápa levele az esztergomi érsekhez 1335-ből (Vaticana. Vol. 119, fol. 343b).	61
14. A pozsonyi városi levéltár I. számú Telekkönyve 1439-ből.	63
15. Tóra-darab a pozsonyi városi levéltár I. számú Telekkönyvében 1439-ből.	64
16. A soproni román stílusú zsinagóga felirata.	71
17. A vasvári Farkas zsidóra vonatkozó bejegyzés a Gutkeled Bibliában.	87
18. A Sibbolé Hálleket hamburgi kéziratának (Levy, No. 112.) az esztergomi esetre vonatkozó része.	103
19. Zsidók és törökök védik Budát 1541-ben (aprónvontatvány fametszetű címlapja, Hubay: Röplapok. No. 179.).	115
20. A budai nagy zsinagóga oszlopa az 1541-es évszámmal.	117
21. A budai nagy zsinagóga záróköve.	118

22. A budai nagyzsínagóga alapozási rétegeből előkerült Hunyadi János-érem.	119
23. A budai, török hódoltság korabeli zsinagóga felirata... ..	120
24. A restaurált budai zsinagóga a török hódoltság korából (T.-Papp Melinda tervei szerint).	123
25. Budai Akiba sajátkezű aláírása 1496-ból. OL. Ocskay-család levéltára.	124
26. A budai zsákmányból való Keter Tóra-kódex possessorának bejegyzése (Jena, Ms. rec. adj. 5. 7a).	133
27. A budai Jehúda b. Měr Hákkóhén illusztrált Szelichot-könyve Mainzban.	137
28. A budai Jehúda b. Měr Hákkóhén illusztrált Szelichot-könyve Mainzban.	138
29. A budai Jehúda b. Měr Hákkóhén illusztrált Szelichot-könyve Mainzban.	139
30. A budai Jehúda b. Měr Hákkóhén illusztrált Szelichot-könyve Mainzban.	140
31. A budai Jehúda b. Měr Hákkóhén Szelichot-könyvének első kolofónja.	143
32. A budai Jehúda b. Měr Hákkóhén Szelichot-könyvének második kolofónja.	144
33. A magyarországi héber könyvkultúra középkori centrumainak térképe.	151

2. A KÓDEXMARADVÁNYOK FACSIMILÉI

I. Az 1. számú kézirat	299
II. A 2. számú kézirat	300
III. A 3. számú kézirat	301
IV. Az 5. számú kézirat	302
V. A 9. számú kézirat	303
VI. A 11. számú kézirat	304
VII. A 12. számú kézirat	305
VIII. A 14. számú kézirat	306
IX. A 15. számú kézirat	307
X. A 17. számú kézirat	308
XI. A 18. számú kézirat	309
XII. A 19. számú kézirat	310
XIII. A 20. számú kézirat hátlapja	311
XIV. A 20. számú kézirat	312
XV. A 21. számú kézirat	313
XVI. A 22. számú kézirat	314
XVII. A 25. számú kézirat	315
XVIII. A 26. számú kézirat	316
XIX. A 27. számú kézirat	317

XX. A 29. számú kézirat	318
XXI. A 30. számú kézirat	319
XXII. A 34. számú kézirat	320
XXIII. A 36. számú kézirat	321
XXIV. A 37. számú kézirat	322
XXV. A 38. számú kézirat	323
XXVI. A 38a. számú kézirat	324
XXVII. A 42. számú kézirat	325
XXVIII. A 44. számú kézirat	326
XXIX. A 46. számú kézirat	327
XXX. Az 52. számú kézirat	328
XXXI. Az 56. és 58. számú kézirat	329
XXXII. Az 59. számú kézirat	330
XXXIII. Az 59a. számú kézirat	331
XXXIV. A 64. számú kézirat	332
XXXV. A 67. számú kézirat	333
XXXVI. A 71. számú kézirat	334
XXXVII. A 72. számú kézirat	335
XXXVIII. A 73. számú kézirat	336
XXXIX. A 74. számú kézirat	337
XL. A 77. számú kézirat	338
XLI. A 78. számú kézirat	339
XLII. A 79. számú kézirat	340
XLIII. A 80. számú kézirat	341
XLIV. A 82. számú kézirat első csíkja	342
XLV. A 82. számú kézirat második csíkja	343
XLVI. A 83. számú kézirat	344
XLVII. A 85. számú kézirat	345
XLVIII. A 86. számú kézirat	346
XLIX. A 88. számú kézirat	347
L. A 89. számú kézirat	348
LI. A 92. számú kézirat	349
LII. A 94. számú kézirat	350
LIII. A 96. számú kézirat	351
LIV. A 100. számú kézirat	352
LV. A 101. számú kézirat	353
LVI. A 102. számú kézirat	354
LVII. A 103. számú kézirat	355
LVIII. A 104. számú kézirat	356
LIX. A 105. számú kézirat	357
LX. A 106—107. számú kézirat	358
LXI. A 108. számú kézirat	359
LXII. A 109. számú kézirat	360
LXIII. A 110. számú kézirat	361
LXIV. A 111. számú kézirat	362
LXV. A 112. számú kézirat	363

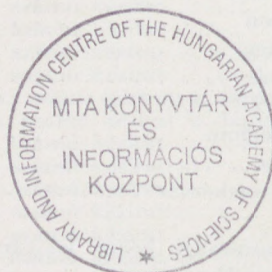
LXVI. A	113. számú kézirat	364
LXVII. A	114. számú kézirat	365
LXVIII. A	115. számú kézirat	366
LXIX. A	116. számú kézirat	367
LXX. A	117. számú kézirat	368
LXXI. A	118. számú kézirat	369
LXXII. A	119. számú kézirat	370
LXXIII. A	120. számú kézirat	371
LXXIV. A	121. számú kézirat	372
LXXV. A	123. számú kézirat	373
LXXVI. A	125. számú kézirat	374
LXXVII. A	127. számú kézirat	375
LXXVIII. A	128. számú kézirat	376
LXXIX. A	130. számú kézirat	377
LXXX. A	130a. számú kézirat	378
LXXXI. A	131. számú kézirat	379
LXXXII. A	132. számú kézirat	380
LXXXIII. A	135. számú kézirat	381
LXXXIV. A	136. számú kézirat	382
LXXXV. A	137. számú kézirat	383
LXXXVI. A	139. számú kézirat	384
LXXXVII. A	140. számú kézirat	385
LXXXVIII. A	142. számú kézirat	386
LXXXIX. A	144. számú kézirat	387
XC. A	146. számú kézirat	388
XCI. A	148. számú kézirat	389
XCI. A	149. számú kézirat	390
XCH. A	149a. számú kézirat a. lapja	391
XCIV. A	149a. számú kézirat b. lapja	392
XCV. A	150. számú kézirat	393
XCVI. A	151. számú kézirat	394
XCVII. A	152. számú kézirat	395
XCVIII. A	153. számú kézirat	396
XCIX. A	156. számú kézirat	397
C. A	157. számú kézirat	398
CI. A	158. számú kézirat	399
CII. A	159. számú kézirat	400
CIII. A	160. számú kézirat	401
CIV. A	161. számú kézirat	402
CV. A	162. számú kézirat	403
CVI. A	164. számú kézirat	404
CVII. A	165. számú kézirat	405
CVIII. A	166. számú kézirat	406

A képeket Karáth József, Kaszala László, Molnár János
és Tőkés László készítették.

TARTALOM

Előszó	5
I. A magyarországi héber könyvkultúra kö-	
zépkori centrumai	11
1. Kassa	13
2. Bártfa	20
3. Trencsén	23
4. Szakolca	28
5. Galgóc	33
6. Nagyszombat	41
7. Bazin	54
8. Pozsony	59
9. Sopron	70
10. Kőszeg	80
11. Vasvár	85
12. Győr	95
13. Esztergom	100
14. Buda	110
15. Székesfehérvár	145
II. A magyarországi héber kódexmaradvá-	
nyok katalógusa	155
1. Biblia	159
2. Háftára	191
3. Bibliafordítás	194
4. Exegézis	196
5. Talmud	199
6. Talmudkommentár	212
7. Midrás	217
8. Törvénykódex	221

9. Liturgia	230
10. Liturgiakommentár	262
11. Történelem	267
Mutatók	269
1. A kódexmaradványok lelőhelyei	271
2. A kódexmaradványok provenienciája	273
3. Az előforduló pijjutok jegyzéke	275
Bibliográfia	278
Die Zentren der Buchkultur der ungarischen Judenschaft im Mittelalter	285
A kódexmaradványok facsimiléi	297
Index	407
Képek jegyzéke	411

Műszaki szerkesztő: Vidos László

A kézirat nyomdába érkezett: 1968. VII. 17.

Terjedelem: 21 (A/5) ív — Példányszám: 1000

69.65965 — Akadémiai Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Bernát György

Printed in Hungary

6200-
Kiraat!

106227
13.

24269

SZERZŐ TOVÁBBI MUNKÁI
E TÁRGYKÖRBŐL:

MAGYAR—ZSIDÓ
OKLEVÉLTÁR

V—XI. Budapest, 1959—1968.

(Az V—VII. Grünvald Fülöppel
való társszerkesztésben.)

✱

MAGYARORSZÁGI
ZSIDÓ FELIRATOK

Budapest, 1960.

✱

A SOPRONI
KÖZÉPKORI ZSINAGÓGA

Sopron, 1963.

והיטב ואת
מדי ואת העת
יד ואת הכי
ואת הארזי ואת
הצמר ואת החמה
בנ
שכ עולם ואשור
וארפכשד ולדור
וארכו ועזי ויהי
וגתר ומשד
וארפכשד
לד את שלח ושלח
לד את עמר ושלח
לד שני כנס שם
אחר פלג בני ימי
במלך הארץ שם
אחז יקנו וית שם
לד את ארם
שלח ואת
הימית ואת מרח
ואת
ואת קדח ונת
ואת עמר ואת אנה
אבימאל ואת שם
ואת אומר ואת
היילה ואת חבבם
אלה בני יקנו ושם
ארפכשד שלח
עמר מלצר עז שרד
מור ורח אכרם
הוא אברהם בני א

שמעאל נביות
היבנא ואת
ומכשכ משמ
הדמיה ומשח חו
היבנא ויטור נמי
הרמיה אלהים
בני שמעאל ובני
קטורה פלגש אב
אברהם ויהי את
ומרו ויהי שמו
ומרו וישבך ויש
ובני יקנו שם
ורדו ובני מרד
עפה ועמר
ואברהם ואת
בני קטורה
ואת
אברהם אתי
בני יצחק עמר
ויחזאל בני עמר
אשר עמר ויהי
ותישב ויהי
בני אלה פלג
ואמר עמר ויהי
יהי ויהי עמר
בני רשאל נחז ויהי
שמה ויהי ובני
שמה פלג ויהי
ובני עמר ויהי
ואמר ויהי
לד חור ויהי
ואחת לד חור

SCHNEIBER S. • HÉBER KÓDEXMARADVÁNYOK
MAGYARORSZÁGI KÖTÉSTÁBLÁKBAN

783.699